

CSALOG ZSOLT
Kilenc cigány

BUDAPEST, 1976
A FEDÉL KOLOSVÁRY BÁLINT MUNKÁJA
© CSALOG ZSOLT, 1976
ISBN 963 211 145 1

„Elnézlek téged, Ut-napistim!
Nem más a te formád, mint én vagyok, olyan vagy te,
És te nem vagy másként, mint én vagyok,
olyan vagy .. .”
(*Gilgames. Dobrovits Aladár fordítása*)

Dolgozok a két kezem által

Hát én nagyon keservesen nőttem fel. Én úgy nőttem fel, hogy hát nem is tudom – öt éves voltam, tán még annyi se, mikor apám-anyám elváltak egymástul. Hát az egyik rokonomnál is voltam, meg a másikonál is, meg aki adott enni, annál voltam. Vagy akinek kimentem a kútra, vagy elmentem, hogy egy kis munkát megcsináljak neki, amit tudtam – az adott enni, úgy ettem. Ha nem csináltam valakinek valamit, akkor nem ettem. Vót úgy, hogy még három napig se ettem. Mer nem vót nevelőm. Mer apám, az megnősült, egy másik asszonyt vett, az meg, ugye, ha nem mentem a kúthoz, vagy ehhez hasonló valamit nem csináltam meg, akkor aszondta:

– Hát menj a fenébe – aszondja –, hát én neked adjak enni?

Ha meg adott is ételt a mostohaanyám, úgy nyújtotta, messziről, mint a kutyának – isten bizony! Vagy ha egy valamilyen ételt vett már, egy jobb ételt, akkor aszondta:

– Hát én nem szedek neki! – Ászt nem adott.

Én meg ugyebár védtelen voltam, hát egy nagyon kis gyerek voltam. Hát jó, ugye, vót neki apámtul egy másik család, hát mindenki a saját családjának kedvez, nem a mostohafiának – de nagyon rossz vót a helyzetem. Nagyon! Ezt el tudom tanúk előtt is mondani, vagy hát még bizonyítékok is lennének rá, mer itt születtem, hát sokan tudják eztet itt, hogy ténleg így vót. Azután már, hogy nagyobb lettem, magamra kerestem, azután már jobb lett. De mondjuk úgy tizenhárom-tizennégy éves koromig nagyon rossz vót a sorsom.

Jobban azér anyámmal voltam, nem apámmal. Vót neki ettül az enyimtül kisebb lakása, kis gunyhó jóformán – hát akkoriba még vótak ezek a nádtetős, vesszőből font, mittudomén milyen lakások, egy olyan vót neki. Ászt így bejáró vót, takarítgatott – szóval hát kosarazott, így tartott egy vagy két évig valahogy bennünket. Mer négyen vótunk testvérek, én közepes vagyok, van kettő tülem öregebb meg egy fiatalabb, de mind a három lány. Hát, ugye, anyám amit tudott szerezni, azt ettük. Hozott egy darab kenyeret – beértük vele. Négyfele törte, aszondta:

– Ez a tiéd, ez a tiéd, ez a tiéd. – Elosztotta. Vót úgy, hogy többet hozott, adtak neki egy kis lisztet, szalonnát, amér takarított – akkor jól vótunk. De aztán egyszer ű is megunta, férjhgz ment, elment Jászkarajenőre férjhez. Én meg, ugye, nem mentem vele, hát hagyott. Szóval úgy, hogy – itt hagyott, na!

De nem is tudom megmondani, hogy akkor hun is voltam. Nyárba vót úgy, hogy kimentem a határba, ászt kint háltam. Ilyen is vót. De vót úgy is, hogy felkarolt valaki. Megsajnál az egyik rokonom, aszondta:

– Hát gyere – aszondja –, itt meghálhatsz.

Akkor az elzavart, akkor megsajnál a másik, behívott az. Így ment, de valóba! Amíg csak dolgozni nem tudtam.

Tizenkét éves voltam – vízhordónak tettek elősször. Akkor, ugye, láttam, hogy vágják a rizsát – akkor vágтам rizsát. Vótak ilyen rizstelepek, Dobára jártam, Rusvajra, meg ahogy megalakultak a téeszék, ott aztán a rizsa után tovább is folytattam őszbe a munkát. Meg elmentem magyarokho is, malacot vagy birkát őrizni, vagy libát – ebbe vótam legtöbbször. De ott is úgy vót: csak addig tartott, amíg nyár vót, utánna megin nagyon rossz vót énnekem az életsorom. Elmentem akkor építőiparba dolgozni, kubikusnak álltam – tudná a fene felsorolni, vótam én má minden.

Apám, az is ilyen összevissza munkás vót. Vályogot vertek, napszámra mentek, mittudommi – hát most se olyan nagy élménnyel vannak. Azoké itt a telepen a legkisebb lakás. Van neki hat családja a mostani feleségitül. Két fia nős már, az egyiknek van két családja, a másiknak meg most lett egy. Az már akkor magába hét. Meg ű, hatodmagával, az akkor aszondja, hogy tizenegy fő. De olyan kicsi lakásba, hogy alig férnek! Kisebb még,

mint az én lakásom. Jól van, hogy dogozik az egyik fia Pesten, emez meg idehaza dogozik e – de tizenegy szájra keresnek! Hát ugye, azok is most akarnának egy kicsit létrejönni, egy kis pénzt akarnának összehogyishíjokolni valahogy, hogy előbbre jussanak, de hát... Hí azért most már apám, hí engem, mer, ugye, ha nyó a gyerek, dolgozik már, akkor mindjárt: „így kisfiam, amúgy kisfiam”, húztak vóna, ugye, magukho. Mondja má most, hogy:

– Fiam, főzött a feleségem, van káposzta, nem jössz el enni?

De, ugye, nekem meg nem nagyon kell, itthon eszek, nagyon sokat nem is szeretek enni, meg hát vannak űk is elegen. Úgyhogy nemigen megyek hozzájuk.

– Köszönöm – mondom –, ettem, nem vagyok most éhes.

A mostohaapám, az egy nagyon fáin ember. Nem itt lakik, Jászkarajenőn vannak. Most már öreg, de zenész vót, meg eljárt Szolnokra a cukorgyárba dolgozni – úgyhogy becsületes ember. Jászkarajenőn el van ismerve, hogy még egy másik cigány ember olyan nincs. Mikor már tudtam dolgozni, elmentem hozzájuk, többször is, dolgoztam ott is. Minden pénzem odaraktam űneki, de viszont tekintett is annyiba, mint a saját családját.

Anyám a lány testvéreimet azért csak jobban felkarolta valahogy. Azok, amíg férjhő nem mentek, nála vótak tartva. Azoknak jobb vót azért. űk, ugye, nem vótak koncsorgók, én meg koncsorgó vótam. Eggyik testvérem Jászkarajenőn van, hat családja van, de a férje dolgozik neki. Akkor van egy Kunhegyesen férjnél, a legfiatalabb, két családja van – annak rendes parasztgyerek az ura. Paraszt, úgyhogy nem cigány származás! Jómódú, oda bármikor elmegyek, mindig megkínálnak kolbásszal, szalonnával – az más, na, más valahogy.

Van még akkor a legöregebb lánytestvérem, nővérem, azt Julisnak híják. Neki is vót egy férje, de beteges vót, ászt meghalt, hét család maradt. Most ezerháromszáz forint, ilyen valamilyen nyugdíjat kap a férje után. Azért is ment el innen lakni, hogy arra Pest fele valamivel nagyobb lehetősége van, ott el tud menni dolgozni közelebb munkára. Két fia most má Pesten dolgozik, egy nős is – de hát mégiscsak, ugye, ember nélkül, meg a sok családdal bajlódni kell neki, hát csak rossz a sorsa. Amíg kicsik vótunk, nekem vót rosszabb, most meg szegénynek űneki rossz.

Amikor a legöregebb lánytestvérem, a Julis férjhöz ment, annál is vótam egy évig. Akkor jártam iskolába, akkor tudtam menni, ű járatott. Annyira felkarolt az a tanító is, hogy ha a testvérem nem vót úgy, ahogy kellett vóna, nem tudott úgy enni adni, akkor a tanító vett fél kiló kenyeret vagy egy kilót, ászt elosztotta. Mer vótunk többen cigánygyerekek, akiket így nem nevelt az apja, nekünk elosztotta. És valahogy így létesültünk. Már úgy őszkor vótak dinnyék, hát akkor vett dinnyét is, elosztotta. Varga Micunak hittak, de én mondom, hogy az nagyon jó tanító vót. Pedig az ha megvert minket, az megvert! Ha nem tudtunk, addig vert bennünket, míg meg nem tanultuk. Jól van, megvert – de a jóra nevelt. Sokszor vót olyan, hogy – hát egy gyereknek, egy felnőtt ha ad egy pofont, ugye, az a gyerek kiesik a padbul. Kiestem abbul a padbul! Nem szóltam, felkeltem, folytattam tovább. Mer gondoltam azt, hogy hát nem a rosszra tanít, hanem a jóra. – De nem soká vót ez, nem tudtam soká járn, mer dógózni kellett menni, hogy meg tudjak élni. Úgyhogy csak egy osztályom lett. De írni-olvasni tudok, számolni is, a köbmétert, négyzetmétereket vagy ehhez hasonlókat kiszámolom. Itt is, ahun most dogozók, a kenyérgyárba, nincs annyi kenyér, hogy meg ne számoljam, vagy annyi súly vagy pénzérték, mind ki tudom számolni, pedig csak egy osztályom van. Ennyire vittem saját magam! Csak annyit tanultam meg elsőbe, hogy hát valahogy össze tudtam adni a betűt. Azután már írni próbáltam saját magamba. Ahun dogoztam is, a szállón, irkám, papírom vót, fogtam – írtam. Meg könyvekből tanultam, annyira-annyira, hogy így belejöttem ebbe az írás-olvasásba. Újságot, mindent elolvasok. No, nem mindent, mer megakadok, ha mondjuk olyan betű van, hogy hát két tételbül van, vagy ehhez hasonló, vagy mittudomén, milyen furcsa magyarázat gyün elő. Vagy hígitok betűt, ez megvan nálam legtöbbször – szóval hát imítok valamit, de nem mindent. Mondjuk, amit ki tudok mondani, azt le tudom írni. Hát, ugye, nincsen énnekem olyan nagy iskolám – vóna

csak legalább vagy öt osztály! Mer én eztet nagyon szerettem vóna.

Egyszer tanálkoztam még a Varga Micu tanítóval. Már akkor nyugdíjas vót, én meg ember vótam. Akkor ászt megköszöntem tüle, hogy idáig is jutottam. Gyütt ki az egyik bótbul, és elébe álltam, hogy megismer-e még.

– Meg, hát! – aszondja. – A Zsiga vagy!

Hát ászt megköszöntem tüle hogy tanított. De azt is megköszöntem, hogy megvert. Nyugdíjas már, csupa ősz már – de él még most is, itt a faluba.

Idehaza, ugye, nem vót nagyon jó életem, mondom: elmék én Pestre dógozni. Hogy nem vótam jártas Pesten, az egyik unokabátyám felvitt. így van ez falun, egyike a másikat viszi magával.

– Fő viszlek – aszondja –, majd eljár sz velem, amíg meg nem ismerkedel Pesten.

Úgy vót, hogy a katonaságho bevisznek, de nem vittek be mégse, csak megadóztattak egy kicsit – így ászt jártam Pestre. Így ment az én legénységem. Vót énnekem akinek udvaroltam, egyik hónapba az egyiknek, másik hónapba a másiknak – nősülni egyelőre nem akartam, mer mondom: mire nősüljek? Úgy vótam vele: ráérek. Addig is legalább magam leszek. Emígy, nem mondom, áldoztam azér valamit rájuk, elmentem velük ide-oda Pesten, szórakozni, mittudomén, ugye, hát ha a nőnek van pénze, nekem is van! Legénykedtem én már azelőtt itthon is, amíg itt meg amott dogoztam gazdaságokba, de azér leginkább ott Pesten kezdtem meg a legénykedést. Megmondom őszintén: úgy gondoltam én, hogy majd előbb a fiatalságomat eltötöm, ászt utánna valamikor megnősülök.

Úgyhogy én huszonhárom éves vótam már, hogy megnősültem. Ritkaság ez, cigánygyerekbe nagy ritkaság vót, hogy hát huszonhárom éves, és csak akkor nősül! No, hát ez már régen vót, most harmincéves vagyok, karácsonyra lesz nyóc éve hogy a feleségemmel együtt vagyunk, hogy megszereztem ezt a kis családi otthont.

Az asszonymnak énelőttem vót má férje, meg vót a férjitül öt családja. Úgy maradt az asszony a másik embertül, hogy az öt család meg egy ruha. Meg ez a kis lakás. Ászt úgy vótak, hogy a tanács nem segített rajtuk. Akkor is így Pestre jártam dógozni, szombaton meg jöttem haza, itt vótam apám testvérinél, ott laktam akkor így hétvégeken. Ászt ű meg szintén ott vót akkor, az asszony. így vót egy ágy, én azon feküdtem le, keresztbe meg egy másik, ű emígy aludt, a fejünket majdnem összetettük. Ránézek egyszer, ahogy ott alszik, aszondom magamba:

„Szegény asszony, maj megfelel ez nekem feleségemnek!”

Nem azér, lett vóna nekem fiatal is, több ízbe lett vóna nekem fiatal, tudtam vóna szerezni, meg még mai nap is tudnék – de engem nem érdekelnek. Gondoltam, hogy űvele jobban meg tudom szerezni azt a családi otthont, mint ezekkel a mostani fiatalokkal, fiatal cieánylánvokkal.

Nem szóltam én akkor még űneki semmit se. Na, mondom magamba, számít öt család, vagy nem számít? Ej, mondom, nem számít, maj megpróbálkozok evvel! Úgy vótam vele, hogy maj lesz valahogy. El is mentem vissza a munkásvonattal vasárnap este, nem szóltam neki, csak akkor már én elhatároztam a dogot. Ugye, ez karácsony előtt vót – hát ászt annyira-annyira elhatároztam magam, hogy karácsonyra már együtt díszítettük a karácsonyfát, együtt a gyerekekkel. Hát, emígy is szeretem a gyerekeket! Ugye, tudtam magamrul, hogy mi a helyzet – hát jól van, rendbe van. Hatvankettő december végén, huszonnegyedikén kerültünk így össze. Én huszonhárom éves vótam, az asszony meg, hát ugye, hét évvel öregebb – ez mondjuk nem probléma.

Ez nekem első házasságom, meg ez is lessz az utolsó. Mer én úgy vagyok vele, hogy én nagyon megéreztem áztat, hogy az én gyerekkorom nagyon rossz vót. És nem akarom, hogy az én négy családomnak is olyan rossz legyen. Úgyhogy még ha az asszony itt hagyna is, nem tudnék már mit csinálni. Dógoznék, keresnék, mint eddig. Meg nem nősülnék. Nem ériztetném a gyerekekkel, isten bizonyra mondom, nem tudnám ériztetni azt a sorsot, hogy én

mittudomén, hogy én egy más nőt szerezzek be hozzájuk. Nem tudnám ériztetni azt velük, amit én ériztem!

Még ahogy így összejöttünk, vót köztünk egy kis zűrzavar, a feleségemnek a volt sógornője nem akarta, hogy hát így legyünk, meg rendesen megesküdjünk, meg mittudomén mik vótak, úgyhogy akkor bizony vót hogy összevesztünk, kiabáltunk, mondtam neki: „hát a hétszentségit, mit kiabálsz!” – meg szóval vótunk így többször. De aztán nem is kellett neki egy év, fél év, ászt úgy megnyugodtunk, hogy ha ű elkezd kiabálni, akkor már én rögtön hallgatok. Ha meg én kiabálok vele, akkor ű hallgat.

Mer azér most is vitatkozunk, előadja magát olyan. Legtöbbit, ugye, a szegénységen. Azon, hogy hát nem tudjuk megvalósítani, ami kék. Legtöbbször errül megy a szó, a víta: „Hát má megin köesón kértél? Má mégis elkötöttél ennyi meg annyi pézt?!” – errül leginkább. De ászt sokszor megáll az ember, hogy hát – jaj istenem! Hát persze. Hát erre kellett meg amarra. Hát ugye, heten vagyunk!

jól van, ugye, összekerültünk. Igen ám, de az öt gyereknek enni kellett, annak ám keresni kellett! Nem tudtam mindjár vagyont szerezni, meg nem tudtam semmit se szerezni, mer énnekem se vót, az asszonynak se sok maradt. Egyszer ászt összefeleseltünk, meg az asszonynak a sógornőjével is összeveszttem – na, akkor elkerültek állami gondozásba a gyerekek. Négy, mer egy itthon maradt. Mer az már olyan nagyságú vót, hogy nemsokára rá férj he ment. No, akkor meg a sógorném egyet gondolt, hazahozta a gyerekeket magáho, ott vótak akkor. Csak akkor meg a sógorném nénjinek a férje nem állhatta őket, mer aszondta, hogy rosszul viselkednek meg minden – hát dehogy viselkedtek rosszul, hát majd mind lány vót, ugye – akkor elzavarta a sógorném nénje őket. Nem érdekes, mondom, gyűjjenek akkor haza!

– Gyertek tik csak haza! – mondom a gyerekeknek, ászt szépen hazagyüttek.

Már akkor vót idehaza is három, az enyimek. Akkor ahho még három – hát hat lett mindjár. Akkor, ugye, egybül nyócan lettünk! Hát annyinak, ugye, enivaló kell. Most akkor tudjon az ember valamire vergődni! Mer én ugye le tudom magam igazolni, hogy énnekem a munkahelyem folyamatos. De hát a kalapom mellé tűzhetem! Mit kezdjek vele? Ugye, nyócnak – egy kereset!

Mer csak magam vótam, magam kerestem, a feleségem nem tudott gyünni. Ugyebár, kisebb-nagyobb gyerekek idehaza, azokat nem lehet hagyni, itt meg méghozzá kétfelülről víz van, itt is víz, amott is víz, hát nem lehet engedni őket, belefűlnának, vagy ehhez hasonló. Szóval nem tudott ű menni dógozni sehová – hát hová tudott vóna? Csak a háztartást tudja vezetni, ugye a gyerekeket tisztán tartsa, azt a kis pénzt, amit keresek, elköti, az enivalót beossa, meg mittudomén mi, hát ez a dóga, más nem. De nem is dógozni való már ű. Mondjuk, ezt a gyenge kis háztartást még könnyen el bírja vezetni, de mást má nemigen tud.

A feleségem első ura Pesten dógozott vállalatnál. Ahogy áaszt elhalálozott, a feleségem nem is tudta, hogy kap utánna pénzt. Mikor már a gyerekek elmentek állami gondozás alá, akkor meggyütt ez a pénz, tizen-eggyezer nyócszáz forint. Családi pótlékok, segélyek, meg ilyen betegállományi – ennyire összegyütt. Egyszer gyütt a pénz – de az vót a baj: én nem vótam itthon, dogoztam. A feleségem indult vóna befele vásárolni – gyün szembe a postás.

– Erzsikém – aszondja –, pénze van. De nagyon sok!

– Hát – aszondja az asszony – hunnan?

Mondja áaszt a postás, hegy ettül és ettül a vállalatiul. Csak ám a feleségem nem tud írni, nem tud aláírni se a pénz alá! Hát mi legyen? Hát gyerünk be a tanácsho, majd ott átveszik!

Bementek a tanácsho, azok ott alá is írtak, de áaszt a tanács nem adta ki a pénzt, csak négyezer-harmincöt forintot belüle. A többit mind lefogta. Asszondták, hogy majd akkor adják kézhe, ha a gyerekek hazagyünnek, akkor mehetünk érte.

Majd áaszt a gyerekek haza is kerültek, bemegy az asszony a tanácsba, mondja ott az elnök elvtársnak, hogy mi újság, hogy a gyerekek itthon vannak, az állami gondozás alatt akik

vótak, hát adják ki a pénzt, mert az jár, adják ide, hogy tudjunk venni valamit, hát nincs ruhájuk a gyerekeknek. Addig mindig bízta az elnök az asszonyt, még mutatta is neki a betétkönyvet, hogy abba van a pénz, kamatozik is a gyerekeknek, minden. De ahogy meg itthon vótak a gyerekek, azt mondta, azt felelte:

– Nézze, Erzsike – aszondja –, már ne is várja azt a pénzt. Mer azt a pénzt – aszondja – az állami gondozásba felhasználták.

Hát ez, ugye, olyan dolog, hogy – nem tiszta ez. Kérdeztem én nálam okosabbat is, de az is aszondta, hogy hát ha szegényalapon vették be a gyerekeket, akkor nem létezik, hogy elfogják a pénzt! Hát nem is hagytuk annyiba, mer az asszony járt be sokat a tanácsra, beszélt, veszekedett, összeveszett az elnökkel – hát hogyne! De az elnök mindig csak aszondta:

– Nincsen pénz, nincsen pénz! Most már ne is járjon a nyakamra!

Írtunk akkor a Rádióknak is levelet. Azt a választ küdték, hogy igenis nekünk van igazunk. De szerezzük meg a papírt, hogy hát szociális alapon vótak gondozásba a gyerekek, mer anélkül a papír nélkül nem tudnak intézkedni. Bementem akkor én a tanácsra. Kérdezem tőlük:

– Hát minekünk – mondom – nem kellett fizetni az állami gondozásér, hát hogyan vótak benn akkor a gyerekek?

Aszondja:

– Szociális alapon.

– Hát akkor – mondom – adják meg azt a papírt, hogy szociális alapon vótak benn.

– Nem adjuk – aszondja az elnök. – Nem adjuk! – Ászt nem adtak papírt. Se az elnök, se a gyámügyi – nem merték kiadni azt a papírt! Hát így ászt megállt a tudomány.

Hogy hogy van ez, vagy mint van ez, én nem tudom. Mer utánna meg az elnök, ha mentünk be valamiéi' a tanácsra, mindig azt kérdezte:

– Na, küdték-e már a pénzt?

Hát hunnan küdték vóna? Vagy csak csúfolkodik? Én nem tudom. És mai napig sincs meg a pénz. Ászt ugye, ennek már négy éve, hát az is ott van, hogy most már kamatozt vóna az a pénz, ki lehet számolni, ötös kamatra például – hát ha nincs is annyi iskolám, azér valamit tudok belüle, hogy egy ötös kamat, az mennyi, hogy négy év alatt mennyit kamatozt már az a pénz! De hát el van temetve. El van temetve.

Még, ugye, eddig mindig csak ez, ez a megélhetőségünk, ez vót a legnehezebb. Nekem mondjuk nem problémás a munka, hát azt ugye minden embernek meg kell csinálni, hát megcsinálom én is, ha nehezemre is esik. Úgy vagyok vele valahogy, hogy csak addig esik nehezemre, amíg odamegy az ember arra a munkára, nekifog annak a munkának. Aztán már úgy gyün, minthogyha tán nem is esne nehezire az embernek. Ha már ugye bementem az üzembe, vagy ha már megfogtam azt a kubikot vagy bármilyen munkát, már utánna úgy érzem, mintha tán gyerekjáték vóna, vagy mittudom-én. Csak hát ugye, hiába ha dogozók, mer a megélhetőség így is nagyon nehéz.

Megpróbáltam én már mindent, ugye. Ahogy megnősültem, beszereztem ezt a kis családi otthonomat, akkor hazagyüttem Pestrül, sírásó lettem. Szabályosan sírásó, rendes temetőbe! Két évig vótam gyakornok, utánna két évig meg rendes sírásó. Nem nagy probléma vót! Szerettem ott lenni, meg szerettek engem is, nagyon. Gyüttek az öregasszonyok:

– Zsiga fiam, toljon be egy taliga földet!

– Hát hogyne tolnék, tolok hát!

– Megfizetem – aszondja –, küdjé el a feleségit!

Mondta a címet, ászt ment a feleségem. A gyerekeknek ruházatot szedett össze, kis szalonnát, mittudomén – jó vót. Akkor vót még havi fizetésem is, ötszázötven forint, meg amellest még amit külön kerestem, például a sírásás, az külön vót fizetve, azér sajátosan én vettem fel a pénzt. Hát százötven forintot egy sírásásér! Én ha nekiálltam, két óra hossza alatt azt kiástam. Pedig olyan kükemény, hogy a csákány alig fogja! Úgyhogy ilyen ólmos vagy

milyen, az ásó csak a két felső nyomot viszi, a vizes rétegit. Két méter mély vót, nyócvan vagy hetven széles, már nem tudom pontosan, mer ennek má körülbelül két éve vagy három, hogy otthagytam. Mer megszűntették ezt a régi temetőt – másképp, ha az megmaradt vóna, nem is hagytam vóna. Csak ászt ahogy leállt a régi temető, énnekem is át kellett vóna menni a másik temetőbe, de nem egyeztünk vóna a másik sírásóval. Mer haragudott énrám ez a másik sírásó – ű, ugye, már több éve sírásó vót.

Meghalt egyszer egy ilyen szerencsétlen asszony. Magyar asszony vót, nem cigány, de nemigen vót semmije se, szegény vót, csak két fiatal lánya vót. Úgyhogy itten nemigen tudtak költséget kiadni, társadalmi munkába kellett vóna az asszonyt eltakarítani. De viszont ez nem énrám tartozott, hanem a másik temetőre, a másik sírásóra. Mer ugye, már a férje ott feküdt neki, ki vót keretelve neki a hely, meg vót is egy nagy hatalmas koronafa kettejüknek ott. De ám a másik sírásó meg aszondta, hogy oda nem is lehet ásni sirat, mittudomén mér, meg hogy máskülönbén ű nem is ássa ki, ű pénz nélkül nem dogozik. Azon a napon énnekem ideát vót temetés, mer majd minden harmad-negyednap vót. Csak hazagyüttem, hogy majd eszek, hát gyün ki a plébános.

– Hát, Zsiga, baj van – aszondja –, gyere a másik temetőbe.

– Minek? – mondom. – Hát ott a másik sírásó!

– Gyere, mer az nem ássa a sirat, mer társadalmi munkába kell kiásni.

– Ja, jól van – mondom –, rendbe van. – Ászt mentem. Mer én a szegénységemtől el tudtam menni társadalmi munkába. Amaz a sírásó, aki ugye a hasznát kidógozta, beszerzett rajta házat meg mittudomén mit, teljesen felgazdagodott vele, az meg ugye nem tudott egy félnapra társadalmi munkába elmenni! Ugye, csak a szegényember tudott elmenni!

– Jól van – mondom –, reggel kiásom! – Este lett már, ahogy a plébánossal megnéztük a helyet, gyufával néztük meg a helyet vele. – Áá – mondom – itt ki lehet ásni azt a sirat, finoman! Reggel gyüvök – mondom – és nekifogok, ászt kihányom; meddig tart? – Mer mivel ugye tudtam a kötelességemet. No ugye, hogy a cigány ennyire érdemes? Ilyenre hajlamos! Pedig még azt mondják hogy nem dogozik, meg mittudomén mi.

– No hát – aszondja nekem a pap –, mivelhogy te társadalmi munkába felajánlod ezt, én még külön adok neked kétszáz forintot – aszondja. „Haa – mondom magamba –, itt még pénz is lessz! Nem fizetsz rá, Zsiga!”

– Jól van, rendbe van – mondom –, ha ad, ha nem ad, én akkor is kigyüvök.

Hát ászt másnap reggel fogtam a szerszámot, meg fogtam egy cigánygyereket is magam mellé.

– Gyere ki – mondom neki –, úgyis ráérsz, kimegyünk, ászt kiássuk szegény asszonynak!

Mentünk. Ki is jegyeztem már az ásást, neki is fogtam – gyün a másik sírásó.

– Takarodj ki a temetőből, de azonnal takarodj ki! – aszondja. De kiabál!

– Ejnye – mondom –, te mocskos jószág! Hát van teneked szemed?! Hagyjál engemet, míg fel nem veszem a lapátot, ászt hátba nem verlek vele!

Otthagytam a gyereket a szerszámmal, bementem a plébánosho. Bementem, mondtam neki, hogy mi a helyzet. Ű ászt kigyütt, ászt elzavarta a másik sírásót a temetőből. Szabályszerűen akkor kizavarta! Hogy engem nyugodtam hagyjon dolgozni!

Én ászt eltakarítottam az asszonyt úgy, hogy gyönyörűen. Délután lett a temetés, de nagyon fáinul elrendeztem. Úgyhogy borraivalót adtak, nem is tudom, tán háromszáz forintot. A másik sírásó meg ki se mert gyünni a temetéskor! Úgyhogy énnekem ez egy nagyon jó temetés lett. Társadalmi munkába ment vóna, de, ugye, akik gyüttek a temetésre, ahogy látták, hogy hát szegényebb vagyok, hát adogatták a borraivalót. – Viszontlátásra! – aszondja, áaszt nyomja a markomba a pénzt. Mer látták azt, hogy hát jószántambul csinálom.

Hát ilyeneken esik keresztül az ember!

Ahogy áaszt otthagytam a temetőt, annyira fellázadtak az öregasszonyok meg a fiatalasszonyok, hogy hát csuda. – Hát a Zsiga már nem sírásó?! Emezt ki kell vetni, a Zsigát

kell a helyibe tenni! – Szóval hát nem akarták, hogy engem onnat elvigyenek. Utánna is, ha találkoztam valakivel: – Zsiga, mi van magával? – De mindenütt, akármerre mentem, hát ugyebár egy sírásót ismer az egész falu. Szóval nagyon szerettek.

Úgyhogy én csakugyan megpróbáltam mindenfajta munkát, nincs már olyan munka, amit én ne próbáltam volna. A sírásás után elmentem vissza építkezésbe, kubikra megint. Ezt az itteni kenyérgyárat mink építettük a kőművesekkel, ott dolgoztam mint segédmunkás. Ahogy ászt a kenyérgyárral kész lettünk, a tanácselnök javasolt engem a pékségbe. Emígy se rossz ember ű, de ez meg nagyon is jó vót, hogy ű is így javaslatot adott – így ászt fel is vettek dolgozni. Most kilenc hónapja ott vagyok, úgyhogy körülbelül öt hónapja, hogy a kenyérral bánok.

Én itten leginkább azt a munkát végzem, hogy mikor a tészta benne van a szakajtóba, ráöntöm a lapátra. Akkor a vető meg beveti. Egy kocsival ötvenkét darab, ennyi befér egy kemencébe. Van egyszerre négy kocsi, ezt bedobjuk négy kemencébe, az ászt sorozatba megsül, kétszáznyóc kenyér egy menetbe. Na ugye, mikor ez kisül, énnekem akkor még ki kell hordani, ki a raktárba. Még meg ha látom, hogy a feladó csípi a tésztát, méri, akkor oda is kell menni segíteni. Hát ugyebár egymásnak segítünk, van úgy is, hogy énnekem gyün-nek kenyeret rakni. Mer négy szakember van, négy pék, meg én magam segédmunkás a négy emberre. Úgyhogy énnekem olyan az éjszakám, hogy le se tudok ülni. Pláne mikor csak három pék van, mikor csak négyen vagyunk! Éj jeles vagyok mindig, este tízkor bemegyek, azt ma is tíz órákkor gyüttem haza reggel. Lehet, hogy hónap meg má délbe gyüvök meg, mindig amennyi rendelés van, hát nekem végig benn kell lenni. Hazagyüvök, akkor még ugye az ember nem bír rögtön elaludni, a gyerekek bajlódnak, kiabálnak, ehhez hasonlók – hát ez ugye megvan. Az egyik elordíja magát, felébredek – tovább már nem bírok aludni. Mer nincs meg az, hogy hát átfeküdjek a másik szobába – csak egy szoba van. Mindegy hát, ha felébredek, mindegy – na, ennyi vót az alvásom. Tegnap is felkeltem kettőkor, az asszony takarított, mosott – hát, mondom, elmegyek egy kicsit, ászt beszélgetek. Elmentem egyik rokonomho, ott üldögéltünk – ennyi vót a pihenés.

Szóval hát ez nehéz benne, de azér én szeretem nagyon ezt a munkát. Ilyen konyhási munka ennek a megnevezése, így van nekem a papír is kiadva. Hét forint az órabérem. Eddig még csak ilyen sima órabéren dolgoztam, ugye még új is az üzem, hát most ezután majd azt hiszem, hogy termelési százalékot adnak. Nem tudjuk, hogy hát mennyi lesz, állítólag majd óránként nyócvan kiló kenyeret kell egy főnek megsütni. De hát ezt nem bírjuk megvalósítani, nem létezik, hogy ezt meg bírjuk valósítani, nyócvan kiló kenyeret egy főre! Ugyebár négy kemence, a sülési idő meg nyócvan-kilencven perc, na most van úgy, hogy négyen dolgozunk, van úgy, hogy öten – hát szóval egyáltalán nem tudjuk ezt megvalósítani, hogy mondjuk most majd háromezer forintot is keressen az ember – nem. Inkább maj még kevesebb lesz a kereset, több nem, inkább kevesebb. Csak viszont ezt a munkát én valahogy nagyon szeretem.

Az elnök javasolt engem, így ászt bekerültem ide a sütőiparho. Hát ászt mikor megtudták a magyarok!

– Húü – aszondja –, cigány nem dolgozik ittennék! – Nem eszek akkor kenyeret!

Mindent megcsináltak, mentek fel az elnökhö, kérvényt adtak Be, mittudomén, mit meg nem próbáltak, hogy én oda ne mehessek. Itt helybe, ugye, mivel ha máshová intézkednek, Szolnokra vagy Pestre, hát azt a választ kapják, hogy hát annak az embernek is meg kell élni valamibül. Húü, hát az igazgatóhelyettes ha jó lábon nem állt volna, tán nem is dőgozhatnék. Óó, dehoggy dőgozhatnék! De ű aszondta:

– Zsiga! Ha ketten maradtok is a Pölccel, ha ketten sütitek a kenyeret – aszondja –, akkor is, azér is itt kell dőgozni!

Azér mondom, hogy ez az igazgatóhelyettes egy nagyon rendes ember. De nagy háború vót ám! Hogy aszondja: „Jaj, cigány, nem eszek a kezibül!” Hát, ugye, mit mondhatok rá? Hát az apád micsodáját, hát ha nem eszel, dögölj meg éhen! Hát ha idegesítenek, én megmondom!

Múltkor is, hordom a műhelyből az üzletbe a kenyeret, hallom ám, egy asszony:

– Jaaj, hát cigány, ásztt megfogja a kenyeret! Én nem eszek utánna!

Nahát, mérges lettem, kiszóltam neki:

– Hát ha nem eszel a kezemből, ide ne gyere többet kenyérér!

Pedig nem állt vóna nekem jogomba, ugyebár, hát fogyasztó, pénzér akkor veszi, amikor akarja. De annvira mérges lettem! Nem sokkal azután megláttam megint a botba, gyütt kenyérér.

– Marika – mondom, mer Marikának híják a bótvezetőt –, Marika, ne adjon ennek az asszonynak kenyeret! Lehányom az egész kenyeret a pócrul, ha ad neki! Aszondta, hogy cigány keziből nem eszik!

Rám néz az asszony, aszondja:

– Nézze, fiatalember – aszondja –, hát tudja, hogy ez szokás-mondás!

– Aha – mondom –, vagy így! Hát most ide hallgasson e, most mondja meg: Hát a cigányé nem olyan, mint a magyaré?

– Hát – aszondja – úgy van elismerve, hogy nem olyan.

– Jól van, ugyebár nem tagadhatom le, hogy cigány vagyok, ez biztos. De ezt még egyszer ne mondja, mer kihányom az egész kenyeret a bótbul, ha meg kell fizetni érte, az se baj, de maga ne egyen belőle!

Hát így. Hát ásztt bocsánatot kért meg minden, azúta ásztt nem bántsuk egymást. Most már valahogy megszokják tán, hogy ott vagyok, de eleinte nagyon fel vótam dűlva. Mer az egész falu, hogy „Cigány keziből nem!” Hát most kérdezem én: mivel különb a magyar embernek a keze?! Hát én mi a jóistent tudok fogni, hogy hát azt mondják: „Ez cigány, ennek másmilyen a keze!?” Hát én az évésem előtt, évésem után, vagy ahogy szerit tudom tenni, megmosom a kezem, hát az az első, hogy az ember megmossa a kézit! Meg máskülönbem nem is szeretem, ha nagy körmöm van vagy ilyen valami, hát meg merem mutatni a kezemet akárkinek! Most mér, hát nem mindegy az, hogy néger, vagy cigány, vagy francia, vagy mittudomén, még olyan nép is van, hogy hát nem tud beszélni, siket – hát most nem mindegy az, hogy melyiknek a keze?! Megmossa a kézit – hát a víz mindent levisz! Hát mit csináljak még a kezemmel?! Sokat vótam én is magyaroknál, láttam, hogy ott mi vót; láttam, ahogy asztalho ültek, vagy akkoriba még úgy szokták: körülülték kis sámlikon a tálat, úgy ettek, vót olyan ember köztük, hogy megengedte, hogy na velük egyek, mer vótak ezek a régi parasztemberek, amelyik hát nem vót büszke, meg ugye vót olyan is, aki büszke vót, nem engedett oda – szóval hát láttam, hogy azok is megmossák a kezüket, hát hiába nem nevelt engem apám vagy anyám, de azér az illedelmet valamennyire én is megtanultam! Amikor én bemegeyek a kenyérgyárba, beviszek egy hét-húszas szappant, levetkőzők, ásztt félig megmosakszok, derékig, megmosom a kezem is, ásztt úgy fogok á munkámnak. Tiszta ruhába – mer most is meg tudom mutatni, hogy az egyyik ruhám, amibe dogozók, itthon van mosásba. Van ott minekünk ilyen mosoda, oda is be lehet vinni, de hát tudja fene, nem szeretem azt a mosást, inkább az asszony nekem itthon rendessen kimossa. Szóval hát én *mindent* megteszek, amit csak bírok! Ásztt mégis ezt kapom!

Amúgy különben én mindig azt mondom, hogy amíg engem innen le nem nyugdíjaznak, én a pékséget nem fogom elhagyni. Mer az is, hogy hát mindig megvan itt a biztos kis pénzem. Meg másik részből: hogy helybe vagyok, itthon, nem kell sehova menni. Úgyhogy nagyon tudom, *nagyon* tudom becsülni ezt a munkát! Meg *szeretem*, nagyon is szeretem! Ennekem hogyha ötös lottóm lenne, vagy ha nem is tudom, ha kiszámolhatatlan sok pénzem lenne, én akkor is dógoznék, és ezt csinálnám. Úgyhogy nem tudnám ezt otthagyni, vagy ehhez hasonló! Ha szabadnapom van, néha két nap is egybe, má mondom az asszonynak: – Hát látod, ez se jó, ha itthon van az ember! Mit csináljak egész nap? – mondom. Meg nem sok minden van itthon, hát mi munkám van? Mondjuk, majd kihordom a szemetet, elviszem arrébb egy jó öt-hatszáz méterrel, ahol tárolták, így szoktam tavaszon – de hát ez is csak egy-

két napig tart. Vagy elmegyek halászatni, mikor így van időm – de hát az is semmit se ér, megunom. Csak ott a műhelybe szeretek lenni legjobban. Úgyhogy ha innét el nem kúdnék, én a kenyérgyárat nem hagyom.

Hogyha el nem kúdnék. Mer mondjuk hát olyan is megeshet.

Van ez a Polc István, van a Kis Deme, meg van a Gondos István. Ezekkel úgy vagyok teljesen, mint a testvéremmel. Úgy érzem magamat velük, meg ők is magukat énvelem, nagyon jók hozzám. De van akkor ez az Imre Pál – ez meg már mindig engem piszkál. Hogy idegbül csinálja-e, vagy hogy ez a passziója neki, ezt nem tudom megérteni, de úvele valahogy soha nem értsük meg magunkat. Nagyon, nagyon izé ember! Jól van, ugye van rá eset, hogy elgyötrődik az ember, vagy hogy a négy gyerek mellett nem bírom kialudni magam nappal; vót már úgy, hogy hát két óra, három óra éjjel, ugye elálmosodik az ember, ugye gyengébben megy a munka, nem úgy, ahogy kék – megmondom őszintén. De azért odaviszem neki mindig, amikor kihúzza a lapátot, én mindig ráöntöm neki a tésztát. Az, hogy ugye egy kicsit pislog az ember, vagy ehhez hasonló – hát mit csináljak? Ez meg: hogy nem kellett volna cigányt felvenni, mer a cigány így nem dogozik, úgy nem dogozik – de állandóan! Pedig hát nem olyat, mint ő, hanem három rendeset kidógoznék, mer bírnek vele! Nohát ugye, ő azt szeretné, hogy az ő munkáját is csináljam. Mondjuk, már ha majd érteném ezt a szakmát, ha ugye vető lennék, akkor odaállnék biztos melléje! De így ugye ő a szakember, én nem, hát nem csinálhatom azt, amit ő! Aszondja:

– Hát teneked már – aszondja – itt úgy kék dógozni, mint egy pék!

De ám ő vető, úneki nyóc ötven az órabérje, nekem meg hét forint ám! Én nem teljesíthetem azt, amit ő, hanem csak ami az én kötelékembe tartozik! Én ugye konyhás munkát végzek, az én dogom a kenyérkirakás meg a leabrecolás. Kérem szépen, nekem csak ezt kék megcsinálni, én erre vagyok ott hívatásos. És én nem is csak ezt csinálom, mer legtöbb esetben tanulok gyúrni, meg feladok – annak is nyóc ötven az órabérje, a feladónak!

Ez a Polc István, ez egy nagyon jó ember. Vót úgy, hogy disznót vágott, ászt aszondja:

– Zsiga veszel-e szalonnát?

– Veszek hát! – Mer nekem ez nagyon jó, ha reggel hazagyüvök, vágatok egy kis szalonnát – hát vettem tüle két kiló nyócvan dekát. Hitelbe adta! Nagyon is szép tüle. Hogy ugye elvár addig, míg a fizetést meg nem kapom. Szóval egy nagyon rendes ember! De a többi is. Van úgy, hogy van benn enivaló – ezek nem veszik úgy, hogy hát cigánygyerek, vagy mittudomén mi, hanem nagyon szeretnek, ha esznek is.

– Zsiga! Egy tojás! – Akkor amaz meg: – Gyere, Zsiga, megosztom veled, itt a szalonna, kolbász! -Úgyhogy nagyon rendesen viselkedik ez a három! Meg az is, ugye, hogy hát szeretném én ezt úgy megtanulni, ezt az ottani munkát, hogy hátha mégis rájutok arra, hogy énnekem is megadják azt a nyóc ötvenet – ezer akarok tanulni. Mondjuk, kicsibe már sejtem. Látom ugye hogy hogyan dagasztanak, ezek meg oda is hínak, mutassák.

– Nézzed – aszondja ez a Polc István –, ennyi élesztő kell hozzá – meg így, meg úgy, szóval teljes egészibe tanítana! Meg a Deme bácsi is tanítana – ő ugyebár idősebb, út már úgy kell kérni, de tanít az is, meg a Pista is tanít. De hát emez, az Imre Pál aszondja:

– Az vót a nagy marha, aki ide javasolta a kenyérgyárba! – aszondja. – Hát *cigány* – aszondja –, hát hogy képzelnek ilyent, hogy *cigányt* ide betenni a kenyérgyárba!

Úgyhogy egy héten egyszer átlagba megvan, hogy ha nem is szólok hozzá, mikor így teszem a tésztát a szakajtóba, képes ellükni a szakajtót. Lelüki a szakajtót, hogy hát legyen mirül belém kötni! Én má tudom, mikor reggel gyün be, nem is köszön, mint a többi, senkinek se köszön. Na, mondom, itt má lúttek. Mára má megvan a vitatkozás!

A Pista, az fiatalabb tülem, de kisütő. De arra is rákiabál legtöbbször! Pedig hát az se érdemli. És hát az is szakember. Ászt mégis rákiabál. Szóval ez egy olyan ember – egy nem is tudom milyen ember! Ezt nem is bírjuk kiismerni, hogy tán egy reakciós ember, vagy hogy hunnét származott le – nem tudom. Csak elég az hozzá, hogy ezt nem bírjuk odahúzni, hogy

úgy érezze magát, mint hát munkatársam vagy felebarátom – ezt nem bírjuk odahajlítani! Mink a többivel mind rendbe vagyunk, csak ez a nyavalyás, hogy így kell neki mondani, ez ahogy idekerült, evvel se a Polc, se én, se a Kis Deme, egyik se tud kigyünni! Ez oszt kiabál szakadatlanul. Hogy minek érzi ú magát, én nem tudom. Mer hát nem külön ember ú se, mint az a többi. Ugye: szakember, meg ott van má hogy ötvenkét éves – hát ú is ember, ez biztos. De ugyanolyan, mint a többi munkatárs. Csak olyan!

– No, maj szólok én a vezetőségnek, hogy cigány ide nem kell, dobjanak ki innét a fenébe!
– aszondja.

Szóval nagyon problémás a helyzetem. Lehet, hogy majd ezáltal jutok ki innét. Pedig nagyon szeretném az életemet itten letőteni, nagyon szeretném. De ugye, ha egy cigány dogozik magyar emberek közt, akkor van egy, aki piszkálja mindig. Hát elkeseredik az ember, és akkor van az, hogy hát inkább otthagynom. Nem veszekedek vele, hanem inkább otthagynom a vállalatot. Ugye, én most nagyon szeretem ezt a munkát, már ha mondjuk más munka lett vóna, kőművesmunka vagy kubikmunka, már akkor otthagytam vóna. Mer nem akarom azt, hogy hát veszedelem legyen, nem akarok én se börtönbe kerülni! Mer ez olyan dolog: ha mondjuk rá megüt, hát ugye nyilván nem állja el az ember. Hiába engedelmes az ember, annyira már csak nem vagyunk engedelmesek, hogy hát pofon hajítsák az embert, ászt elállja! Hogyha meg visszaüt, akkor meg ugye, hiába annak a cigánynak van igaza – csak nem lehet igaza neki. Mer csak annak a magyar embernek adnak igazat. Ez így van. Úgyhogy ezt inkább ugyebár elkerüli az ember. És ezt mondom, hogy lehet, hogy majd ezáltal jutok ki innét.

Van ez az anyajegy a nyakamon, aszondja rá:

– Tán kiszívta az asszony?!

Hát most kérdezem én, hogy szívhatta ki nekem az asszony a nyakamat, mikor itt vannak ezek a kis nevetlen gyerekek, rakáson, éjszaka-nappal, este tízkor meg megyek el itthonról?!

– Elvtársam – mondom neki –, maga nem lát! De már most takarodjon is éntülem! – Épp tészta vót nálam. – Menjen éntülem, mer úgy a fejihe vágom ezt a tésztát, hogy le se bírja szedni! Nem bánom én, ha meg kell fizetni is!

Nem azt mondom, én még út soha nem bántottam, hozzá nem nyúltam. Úgyhogy hál' istennek még nem vót neki szerencséje, hogy bevitessen. Meg remélem, hogy nem is lesz. Csak azért nagyon kell vigyázni! Velem nehezen boldogul, mer ugye, én nem lopok, nem veszekszek, büntetve én nem vótam soha életembe, ez tényigaz, úgyhogy énvelem nem is tud sokra menni. Én, ugye, könnyen odahajintom neki:

– Énvelem nem megy semmire! Mer én nem vótam sose büntetve! Lehet, hogy maga vót, elvtársam, de én nem vótam!

Ez ugye énnekem nagyon fontos, hogy én még büntetve nem vótam soha. Vót már úgy – megmondom, nem tagadom –, vót úgy, hogy egy napig nem ettem a családommal. Vót úgy eset, hogy egy napig nem ettünk! Így, ha mondjuk egy hónapra kiesik az ember az építőiparbul, fagyszabadság vagy ehhez hasonlók – hát akkor pénzt nem kap. Csak azt a kis családi pótlékot, ami ugye, semmi se. Nohát, kimentem akkor, kijártam inkább a fuharosokho a telepre, rakodtam nekik. Ászt úgy ha fuhar vót, hoztam egy pár forintot, tíz-húsz forintot, vagy ha jól ment, esetleg százat. De vót úgy, hogy egyáltalán nem vót fuhar se, ászt nem vót mibül élni. Vót úgy, hogy egy napig nem ettünk. Másnap megin kimentem a telepre.

– Na – aszondja a Feri bácsi, a fuharos –, most már van. Gyere, megrakjuk, ászt viszel a gyerekeknek kenyeret.

Vagy ha más nem vót, aszondja:

– Kapard össze a szenet, Zsiga, szedd ki a sár közül, ászt viszed hazafelé! Vigyed – aszondja –, ne adjál érte pénzt, nem kell, meg úgy sincs pénzed!

Vagy a ládát pucoltam nekik, vagy raktam össze a fát, vagy mittudomén ugyebár, vót úgy,

hogy egy darab fáér dogoztam nekik ezt vagy azt, mer ű csak avval tudott fizetni. A fagyszabadság, az így ment. Egyik nap ettünk, másik nap nem ettünk. Vót ilyen. De még akkor se, *akkor se* vitt rá arra a lelkiismeretem vagy mittudomén micsodám, hogy hát én elmenjek ahho a másik emberhő, ászt ami neki van, áztat én ellopjam! Nem bírtam megtenni! Hát ugye, általába az egész országban mindenki megdógozik azér a kis pénzér!

Szóval, ugye, lopni – bűn. Én bűnnek tartom. Nem is tettem még meg, hál' istennek, soha se, meg nem is fogom. Csak ugye, most itt van ez a telep, ez a cigánytelep. Ha már így vesszük. Kérem szépen, ezeknek az embereknek ha mondjuk, van egy ilyen kiesés, vagy van akit kérem elvitték börtönbe veszekedésér – hát most annak a családja miből éljék? Mer van itt meg vót itt több olyan, akinek elvitték az urát, nem tudom én, nyóc hónapra vagy tíz hónapra börtönbe – hát addig csak muszáj vót annak az asszonymak valamit cselekedni! Az ilyennek vagy dógozni, vagy ha azt nem tud, akkor lopni kell. Mer rendbe van: bűn a lopás. Én is azt mondom, hogy bűn. De másik részbe meg mégse vehetem annak! Mer muszáj, hogy ne haljon meg, és tartsa fenn a családját valamiből! Szóval ez a nincstelenség, ez ráviszi. És énnekem az a véleményem, hogy muszáj neki megtenni, muszáj.

No, van aztán ennek másik ódala is, ugye. Hogy után-na meg engem is ugyanúgy vesznek, mint azt a másik embert, aki lop. Hát ez is megvan.

Itten van ugye ez a telep. Hát én ismerem, mer itt születtem, ismerem most már harminc éve. Akkoriba vót itt mondjuk két nádas gunyhő, a többi mind cserepes vót, de a háza egynek se vót itt tégla vagy ehhő hasonló. Na, mondjuk ez most se nagyon van, szóval nemigen különb most se a telep, mint ezelőtt. Csak egy valamibe sokkal jobb vót ezelőtt! Abba, hogy itt régen nem vót az, hogy hát egymást agyonverték. Mer összefeleseltek itt ezelőtt is, nemcsak a gyerek, nagyok is – de az nem vót divat, hogy egymást megszúrkálták vóna. Mer ha kést láttak, féltek tőle, elszaladtak, mind behúzódtak. Addig itten, ha összekiabáltak is, „Mindjár megöllek!” – mentek neki egymásnak, de mire odaértek, nem bántották egymást. Úgyhogy itten nem vót ilyen probléma sose! Most meg van.

Cigányba van teknős, van olácigány, van úricigány, meg van parasztcigány. Itten, a mi telepünkön csak úricigány vót meg parasztcigány – szóval ez a magyarcigány, így is lehet nevezni. Úgyhogy olácigány vagy teknős cigány itt nem vót régen egy se, csak úricigány, aki hát zenész vót, meg parasztcigány, aki vályogverő vót, meg ilyesmikkel foglalkozott. Ugyebár ez a kettő se vót egybe, mer mondjuk, a zenész család emezt a parasztcigányt nem számolta semmibe se, nem is adta a lányát férjhe parasztcigányho. Meg természetes jobban is álltak ugye a zenészek. Minálunk is ez vót a baj, hogy a mi családunk zenész is vót, meg parasztcigány is vót. Ezer is nem lettek egybe! Nem lettek egybe, úgyhogy különváltak. Csakis ez miatt vót a baj. Mer mondjuk vót azér apámnak is egy kis zenetudása, de nem vót olyan, mint mondjuk anyámnak az apja. Mer az meg nagyon jó zenész vót, a régi idők szerint úgy mondták, hogy „tercesprímás”. Úgyhogy ezer is nem lettek egybe, ebből vót a diferencia. Most má nem nagy a különbség, most má nem nagyon bánják az ilyesmit – de őő, hát régen nagy különbségeket csináltak! Csak viszont, ezt akarom kihozni ebből, nagy különbségek vótak ezelőtt is – de verekedést, meg azt, hogy hát egyik a másikára késsél ment vóna, olyat nem csináltak. Ászt ez, ugye, más lett. Mer most má van itten mindenfajta nép. Most ez már ugye csupa vidéki, de van itten még olácigány is!

Na ez is, ugye, hogy hát – olácigány. Hát az is egy ember. De valahogy én nem tudok velük úgy foglalkozni. Ismerem őket, mer Jászkarajenőn, ahová anyám ment, ott lakott sok. De hát azok olyanok, hogy nem tudták azt se, hogy hát mire való az a rendes étkezés. Sündisznot nyársoltak – még egyszer kínáltak is vóna vele, de hát énnekem nem vót hozzá ízém –, meg parázsba sütnék mindenféle csudát, áaszt azt eszik. Ami víz vót ott a telep mellett, abba folyik minden szennyvíz is a falubul, ük meg abba mosták az edényt. Megy az úton az olácigány asszony meg az olácigány ember, megy előttük a tyúk – elkapja az asszony, be a szoknyája alá – áaszt mennek tovább nagy csendbe. De hogy milyen gyorsan el bírta helyezni

a hosszú szoknya alá – én csak néztem! Úgyhogy annyira-annyira, hogy a jászkarajenői tanácselnök kitelepítette őket a falutól két kilométerre, tanyára. A dózer meg gyűtt, ászt elnyomta a viskókat, ami odabe vót nekik.

Anyám az egyik esetben vett tőlük egy dunnát. Százötven forintért vette az olácigány asszonytól, ászt ahogy hozzáfogott vóna kimosni – mer azok után csakis úgy lehet használni –, talált benne ezerötven forintot. Oda vót elrakva, a dunnába! Nem kereste azt senki. Ezek ilyenek! Mondtam is anyámnak:

– Na, most milyen hasznot hajtottál! Még ilyen hasznot soha nem hajtottál, mint evvel a dunnával.

Legény koromba egyszer Karajenőn kártyáztam oláhcigányokkal. Hát én cigányul nem tudok, a cigány nyelvet egyáltalán nem értem – de azért leültem egyszer velük, mer elcsaltak, meg megmondom őszintén: pénzre kártyáztunk, gondoltam, hátha majd nyerek tőlük. Ilyen kis tapasztott tetejű házuk vót, oda beültünk, ászt huszonegyeltünk, bankoltunk. De aszondták, hogy addig nem hagyhatom abba, amíg űnekik pénzük lessz. Jól van, próbáljuk meg! Játszottunk. Négyen. Megkezdtük szombaton délelőtt tíz órakor, de má másnap tíz óra vót, csak játszottunk. Ha egynél elfogyott a pénz, csak gyűtt a felesége, nyúlt a szoknya alá, vette elő marokkal a húszast, tízest, százast. Az egyik cigány meg mögém állt, ászt elkezdte cigányul a többinek mondani, hogy nálam mi van. Hát, ugye, nem értettem, csak körülbelül sejtettem, hogy miről is van szó.

– Na – mondom –, takarodj csak gyorsan a hátam mögül! Mer így nem játszok ám!

Elküdtem mögülem a gyereket, el is zavarta a többi, játszottunk tovább. Hej, de untam már! Meg éhes is vótam, minden – de nem mertem nekik mondani, hogy hát énnekem elég. Nem bírtak kipusztítani sehogy se, meg én se őket, már jól összeszedtem magam tőlük, de hát győzték a végtelenségig! Ászt csak nem mertem azt mondani, hogy nem játszok tovább, vagy hogy hazamegyek enni, mer ugyebár azok olyan vérengzők, hogy még tán meg is ölnék az embert. Csak gondolkoztam, hogy lehetne kivergődni ebből. Lábomon a cipő – olyan százötven forintos cipő lehetett –, kabát rajtam, igazolvány a zsebembe meg a pénz is, amit tőlük nyertem – mit csináljak, hogy csináljam? Folyt rúlam a víz, melegem vót. No, mondom magamba, itt lesz most egy kis úszni való maj mindjár. A cipőt szépen csendbe lehúztam a lábomról, ászt egyszer csak lecsapom a lapot, ki a házbul, ászt bele a vízbe!

Hát nem késsel gyűttek utánnam a vízbe, az anyjuk hétszentjít?! Kiúsztam a másik ódalon, amilyen gyorsan csak bírtam, ászt iszkirisz, haza! De isten bizony, úgy úsztak utánnam, késsel! Hát ilyen veszedelmes emberek azok.

Hazafutok. – Anyám – mondom –, szedd ki a pénzemet, számoljad meg, én most alszok! Szedd ki, ászt szárítgassad meg a pénzt, meg az igazolványom is nézzétek meg, az is ripityára ment, meg a kabátot is meg kell szárítani, de előbb az igazolványt vegyétek ki – mondom, ászt levetkeztem szépen, mentem aludni. Nem mertem mondani se, hogy hát hun vótam.

Akkor ászt megfogadtam: még egyszer az életbe nem játszok velük!

Szóval: ezek ilyenek. Úgyhogy ezeket az olácigányokat, ezeket nem lehet megvalósítani. Semmi címen, kérem, ezt nem bírják! Mer mittudomén, hát én is ahun magyar emberek közt dogozók, ott a pénz a zsebbe, ott az élelem, ott a ruházat, ott a szappan, a lét adta világon ami csak egy munkásembernek kell, az ott van szabadon, ott áll nyitva a szekrény – annyira megbízunk egymásba, hogy fizetéskor a pénzt is, ahogy megkapjuk, betesszük a kabátba, ászt be se zárjuk rá a szekrényt. És annak onnat nem szabad elveszni, meg nem is veszik el. Mostan, ha ugyebár egy ilyen helyre odakerül az az olácigány – hát akkor mi van? Hát ezt már ugye nemigen tudná ű is megcsinálni. Úgyhogy, ugye, nagyon, de nagyon sok különbség van a cigány közt is. Minket még esetleg, mondjuk ki tudnának valahogy ebből a mostani életből rázni. De hát azokat az olácigányokat, azokat nemigen. Én így gondolom, hogy azokat bizony nem. Mer mit csinál az ilyen? Még ha beviszik egy rendes lakásba is, még akkor is az

képes áztat otthagyni, az elvándorol. Az elvándorol másik helyre csak azért is, hogy hát ne legyen ott.

Ezelőtt minálunk a telepen idegen nem vót. Meg nem is lehetett. Mondjuk, még annyi megvót, hogy ha itt egy lány férjbe ment, az idehozta a legényt, vagy ha egy ember megnősült, idehozta idegenbül is az asszonyt, mer nagyon is összetartó vót a nép. De most már ászt az is megvan, hogy idegen családok költöznek, gyűnnek be más faljabul. Zagyvarékasrul, Bogácsrul, Kisérrül, Szentgyörgyrül, Györgyérül, mittudomén – most már keverten vagyunk. Van itt körülbelül olyan húsz falubul mindenféle cigány már itten. Úgyhogy az itteni születésű már nem is olyan túl sok. És sajnos, ez így igaz, hogy mind ezek a lopások, veszekedések, ehhő hasonló komolyabb dogok, amik hát vannak, ez mind ezektül a beköltözöttektül van, ezt mind űk követik el. Legtöbbit! Nem az idevalók! Hanem rékasiak meg tudja fene hunnan gyűtt mindenféle család! Ászt akkor ugye, mi van? Ezek a beköltözők, ezek ugye összevesznek eggyik a másikával, meg összevesznek evvel a néppel is, mint már énvelem is vagy a másikkal, és akkor ugye megtörténik az a verekedés meg mittudomén mi. Mer a rékasiak, hát ezek nem bánják, ha addig verik egymást, amíg csak élnek! És akkor, kérem szépen, azt mondja a rendőrség, hogy hát mér nem tanítsuk meg mink a rendre! Mér nem tanítsuk meg egymást! Hát ha a rendőr nem tudja, akkor én tanítsam meg ezeket az embereket? Meg hát ugye hogy tanítsam én meg, mikor még engem is megvernek?! Összegyűnnek, áaszt még engem is megvernek – hát akkor hogy tanítsam én meg? Fene megette, aki beengedte űket ide letelepedni, én aszondom! No jó, hogy annak is élni kell. Mer a kutyánakmacskának is élni kell, ez az őszinteség. De hát hogyha a saját falujából kizavarják?! Mer a saját falujába már nem tűri meg a tanács, a rendőrség, mer olyan lopásokat végeztek ell. És akkor, kérem szépen, ide meg elgyün, ráfogja, hogy van itt neki egy másik család rokonja, és látogatóba van – és itt letelepedik! Hát lehet ilyen? Énszerintem az ilyen ember menjen vissza a saját maga falujába, áaszt tartózkodjon ott! Vagy gyűjön el látogatni a rokonjához, áaszt kész, utánna mehet! Mer hát szabadok vagyunk, szabad az út mindnyájunknak, mehetünk mindenféle – de azért ezt, ezt én így nem engedélyezném. Ezt az eggyet nem! Mer a mi rovásunkra megy ez is! Csakis a mi rovásunkra megy! Mer itten csinálja a zűrzavart, áaszt a vége meg az, hogy engem is ugyanúgy vesznek, mint űtet!

Szóval nagyon elromlott itt a helyzet, ezen a telepen. Kinn a ház előtt veszekesznek a népek, egymásnak mennek, nem akarom utánnamondani, hogy miket kiabálnak, hogy mondják ott egymásnak, a kisgyerekek meg körülállják, hallgassák – gyün áaszt be a gyerek, áaszt ugyanúgy mondja tovább ű is. De ezek a vidékiek nem bánják, ha a kisgyerek is ott halgassa, csak mondják ugyanúgy. Ugyebár, ha a családomat csak kiengedem a házbul, már akkor odamegy amannak a családjaiho. Akkor áaszt én hiába tanítom, csak ugyanúgy elfajul, mint amazok. Gyün be ez a kisgyerek, az enyim, áaszt aszondja nekem: – Verjem anyádba! – Na. Hát tessék! Most akkor én hogy tanítsam meg másképp beszélni?

Elkezdtem én itten galambot tartani. Hatszáz forintig tudtam akkoriba venni, annyira-annyira, hogy összeszedtem hatszáz forint árú galambot, magnak való galambot, igazi póstagalambot – mer értek hozzá. Meg is melegedtek nálam a galambok, kötöttek szépen, minden. Én meg, hát ugye jártam el dógozni, nem vótam mindig itthon – hát hogy lehettem vóna? Áaszt ahogy a fiókgalambok mentek kifele, úgy lűtték űket lefele egymás után a gyerekek. Vagy ha kiszállt az öreg galamb – már bukott le. Az asszony csak elindult a faluba, venni valamit – a gyerekek má nyírták kifele a galambot. Én szépen betelepítettem, már kötésbe vótak, fiai vótak nekik, má szálltak vóna ki – hiába. Úgyhogy énnekem csináltak itt *olyan* kárt! Ezek a gyerekek, a csúzlival! Ugye, most milyen jó lenne, most gyün a tavasz – most lenne nekem egy hatvan pár galambom. De már nem is annyi lenne, már nem férne a padlásra! Mer én meg tudom állni, hogy nem nyúlok hozzá, hogy nem bánom, míg el nem szaporodik! Vagy mondjuk ami selejt, csak azt vágnám le, a többit hasznosítanám. Le tudtam vóna rá szerződni, adtam vóna lefele a vállalatnak, év végin a rengetek pénzt fel tudtam vóna

venni. Majdnem egy havi kereset lett vóna az nekem! De hát ezt nem lehet megcsinálni itten.

Vót egy kecském, kiskecskét vettem. Hát, kérem szépen, agyonütték a gyerekek. Nem lopták el, nem – csak tönkretették. Passzióbul! Vót egy fehér kutyám, egész kicsi még, nevelgettem, mondom, jó lesz majd a ház körül, legalább elzavarja a gyerekeket, ha lüvik a galambokat. Elfogták valahogy, ászt azt megcsinálták vele, hogy behasigatták a körmit, tisztára tönkretették a lábait neki. Kigyógyítottam valahogy a kiskutyát, de nem tartottam meg, odaajándékoztam egy illetőnek – hát hiába, nem lehet, ugye. Nem létezik, hogy itten valaki valamit tartson magának! Mer nemhogy ilyen földi jószágot nem lehet, ami a földön van, de még szálló jószágot se lehet tartani, ami a levegőbe száll! Itt, ezen a telepen – semmit.

Ezen a telepen mindig többen leszünk. Hogy tudják akkor megvalósítani, hogy hát ez a telep valamikor széjjelmenjen? Sehogy se. Énszerintem az elnökünk se jól csinálja a helyzetünket. Mer most, aszondja, minden évbe öt házat akar innét kitelepíteni. Hát kérem szépen, akkor csak mindig többen leszünk itt! És hát van ünékik községfejlesztés! Tudom, hogy több mindenre kell az, út, járda, kultúrház, ez-az, én evvel tisztába vagyok, hát odabenn is csak kell a pénz – de sokszor azér ennél csak többet lehetne ide is fordítani. Vót ez valamikor az újságokba, lehetett olvasni, hogy hát ingyenes telket kapnánk. Szóval ha adna ú az embernek egy olyan telket, amire lehessen építeni! Mer lenne itt olyan ember, aki építene rá. Még akkor tán én is kibírnám, ha ingyen vóna a telek, mer egyik évbe vennék ezt, másik évbe vennék azt, nem érdekes, hogy az ember mondjuk azt a nadrágszíjat egy kicsikét meghúzná, úgy esetleg vennék is fel köcsönt a részemre, mer nem is kék ahho pont negyvenezer forint, amit harminc évig kell fizetni, elég vóna kevesebb is – és akkor belevágnék! De hát így, ugye ...így csak mindig többen leszünk. Ha ezer év múlva gyün majd ki valaki ide, akkor is itt fogja még látni ezt a telepet. Idegyün ezer év múlva, ászt aszondja:

– Húú, hát még most is itt van ez a cigánység?!

Itt van most ez a kis lakásom. Három méter mindenfelül a széle-hossza. Ugyebár ebbe vagyunk egész nap. A négy gyerek, az enyimek, a nagylány a feleségemtül, meg mi ketten, az aszondja hét fő. Van még ez a kis konyha, hát amit tudunk, azt kinn tartjuk, edényt, ilyesmiket, élelmet, ez mondjuk kinn van – de ott nem lehetünk, mer nem olyan. Úgyhogy most számolja meg valaki, hogy hány köbméter levegő kell egy embernek -hát ugye, az itt nincs meg, nincs meg az egészséghe! Pedig az egészségem, az nekem kell, meg kell a családomnak is! Még idáig rendbe vótunk, mer a négy gyerek, mióta megvan, egészséges, tán a nagyobb gyerek egyszer vót orvosnál, meg én is itt vagyok kilenc hónapja a sütőiparnál, de még betegállományba nem vótam – csak hát fél az ember. Megmondom őszintén: félek! Mer ez nem az egészséghe való.

Van nálunk ez az igazgatóhelyettes, műszaki ellenőr máskülönben, a Bajusz, egy nagyon helyes ember. Kinn vót itt nálam nemrég. Mer ment egy ilyen hangoztatás, hogy ez a Polc István azt mondta vóna tán, hogy mind elkergeti azt az embert a sütőiparbul, akit a tanácselnök javasolt. Hát ez közbe nem igaz vót, csak az egyik szomszédja haragszik erre a Pölcire, ászt ez az egész dolog azér ment csak. Kigyütt akkor a Bajusz elvtárs, engem kérdezett meg, hogy hát igaz-e ez. Én ászt hát mondtam, hogy nem. Hát nem, természetes, mer nem igaz! Mer olyan ember az, hogy nem bánt senkit se, csak így haragbul ráfogják. – Na, elég az hozzá, meglátta akkor ez a Bajusz elvtárs is a lakásomat, ászt aszondja:

– Zsiga, nátt nézze – aszondja –, én tán tudok magán segíteni. Tizenötezer forintot tudnék a vállalat részirül magának juttatni – aszondja. – Majd visszafizetné, lassan – aszondja –, úgyhogy maga is megélné.

Hát mondjuk ugye ez így a jobbik dolog. De azér csak nem mertem belevágni ebbe se. Mer ugye, van ez a kis kétezer forintom, a családi pótlékkal kétezer-hatszáz; na most ebbül nemcsak eszünk heten, hanem úgy szoktuk, hogy hun az egyik gyereknek veszünk ruhát, hun a másiknak. Ha most még ebbül a kis pénzbül énnekem köcsönt is kell visszafizetni, akkor azalatt már ruházkodás, az ugye nincsen. Pedig hát nincsen kitartásunk, muszáj mindig

valami kis dogot legalább venni, mer szakad le rólunk, ami rajtunk van – itt van ni, nekem is má cipőt kék venni, hát széjjel van a cipőm, hát muszáj, na! És a másik meg, hogy akkor még avval a tizenötezerrel nincsen is elintézve a dolog, avval még ugye, semmi nincsen elintézve. Úgyhogy most még egyelőre nem mertem belevágni, nem merek még az ilyesminek nekimenni.

Én, ugye, ezen a helyen születtem, itt a telepen, a Kender utcán. Hogy melyik házba, azt má nem tudom, de itten közel valahol. Úgyhogy én egészen elmenni innét nem kívánok. Ennekem nem az az érdekem, hogy hát mittudomén, a főtéren kapjak egy lakást. Hanem ha mondjuk rá itt tudnám ezt a kis lakást rendes alapra tenni, egy jó tető alá venni, vagy hát ide egy rendesebb másik lakást építeni, nekem még az is megfelelne. Mer amúgy én szeretek itt lenni, még ha a többi cigányság elmenne innét, magamba maradnék, én még úgy is, isten bizony, szívesen megmaradnék itten. Vagy ami még jobb vóna, ha arrébb mehetnék egy utcával, a falu szélébe. Az már, ugye, igazán jó vóna! Úgy itt is vónék, meg mégse vónék itt. Ott már ugye lehetne jószágot tartani. Mer minekünk ezer nem elég a pénzünk, hogy ezt nem bírjuk csinálni. Jól van, egy kicsit megnélnék az ember eleibe: vennék pár csirkét vagy mittudomén mit tavaszon, ászt addig-addig, hogy összegyűlne a jószággállomány. Mer én nagyon szeretek vele foglalkozni. Ászt az már ugyebár nagyon segítene nekünk. Maj ha egy évbe nem tudnám is az egész összeget megvenni, apródonkint majd csak összehoznék én annyit, hogy hát lenne. Tavaszon megveszi az ember azt a kiscsirkét, őszre az már ott van, vagy másodévre, hogy tyúknak válik, ászt tojik. Ha már tojik vagy hatvan darab, akkor csak forint legyen egy tojás, az naponta hatvan forint. Jól van, hogy kell enni is a hatvan tyúknak, de nem ad annyit az ember, hogy azt a pénzt mindjár fel is élje, hát mindig kell valami haszonnak is lenni belüle. Szépen felkeríteném, ha mással nem, kis gyallyal, de rendesen – ászt mehetne a jószágtartás. Avval már, ugye, vónánk előbbre! De itt ezt nem lehet. Úgyhogy ezer mondom, hogy én ezt nagyon szeretném, hogy hát el tudjak egy utcával arrébb menni. Tovább nem, mer én itt vagyok itthon – de egy utcával igen. Mer az má nagy különbség!

Harmincéves vagyok, most tőtöm majd, július huszonnegyedikén. De hát ennekem elég vót ezt az életet, ezt a harminc évet idáig elélni. Sok szépség nem vót benne, nem nagyon tudnám mondani, hogy valamin szépre is visszagondolnék. Az mondjuk jó vót, mikor Pesten dogoztam, az a két év. Olyan emberek közt vótam, akik hát nem cigányoltak le. Jól éreztem magam köztük. Ez vót a legszebb. Mer az embernek, ugye, örül a lelke, ha egy rendes emberrel el tud beszélgetni, vagy vele lehet, és – megmondom őszintén: a városi ember, a pesti ember, az más. Az meg tudja adni a tiszteletet mindenkinek. Más az, meg lehet azt látni, ha csak az úton megy is egy rendes ember, már meglássuk! Mer mondjuk, ami falun van, az ugye megin más. Úgyhogy ez a két év Pesten, ez szép vót az életembe. Mikor má megszoktam, teljes egészibe kezdtem megismerni Pestet – az, az jó vót. Hogy elmentem az egyik haverommal, vagy a másikkal, aszonda:

– Gyere – aszondja –, elmegyünk egy helyre szórakozni! – Ászt mentünk! Ez vót a legjobb élményem. Mióta élek, ez vót a legszebb.

Meg, mondjuk, az is, hogy most a családom közt vagyok. Mer most már azér – hát valahogy. Ha van is, ha nincs is, valahogy azér csak megvagyunk – ászt azér ez is jó. Ahogy gyüvök haza a munkámbul, még a gyerekekkel előbb kicsit eljátszok, ászt úgy ülök le enni. Utánna hálót kötök, vasárnap elmegyek halászni – ez ugye jó, ezt szeretem az életembe.

Mer én különben olyan vagyok: én mindent szeretek csinálni. Például az ilyen szereléseket – végtelen szeretem. Valamelyik évbe vót egy rádióm. Rendes állomáskereső rádióm, tranzistoros. Elromlott – szétszedtem. Több ízbe szétszedtem, megcsináltam. Cínet vettem a botba, a blokkot kivettem, cíneltem, minden – szólt ászt jobban, mint azelőtt! Vót úgy, hogy az egyik szomszéd kihozta a kölcsönzöbül a rádiót, földhő verte, ászt nem szólt neki. Hát ugye, ha valamit földhő vernek, az ugye nem szól tovább. És kérem szépen, addig küzködtem neki, míg megcsináltam, úgyhogy rendes állapotba szólt!

– Hallod, adok harminc forintot! – aszondja. Ű ajánlotta fel, én nem kértem, hát ingyenbe akartam én. – Itt van ez a kis borraivaló – aszondja –, ha már ennyit elküzködtél vele!

Pedig ugye, evvel se mindenki így van, az ilyen gépfélékkel, mer már mondjuk, itt a feleségem, hát ű nem ösmeri az órát se. Jól van, hát ű nem járt iskolába se-meddig se, de hát azér olyan nincs, hogy valaki nem ösmeri az órát, akkor se! Óránk van, de az asszony nem tudja, hány óra. Hiába mondom neki, hogy hát ha a nagy a tizenkettőhő ér, a kicsi meg az ötön van ... – nem. Nem tudja! Én meg ugyebár nagyon értem az ilyesmit, hát magyarázom is neki, több ízbe elmagyaráztam – hiába. Meg a nevit is tanítom neki írni – hát azt se nagyon tudja.

Én nagyon sok mindent szeretek csinálni. Vannak itt ezek a kis cigánylakások – na, ezt is nagyon értem. Soknak megcsináltam már a tetőt, vagy kis konyhát csináltam, ott a másik ódáiba van két új vályogépület, nahát azt is mind a kettőt én csináltam, a kicsit is, nagyot is, a legtöbb részibe ennek a telepnek benne van már az én munkám. Vasárnap vagy amikor ráérek, feláldozom nekik az időmet, hogy hát létesülne nekik is valami, legyen nekik is egy kis búvóhelyük. Feláldozok egy-két napot, vagy belesegítek nekik teljes egészibe, mer meg tudom csinálni, meg szeretem is. Nem az, hogy a pénzre megyek, hogy én keresni akarok tőlük – áá! Ráfogjuk, hogy rokon vagy mittudomén mi, ászt gyerünk! Akkor legalább nem kell neki mestert fogadni. Szóval: segít az ember annak a másiknak, ahogy tud!

Vagy itt van a halászás – azt is nagyon szeretem. Vannak minekünk ezek az állóvizek, több helyen, ászt teli vannak hallal, lehet sokat fogni. Vagy vótak a téesznek ilyen öntözéses fődek, ott is lemaradt a rengeteg hal, kilós, hetvendekás – szépek! Vagy vannak a kubikgödrök. Olyanba egyszer találtam egy hét-nyóc mázsa halat! Szóltam a kollegáknak:

– Gyertek, lesz hal!

Hálóm akkor még nem vót, nekiestünk kassal, tapogattunk. Úgyhogy onnat hordták majdnem két hétig ezek a gyönyörű halat. Van aztán a téesznek ilyen betelepített halas, sárgafődet szedtek ki onnat, utánna meg betelepítették, ott már ezek az igazi tükörpontyok vannak – hát ugyebár oda má nem szabad menni. Be van telepítve – nem lehet, na. De másutt nem bánja senki, nem bánja a tanácselnök se. így helyi területen a mi részünkre nem kell engedély. Mer itt ugye folyóvíz nincsen. Elmentünk azér több ízbe folyóvízre is, ahun mondjuk má nem szabad, meg öntözőcsatornára – hát ilyen helyen ugye vigyáz az ember. De ott se jobb a fogás. Itthon meg nem bánják. Hát a rendőr is gyün sokszor pecázni, van úgy, hogy a fiait is hozza, pedig annak sincs engedélye! Úgyhogy itt magyar, cigány, mindenki – körülülük vasárnap azt a gödröt, de alig férnek. Van olyan vasárnap, hogy nem fér az ember:

– Menj arrébb, he, mer nem férek bevetni a horgot! – aszondja.

Hétköznap is, mondjuk ha két óráig alszok, utánna délután el tudok menni halászni. Pótól is ez sokat az enivalóho, mer olyan helyek vannak itt, ahun sokszor egy zsák halat is tudok fogni, törpeharcsába ez körülbelül olyan hetven-nyócvan kiló. Hoztam már ennyit, nem egy esetben. Úgyhogy hát nagyon sokat tesz, hogy van ez. Megsüssük, ugye, mer a hal legjobban sülvé jó, vagy van belüle halászlé, az asszony ért hozzá, vagy mittudomén, pörköltnek megfőzzük – úgyhogy jó ez nagyon. Akkor ugye, itt a szomszédok is, hogy -

– Hát – aszondja –, adjál már, adjál nekem is!

Hát jól van, adok neki tíz-húsz forintér öt-hat kilót. Mer ugye, drágább az a hal, de hát én nem arra nézek – hadd egyen az is a családjával. Mer tudok hozni!

A másik meg, hogy nekem ez a szórakozásom, a halászat. Nekem nem az, hogy hát elmegyek a kocsmába, áaszt elkezdek az útfélen kiabálni. Én nem bánám, éntülem lezárhatnák a kocsmát! Mer vannak itt olyan emberek is, hogy mondjuk hát nem kéne neki meginni – és mégis megissza. Van ilyen. Nekem ez szerencsére nem szokásom.

Mer van olyan ember is itten, hogy megkapja Pesten a fizetésit, áaszt hoz is haza a családjának, meg nem is. Megissza, vagy leül áaszt elkártyázza, megkezdi a vonaton, áaszt itt a kocsmába meg befejezi, még akkor este. Tudok olyan embert, hogy miúta él, ezt folytassa.

Kétezer-háromezer forintot van úgy hogy egyszerre elintéz. Vót neki fain szekrénye, olyan, hogy magyarnak nem vót különb bútorja, igen, magyarnak nem vót különb bútorja! – és kérem szépen, a kártya elvitt mindent. Eggy éjszaka! Házat, mindent – eggy éjszaka! Ilyen van! Úgyhogy én ezt nem is tudom meg se érteni, hogy mire való ez, hát az ilyen ember már ugye ellensége a pénzinek! Meg annak a kis valamijének, ami hát van neki – de szabályosan, ellensége! Hát én nagyon is tudom az ilyen embert gyűlölni. Mer jól van, ugye, hát egy cigány nincs annyira kiiskolázva, meg mittudomén – de hát azér gondolkozzon egy kicsit, hogy hát most mi is ez, hogy elkártyázní azt a pénzt! Mer olyan ez, minthogyha megfogná, ászt odaadná egy másiknak: – Ne, vigyed komám! –, mintha odaadná a zsebibe neki. Hát ez csak olyan. Szóval van ilyen is. Hogy elmegy Pestre dógozni, ott megkapja azt a kis fizetésit, részegen hazagyün, hoz egy kiló kolbászt vagy ehhö hasonló valamit, – Na gyerekek, egyetek! – ászt kész, mást nem látnak a kezitül. Ezek ászt ugye, már csak vasárnap esznek, hétfün má nem, már egész héten éheznek. Mer nem sok ám az a pénz, nem sok amúgy se a kereset ám! Általába nem sok keresettel rendelkezünk mink itten.

Akkor meg még rá, ahogy hazagyün az ilyen ember: – Kicsoda, micsoda!! – Be van rúgva, ha elibe áll valaki, azt megveri, a felesége ha szól, azt is elveri – van ilyen. Hát ugyebár itt lakok a telepen, tudom. Ugyebár, ha valaki lakik egy utcába, ott körülbelül majdnem mindent tudhat.

Ha valamilyen probléma felakad, szoktak így véleményt kérni, hogy hát az illető milyen viselkedésű, meg ehhö hasonló. Gyűnnek ki, ászt megkérdezik a másikat, a szomszédot meg hát az olyan embert, aki még büntetlen. Most is épp jártak így idekinn, kérdezték ezt a Lakatos Ignácot. Hát mit mondjak? A saját maga sorsát éli az ilyen ember. Vót ennek is, kérem szépen, nem is tudom hány családja. Meg se lehetett vóna számolni. Annyit vót! A felesége, aki most legutóbb vót neki, nem is ez a magyar származás vót, szóval nem magyarcigány, hanem az az olá származás, az direkt Romániából vót, de több éve már itt vót, hát egy rendes, magyarul tudó személy vót. Vót nekik vagy tíz vagy tizenegy családjuk – és elváltak. Most az asszonynak férje van Pesten, szóval fenn van Pesten egy másik emberrel. Ez az ember meg itthon kuksol. Úgyhogy teljesen züllik, teljesen züllik. Széjjelment ugyebár a család, három fia megnősült, egy lánya meg férjhö ment neki, meg még vagy hét van neki a menhelybe. Na jól van, hogy nem jó vót neki az életsorsa, mer tizenegy családnak kellett enni adni, hát arra csak kellett vóna dógozni, keresni – de ez meg ászt nem nagyon szeretett dógozni. Megmondom én, megmondanám üelötte is, ha itt lenne: nem szeretett az sose dógozni! Ászt aj de sok ilyen van!

Én ugye ezt nem szeretem, én nem iszok. Ezt az egész falu meg tudná mondani, mer engem még senki se látott, hogy én valamikor is ittas lettem vóna, ászt kiabáltam vóna az úton vagy valami. Úgyhogy a szomszédomat, vagy bárkit a telepen meg lehet kérdezni, hogy hát ismeri-e ezt a Zsigát, látni-e ezt részegen vagy ehhö hasonló dogok, – Nem! – mindenki csak ezt mondhasa. És a viselkedésem szerint is, hogy: – Hát ez egy rendes! – vagy így valahogy mondanák. Én napirenden megjelenek a munkán, énvelem akárki száz évig eldógozhat, mer senkit nem bántok – én bízok benne, hogy énrülám csak ezt mondhasa mindenki.

Csak ugye – énrájtam sokat az se segít, ha nem iszom meg a pénzemet. Mer ugye, ez az enyim, ez nagyon gyenge kereset. Kétezer forint a havi keresetem, annyi átlagot lehet venni havontan, az mondjuk a családi pótlékkal kétezer-hat. Hát ez nagyon gyenge megélhetésiig. Úgyhogy van úgy, hogy mikor elgyün a fizetés napja előtt az utolsó nap, vagy az utolsó két nap, akkor má kérni kell köesön pénzt. Hogy legyen mit enni a gyerekeknek. Már a mai nap is így vagyok: most tizedike van, de már holnap kérni kell pénzt élelemre, mer csak tizenkettedikén van az elszámolásom. Nem bírok kitartani vele sehogy se, akármilyen szorosra beösszuk. De legtöbbje ugyancsak így van, átlagba így megy ez. Hogy mondjuk az egyik rokonomtul vagy a másik rokonomtul kérek. Mer azoknak sincsen, de viszont van akinek nyócadikán van az elszámolása, meg van olyan is, akinek másodikán, és akkor ez most

tud nekem adni – így megy ez körbe. így tudjuk megoldani. Csak ugye, ha most az asszony máma kér köesőn pénz valakitül, még erre a két napra, akkor ugye, tizenkettedikén azt meg kell adni. Akkor megin nemigen sok marad.

így megy ez: esszük a sok zsíroskenyeret. Meg a szomszédok is eszik a zsíroskenyeret. Vagy amit tudnak. Meg van úgy, hogy nem is esznek. Előfordul, több esetbe. Nem egy esetbe van úgy is. Most is, ugye elszámolás előtt – hát nem sok minden van. Ma se nagyon búséges kosztunk vót, hónap meg még ennyi se lessz. Sokszor megeszem kenyérral a hagymát. Ugyebár – szeretem is, máskülönbén én szeretem! Máskor, ha úgy jobban van, veszünk a bótbul egy kis szalonnát

– hát akkor szalonnával eszem meg. Most meg már itt a tavasz, kigyűnnek a jó idők, lesz hal is – ez is könnyebbség már. Mer bizony, ami kis pénzem van, az a kétezer-ötszáz-kétezer-hatszáz forint, a hét főre – hát, ugye, ki lehet számolni, hogy az mennyi.

Én úgy vagyok vele: én kevés étkü vagyok. Meg inkább aszondom: a gyerekek egyenek valamivel többet – pedig hát aki dogozik, annak enni kell, így szokás mondani. De énnekem, ha szalonna van, isten bizony, énnekem négy-öt deka untig elég. Én többet nem is bírok megenni! Ugye, húst nem nagyon eszünk, esetleg egy varsárnap egy tányér húslevest csinál az asszony – no, az úgy nekem elég is. A gyerek, az mondjuk más. Annak már ugye, minden óra hosszába kell. A kislányom négyéves, de sokszor még meg is fölöz engemet az evésbe – na, meg is lehet nézni, hogy milyen kövér! Énnekem nem annyira kell. Most is az asszony főzött egy valamilyen kis levest, de úgy vótam vele: felit megettem, mondom:

– Áá, asszony, nem bánom, akármit csinálsz vele tovább! Nekem nem kell.

Tegnap meg vett káposztát, megdinsztelte, vagy mit csinált vele, az asszony ért az ilyen főznivalókhó, élém rakta, ahogy meggyűttem – de hát én aszondtam neki, hogy tegye el. Este ettem azér egy kicsit belüle, a többit a gyerekek ették meg – így szoktam általában. Én nem nagyon vagyok oda azér a hasér – a kenyérgyárba is ugye felmegyek, ott vagyok ugyebár avval a rengeteg kenyérral – amikor kiadunk, legkisebb húsz mázsa, negyven mázsa, ötven mázsa kenyér egy műszakba! – ennyi kenyér közt járok, és isten bizony van úgy eset, hogy én még egy harapást se eszek! Egy harapást se. Ott vagyok, vele bánok – ászt hozzá se nyúlok. Eleibe, nem azt mondom, jó friss kenyér vót, meleg – levágtam egy nagy darabot, ászt gyerünk vele! De most má valahogy elszoktam túle. Jegyet szoktunk kapni minden hónapba, ez minékünk jár a sütőiparba, most is kapok majd valami tizennyóc kilót – azt azután hordom haza. De bizony, hogyha így három kiló kenyeret elhozok, a gyerekek nekiesnek, hát estére nemigen sok marad! Háromkilós friss kenyér minden napra – ez elfogy, ez elmegy.

Úgyhogy szóval nem könnyen vagyunk. Be kell nagyon osztani azt a keveset. A sok család mellett meg nagyon nehéz beosztani. Vannak itt rendes emberek, akik rendszeren gondolkoznak, akik azt akarják, hogy hát legyen – csak nem tudnak semmit csinálni, mer sokadmagukkal vannak. Aki meg kevesedmagával van, az meg legtöbbje nem gondolkozik. No, van azután ugye olyan is, aki mondjuk kevesedmagával van és gondolkozik, hát annak már ugye más. Vagy hogy már a fia is dogozik, vagy hárman dógoznak, hogy ugye, három kereset bemegy, ászt mondjuk hatan vannak – hát ez már ugye más dolog. Annak már ugye megvan az a pénze, hogy megéljen belüle, meg még tud is valamit venni. Csak azér az ilyen a legkevesebb. Most már van azér ennek a cigányságnak itten egy olyan huszonöt darab tévé. Nem akarok hazudni, hát olyan huszonöt, annyi lehet itt a telepen, meg körül ebbe a pár utcába, ahun még cigányság lakik – szóval hát tán minden hatodik házba van már. Hát, ugye, én is azt szeretnék, tévét. De hát nem bírom megvalósítani. Nem bírom. Mer ha meg azt megvalósítsuk, akkor meg annyira megyünk, hogy hát nem eszünk. Ugye hát így se nagyon, nem még ha tévét vennék. Úgyhogy hát hiába szeretném. Jól van, nem érdekes, eljárunk egymáshó, így a rokonság, beszélgetünk este, vagy mehetünk olyan helyre is, ahun tévé van, ászt nézzük.

Énrajtam is most már az segítene, ha a két fiam megnőne, ászt dógoznánk hárman, úgy má jobb lenne. De hát ez még nagyon sokára lessz. A kislányunk a legnagyobb, a feleségem lánya, ő tizenhat lessz. Most már majd ő is megy a tavaszon dógozni – vagy mittudomén, lehet hogy férjhő megy, nem tudom. Nagyon nem lehet úrá számítani, mer a nőféle, pláne cigányba, ezek nem sokat adnak a házho. Mer ezek hamar mennek el. Van rá eset, hogy tizennégy éves, ászt megy férjhő. Most még hamarább, mint ezelőtt. Van itt olyan, hogy iskolába járt, tizenhárom éves, ászt elszökött az apjátul-anyjátul! A fiú, az más azér, az inkább kivár kicsit, pár évig még jobban haza keres.

Hát ez még nagyon sokára lessz, hogy minálunk többen keressünk. Meg azután, ugye, én most má nem az én érdekemet nézem. Itt vagyok, harmincéves, fiatal ember, vagy mondjuk hogy javabeli – de már én nem arra célzok, hogy énnekem legyen valami élményem, vagy hogy én jussak valahova, szakmát tanuljak, vagy ehhö hasonló. Hanem hát szeretném inkább azt, hogy hát a családomat a társadalomnak úgy tudjam felnevelni, ahogy kell. Mer én most már a munkám után, a két kezem által elvagyok. Már én inkább a gyerekeimre gondolok, hogy hát legalább ezek legyenek a társadalomnak rendes emberek. Ezt nagyon tudnám szeretni, és erre én nagyon rá is fogok menni, hogy majd a négy gyerekemből a társadalomnak pontos embert meg jó embert neveljek. Az egy különb valami, mint az, hogy hát én toljam magamat előre. Még most ugye kicsik, hát még azt nem tudom, hogy mire lennének majd hajlamosak. Mer ez egy olyan dolog: ha nincs hozzá hajlamosság, akkor én hiába akarom, hogy ez lenne, vagy az lenne. De legalább annyit szeretnék, hogy hát ne ilyen erővel keressék meg azt a pénztük is a családjuknak, mint én. Hát mondjuk gépkocsivezető vagy a lányok mittudomén, egy ilyen könnyebb munkába, varróné vagy ehhö hasonló – ilyenre gondolok. Mer ugyebár nem lehet az országba mindenki igazgató, hát mindenforma embernek lenni kell, mindenfajta dolgozónak! Ezer mondom, hogy ha többet nem is, de legalább már egy szakmát szeretnék a kezükbe adni.

Akkor is, ha énnekem nehezebb lessz evvel. Mer csak nehezebb lessz, mer akkor csak a magam erejiből kereshetek rájuk. De én már úgyse magamra nézek. Jól van, lehet hogy hát majd olyan helyzet lessz, hogy még nekem is lesz szakma a kezembe, tán még öreg napjaimra megérem ezt is – ha sikerül. Ha el nem kúdnak, el nem zavarnak a sütőipartul. De ha nem sikerül – nem sikerül. Nagyon akkor se haragudhatok az életemre. Nem azér, hogy mondjam, hogy én ilyen ember vagyok, vagy olyan ember vagyok, hogy magamat dicsérjem – nem. Mer az öndicséret gyalázat, az öndicséret büdös. De azér annyi mindenhogy igaz, hogy dogoztam a két kezem által. Meg azér a felebarátom is megnéztem, a munkatársam is megbecsültem. Meg még énvelem olyan szörnyű baja nem vót az országnak.

Hello, zsoké!

Ezelőtt pár évvel mi is putriba laktunk. Nem gunyhó vót az, rendes putri vót, ilyen fecskerakásbul vót. Édesapám csinálta. Zsindő vót rajt. Vót benn három ágy, egy szekrény, asztal, két szék, kályha – más nem vót benne. Mást nem bírtunk belerakni.

Én nem szerettem lakni benne, mer ha valaki jött mihozzánk mindig szégyölltem magam. Én például nem szerettem, egyáltalán.

Különben én nem mennék föl Pestre. Én nem szeretnék ott lakni. Nézem sokszor a tévét, mikor mutassák be Pestet, mindenhol parkok meg hotel – mindenhol egy hotel! Asziszem, nem jó Pesten lakni, én nem mennék föl. Most az minekünk nemigen hiányzik, hát most is vágunk két hízót, ott a kert, mindenünk megvan, házba lakunk már – jó helyem van itt.

Nincsenek sokan cigányok itt Kivadáron, pár család, de mind házba lakik most már. Nincsenek sokan, de mindig összeállnak veszekedni. A Viharsarokba, ott megy ám a veszekedés! Hát cigányoknál mindenütt ez a szokás van. Mindenütt. De különben jó azér. Ez a veszekedés, ez megvan, mer a cigány mindenütt egyforma. Mindenütt.

Azér nem mindenütt ilyen jó, mer például Taranyba, innen közvetlen – hogy ott mi megy végbe! Én azt nem bírhatnám ki egy napig se. Hát ott igen éheznek meg minden. Meg lusták dógozni. Jaj, hát én azt ki se bírnám! Pedig azt mondom, minekünk is nehéz vót, míg kicsinyek vótunk – de azt nem bírnám.

Mikor kicsinyek vótunk, édesapám mindig vidékre járt dógozni. Meg ment sokat édesanyám is, az is mindig ment. Én vótam a legidősebb a gyerekek közt, hát ha ment valahova édesanyám, akkor-

– Édesanyám, én főzök? Jaj, anyám, már megin én főzök?

Már hatéves koromba kellett főzni a gyerekeknek. Közbe mindig születtek a kicsik, édesanyám ment be a kórházba, akkor csak aszondta:

– Édes lányom, most te maradsz itt, most te főzöl ám!

– Ide figyelj, anyám, én azt tudom, hogy minden rám vár!

Valahogyan fölnöttem azér. Kilencéves vótam ötvenkilencbe, akkor megszületett a húgom, az Erzsí. Elment édesanyám szülőotthonba, én maradtam otthon egyedül a Jóskánkkal.

– Édes gyeregem – aszondja édesanyám –, most ti ketten maradtok itthon. Apátok nem jön haza, maj csak pénteken.

– Mindegy – mondom –, megleszünk mi az öcsémmel.

Én takarítottam, én mostam, én főztem, én mindent megcsináltam. Kilencéves vótam. Egyszer ásztt gyün édesapám haza. Aszitte, nem vagyunk otthon, aszitte nagyanyámnál vagyunk. Pont sütöttem, káposztás tésztát, meg húsos káposztát főztem, hát tudtam, hogy gyün az én apám pénteken, rendbetettem az öcsémet is. Gyün édesapám, aszondja:

– Te itthun vagy?

– Igen, itthun vagyok – mondom –, de hallgass, mer alszik az Öcsém.

– Mit főztél? – aszondja.

– Ott van – mondom – az asztalon. Merítsél. Elkezdett enni édesapám, aszondja:

– Nem jössz el a kocsmába? Mondom:

– Mér? Aszondja:

– Veszek málnát!

– Jól van – mondom –, elmegyek, maj ha fölkel az öcsém.

De ez így ment mindig, évrül évre, édesapám ment vidékre, édesanyám ment a szülőotthonba – júúj de ronda élet vót! Megvót az Erzsí, akkor ment anyám a Jancsival. Akkor a Jancsi után ment az Icával! Na, akkor még többen vótunk, akkor neki kellett állni mosni, annyit mostam, hogy énnekem a kezeim fájtak. A mamám sose jött el mihozzánk, nagyanyám, mindig csak aszondta hopp –

– Gyertek énhozzám, Arany!

– Dehogy megyek én – mondom –, én itthon maradok! – Hát nem szerettem nála lenni. Abba a kis putriba laktunk még. Nézem egyszer: kéne már ezt is meszelni. De édesanyám meg megin sehun! Mondom mamámnak:

– Mama, kéne meszelni!

– Hát hogyan tudsz te meszelni? – aszondja.

– Maj – mondom – valahogy! Csak nehéz a szekrény, nem bírom elfordítani.

– Aa – aszondja –, édes lányom, ne meszelj!

– Jó – mondom –, maj valahogy kimeszelek.

Hozzáfogtam meszelni. Tizenkét éves vótam. Mindent kihordtam, a dunyhátul kezdve mindent. Jól kitakarítottam. A hajam meg igen hosszú volt, mindig édesanyám fésülte – de a hajam fele meg tiszta meszes vót! Fősikáltam, betakarítottam mindent, hát pont jött a Mohai doktor.

– Jó napot! – aszondja, jó hangosan.

Én meg megijedtem. Nem is tudtam, hogy mi az! Épp a tükört vittem be, ilyen gömbölyű tükört. Kiesett a kezemből, össze is tört. Elkezdtem sírni. Hogy anyám maj megver érte.

– Mit csináltál?! – aszondja a Mohai doktor.

– Semmi különöset – mondom. – Semmi különöset! –

Ilyenformán beszéltem én mindenkivel. – Hát – mondom – eltört a tükör, maj édesanyám kiver biztos!

– Jól van – aszondja –, látom takarítasz, de a hajad hogy néz ki?

Mondom:

– Az az én gondom, maj mosok haját! Doktor bácsi – mondom neki –, mikor gyün már édesanyám haza? Mondja meg neki: gyűjön haza, mer má nem győzők én itt csinálni mindent!

– Majd egyszer hazajön – aszondja –, ne félj. Anyukád a kórházba van, elment a szülőotthonba, szülni kisbabát – aszondja. – Most hogyan mosod meg a hajad?

– Valahogyan megmosom – mondom neki. Elment a Mohai, akkor gyütt mamám. Aszondja a gyerekeknek:

– Hát a nénétek hun van?

– Elment – aszondja a Jóskánk – az ártézire, hozni vizet, mer mosunk fejet.

Bemegy a mamám a szobába, néz szét – hát minden fehér. Kitakarítva, kimeszelve, fehér ágyneműk fölhúzva, minden!

Másnap gyütt ki újbul a Mohai meg egy nővér. Kinn vótam épp.

– Merre vagy, te lány?

– Kertbe vagyok! – mondom. – Csókolom!

– Mit csinálsz?

– Sok mindent! – mondom.

Bemegy az is, meg a nővér is, széjjelnéznek – hát minden rendbe, minden gyönyörűre takarítva!

– Hűha! – aszondja a Mohai doktor. – Hát takarítás vót itt!

Hát aztán letelt édesanyámnak ez a nyóc napja, hazagyün. Édesanyám ugye, aszitte, hogy meg vagyunk hanyagulva, meg minden – ászt hazagyün, hát ki van takarítva. Bemegy, aszondja:

– Ki meszelt, édes lányom?

Mondom:

– A nagymamám.

– Ki mosott?

– A nagymamám.

– Ki főzött nektek?

– A nagymamám.

- Ténleg? Mondom:
- Nem, nyáron! Aszondja akkor a Jóskának:
- Jóskám, gyere ide, édes fiam! Ki meszelt ki? – aszondja.
- Az Arany!
- Ki főzött?
- Az Arany!
- Ki mosott?
- Az Arany!
- Na – aszondja édesanyám –, hát ezer, lányom, kapsz valamit.
- Mit? – mondom. Aszondja:
- Veszek nájlonszalagot.
- Kell a fenének! – mondom ...

Édesapám különben fiatalkorába igen csavargós vót. Vót neki több nője is. Mindig elment, egy-két napig a másikkal vót, aztán visszagyütt. Nem vót sokáig, úgyhogy mindig hazagyütt édesapám fizetésnapra. Csak azután meg megin elment. Amikor én tizenegy éves vótam, akkor is vót neki egy, meg mikor én például bérmálkoztam, akkor is – akkor összeadták a Bajszi Jóskának a hűgával. Összebeszéltek, hogy vegye el, meg minden! De egy-két napig vótak avval is, aztán ott-hatta. Azt mondta neki:

- Előbbre való a családom, mint te! – Ászt visszagyütt.

Vót neki több is ilyen, de csak egy van, akinek fizeti az eltartást. Pedig nem is túle való a gyerek, csak rászóta édesapámra! Mer ű nem tudta, hogy már terhes vót az a nő, amikor együtt vótak. A bíróságnak meg hiába mondta hogy nem is az üvé a gyerek, mer aszondták neki, hogy nem az az érdekes, hogy hol folytatott be az a tehén, hanem hol borjazott, az az érdekes. Ászt most is fizeti édesapám az eltartást, fizetni köll nekie.

De édesanyám nem vette a szemibe édesapámnak eztet. Pedig én azt mondom, hogy ez se szép, aki a felesége mellett *eztet* megteszi! Utána meg visszamegy a feleségihez! Én nem tudom, mit csinálnák az ilyen embernek, én agyonütném! Mer akkor már menjen el végleg túle!

Közbe egyszer édesanyám is férjhez ment, bennünket otthagyt a nagyanyámnál. Ű férjhez ment, édesapám megnősült, én meg a Jóska a mamámnál vótunk addig.

Ennek ászt úgy lett vége, hogy édesapámnak sárgasága vót azidőbe. Ment a kórházba. Amikor meg kijött a kórházbul, elment édesanyámér. Édesanyám Görgetegen lakott akkor az anyjával. Édesapám oda elment, ászt mondta neki, hogy jöjjön haza, mer ő beteg. Aztán így összekerültek. Most már nem válnak el, mer nézik azt, hogy hát én nagy vagyok, a Jóska is nagy, meg hát ott a többi család is ugye, meg minden. Már belenyugszik édesapám is. De fiatalkorába igen csavargó vót édesapám!

Cigányoknál az a szokás, hogy a lányok hamar férjhez mennek. Én mikor férjhez mentem, akkor vótam tizenöt. A barátnőm, az Annus, no, az vót tizennégy éves. A hűga meg még kisebb vót, a Pistának a felesége, tizennegyedikbe vót, be se tötötte a tizennégy évit, mikor férjhez ment.

Például ez az Annus, mikor megszökött a Jóskával, az első unokatestvéremmel, ezek úgy vótak, hogy az édesanyja pont a szülőotthonba vót. A Margittal, ha jól tudom, avval. Benn vót az édesanyja a szülőotthonba, aztán neki kellett otthon a pelenkát mosni. Mindig nevettem, mondtam is neki:

- Jaj, te Annus, ne mossál annyi pelenkát, mer meglátszik az alakodon!

Meg is unta ászt a pelenkamosást, meg is szökött. Azér szökött meg! Tudom, mer én vótam nekik az összeköttetés. Tizenhárom éves vótam, mer egy év vót köztünk, aztán én vótam a postás. A Jóska ha írt levelet, én vittem át, az Annus ha írt levelet, én vittem azt is, úgyhogy ezeknek összeköttető vótam. Énrám nem haragudott az anyja, mer mikor átadtam a levelet, én mindig megmondtam az anyjának, hogy hát most kapott a lánya levelet. Ászt

mindig elhupálta a lányát. Felülem elhupálhatta!

Na, én meg tizenöt éves vótam, mikor férjhez mentem. Az úgy vót, hogy a nagymamámék elmentek innen Kivadárrui Kastélyosdombóra, mer szoktak így eljárni oda. Közbe ez a gyerek, az én férjem, meg ott vót. Aztán kérdezelődött, hogy Kivadáron nincsenek-e lányok. És ugye, a mamám meg -

- Pont még egy van - aszondja. - Az onokám!

- Hú, mi a neve?

- Aranka.

- Ászt nincsen kérője?

- De van - mondja mamám -, minden vasárnap jönnek hozzá.

Mer jöttek ám, legények, emberek, jöttek sokan!

- Hát jó - aszondja nagymamámnak -, vasárnap megyek. És merre köll menni Kivadárra?

- Leszállsz, édes fiam, a vonatrul Nagyatádon, ászt egyenesen a kövesúton ki!

- Jó - aszondja -, köszönöm!

De nekem meg nem szóltak semmit. Csak mindig nevetett a nagybátyám, a Pista.

- Ide figyelj, Pityu - mondom -, ha nem mondod meg, mit nevetel, én szájon kaplak!

Aszondja:

- Áá, semmi különös!

- De igen nevensz te valamin! - mondom. Aszondja:

- Jön valaki hozzád. - Ki?

- Egy gyerek.

- Na - mondom -, azt neked engedem át!

Hát - vasárnap. Lefeküdtem ebéd után, hát fáradt vótam, ugye dogoztam, meg hát ugye mondom: mit törődök vele! Lefeküdtem. Édesanyámék meg elmentek a kocsmába sört inni. Aludtam. Csak egyszer hallom: valaki kopogtat. Nahát, ugye, ez vót.

Ászt szóke vót! De nekem úgy nem tetszett, hogy szóke vót. Cigány, ászt szóke!

Hát ászt elkezdett beszélgetni. Elkezdett ott kérdezelődni:

- Maga férj né van?

- Igen - mondom -, én férjné vagyok.

- Hát az ura? Mondom:

- Elment egy kicsi sörre.

- Ténleg?

- Nem is nyáron!

- De komolyan!

- Komolyan - mondom -, hogy elment a férjem!

- Ide figyelj - aszondja -, a nagymamád megmondta nekem, hogy teneked nincsen férjed.

- Hát nekem van! - mondom. - Tegnap mentem férjhez.

- Na - aszondja -, gyere el a kocsmába.

- Én - mondom - nem megyek el a kocsmába. Hátha részeges leszek.

- Gyere el!

- Hát - mondom - nem megyek el! Elmentünk aztán a kocsmába.

- Na, mit iszol?

- Bambit iszok.

- Mi az hogy bambi? Mondom:

- Tudd meg, hogy az bambi!

- És szeszt iszol-e?

- Nem köll nekem - mondom -, kösz szépen a figyelmet.

Aztán nem is ittam, csak egy bambit ittam. Aztán mikor elváltunk, azt mondta, hogy igen részeges vagyok.

- Az anyád szentségit - mondom -, hát ez jó! Háromszor jött el látogatóba, utána meg

jöttek kéretni.

Előtte még írta levélbe, hogy menjek el hozzájuk, mer kitörött a lába nekie. Én meg igen megsajnáltam. Mondom apámnak:

– De azért nem megyek ám el hozzájuk, ne gonduld!

– Hát menj el, menj el! – aszondja.

– Nem megyek én! – Ászt nem is mentem el. Következő vasárnap meg eljött. Nem is vót igaz, hogy eltört a lába! Ú, az anyja, édesapja, testvérei – mind eljöttek. Eljöttek kéretni.

Kéretés közbe meg megszöktünk.

Mer ű aszondta, hogy minek a lakodalom, az a sok tyúk meg minden, menjünk el úgy. Hát jól van. Fogtuk magunkat, mentünk ki a vonathoz. Az apósom, az anyósom itt vótak, mentünk űhozzájuk Kastélyosdombóra. Nem tudta senki.

Aztán rá egy hétre jöttünk vissza. Édesanyám nem szólt semmit, édesapám, az igen-igen mérges vót.

Akkor, ahogy én összeálltam vele, még két hónapig énnekem férjem nem vót ű. Külön aludtunk vele. Mer én úgy nem bírtam, ha mellettem feküdt, én nem szíveltem mellette. De azt tudom, hogy ez az Annus is, meg a húga is, ezek is így vótak. Egy hónap után meg ott is hagytam, hazajöttem két hétre. Fene tudja mér, csak eljöttem haza – nem szerettem ott lenni. Ű meg nem győzte várni, eljött utánam. Hogy menjek má haza.

– Hogyhogy haza? – mondom. – Nem vótam a feleséged!

Édesapám igen mérges vót érte. Nem is akart visszavenni, vagy hogy csak szóba állt vóna velem – nem. Mindig aszondta:

– Megszöktél, most menj vissza oda!

– Jól van – mondom –, elmegyek. – Ászt elmentem vissza.

Utána ászt csak magáho csalt valahogy. Mer mindig rá tudott szedni olyanokra, hogy hát – mesélt. Én meg mindent elhittem. Mindig, mikor láttam, hogy könyv van a kezibe, mindig mondtam neki:

– Gyere ide mesélni mellém!

Akkor ahogy mesélt, én elaludtam. Akkor így ű is ott aludt velem.

Különben cigányoknál igen-igen rossz szokás van. Mer egyszer és mindenkor azt a nőt kifigyelik, hogy hát lány-e, vagy menyecske. Mindenféle mód kifigyelik. Nem mint magyaroknál, hogy nem érdekli őket. Ha nem lettem vóna lány, akkor má baj van, már akkor bajok vannak. Akkor mindig ezt vágta vóna nekem, hogy így meg úgy! Meg mikor a férjével együtt él az a nő, akkor is örökké figyelik. Mer ha valakivel beszél, akkor má mindjár megteszik a dogot. Hogy hát a szeretője, lefekszik vele, minden. Cigánynál ez így van. A cigány utálatos faj! Ez az egy – ebbül én is utálok a cigányokat! *Hát* másbul nem, de ebbül utálok.

Én vótam tizenöt, a férjem vót huszonegy, amikor megléptünk. Ű aszondta, hogy űneki én leszek az első. Pedig má három-négy felesége vót. Én nem veszekedtem, sose hánytam a szemére, hogy űneki vót. Csak az az egy, hogy ezután is igen eljárt nőkhöz. Ezt amikor én meghallottam, akkor elkezdtem vele verekedni. Édesanyám csak nagyot nézett, hogy tudok verekedni!

– Csupa olyan vagy – aszondja –, mint a nagynénid. Az ilyen verekedős.

– Nana! – mondom. – Még annál is rosszabb vagyok!

Mer ű aszitte: ű férfi, azért akkor erősebb. De jól megvertem akkor! Pedig egy jó deltás ember vót, az anyja szentségit!

Megmondtam akkor neki:

– Hogyha te így kezded, akkor legyen is így. De énhozzám ne gyere! Mer lefekszöl éjjel, én levágom a nyakadat!

És meg is tettem vóna. Mer elmehet kocsmába, elmehet mindenhova szórakozni. De ezt az egyet tanulja meg, hogy ha valami nővel összeáll, akkor be se lépjen a házba! Mer a lábát

eltöröm neki!

Azután már, hogy a kisgyerek meglett, nagyon rossz vót. Különben nagyon anyás vót ű, de közbe meg igen járt a nők után. Akkor elváltunk aztán. Igaz, ű hívott még, hogy menjünk el megesküdni, de én nem akartam.

– Én nem megyek – mondom. – Könnyebb így az elválásunk.

– Mér? – aszondja.

– Csak – mondom. – Megmondta a cigányasszony, hogy hát ez van a jövőndölésembe.

Ászt elváltunk. Ha így tanálkozunk Nagyatádon, ű köszön, de én sose köszönök. Mindig aszondom neki:

– Menj ahhoz, akinél laksz!

Még az a jó, hogy nem próbált verni. Mer az is nagy szokás cigánynál. De mennyire! A sógorom, a Bajszi! A feleségit, édesapámnak a nénjit, húú, hogy szokja verni! Szegénynek a fejit betöri, minden. Én meg ezt nem bírom, ha valaki verekedik. Mikor édesanyámék összezördülnek édesapámmal, akkor is mindig azt kiabálom:

– Hagyjátok abba! Hagyjátok már abba!! Egyszer megyek a Bajsziékhoz, a Bajszi meg pont verekedett. Mondom:

– Má megint mit csináltok ti?

No, erre egyik is, másik is elkezd kiabálni. Hát én sírva mentem onnan ki. Olyan ideges lettem! Aszondja nekik édesapám is:

– Nem tudom – aszondja –, a lány előtt mit kő nektek idegeskedni! Nézzétek meg – aszondja –, sírva jött haza a lány!

A nagynénim meg mindig megszökik a Bajszi elől. De annyit nevettem, amikor a kukoricába elbújt a néném, aztán mondta:

– Meg ne mondjátok!

Anyám nem is mondta meg soha a sógorának. Én éjszakás vótam, a gyárbul jöttem haza, lefeküdtem pont, gyün be hozzánk a sógorom.

– Kelj fő már! – aszondja. Fökelttem, mondom:

– Mi a baj?

– A Zsuzsi nem tudom hun van!

– Itt menj el – mondom –, a kukoricán, ott megtalálod!

– De ha nem lesz ott, ráfaragol!

– Ne hözöngj! – mondom. – Ott lesz!

Elment, hozta a Zsuzsit. Menyecskeken: – Puff! – adott neki! Én meg csak győztem nevetni.

Én mindig megmondtam a Zsuzsit. Aztán egyszer rájött, hogy ki mondja meg a Bajszinak. Meg akart verni. Hívtam a Bajszit. Az ászt elhupálta.

– Mér akartad bántani, mi? – aszondja a Zsuzsinak. – Az igazságér?!

A másik sógoromat, azt meg egyszer mi vertük meg, a feleségivel, a nagynénimmal. Az igen egy szemétláda, a néném is sokszor elvált már attul. Akkor is elváltak, a Jóska meg vinni akarta a kislányát. Olyan beteges is vót az a kislány, akkor pizok beteg vót, a Jóska meg fogta, vitte. Gyütt a néném, sírt-rítt, hogy viszik a lányát. Hát édesapám nem vót, édesanyám nem vót, senki se vót ott, csak én vótam. Mondom:

– Mi a baj?

– Elviszi – aszondja –, elviszi!

– Gyere – mondom –, menjünk ketten hozzá! Gyere csak velem! Te csak hallgass és gyere!

Hát odamentünk. Mondom a sógoromnak:

– Te Jóska! – Még akkor nem vót komám, most már komák vagyunk, mer köröszültem nekik. – Légy szíves – mondom –, add oda azt a kislányt. Mer te azt nem tudod főnevelni – mondom.

Aszondja:

– Mi közöd van a családi ügybe?!

– Engem nem érdekel a családi ügyetek, csak add ide a lányt! Én akkor itt is hagylak. Add ide!

– Mit mondtál?!

– Hallottad, hogy mit mondtam!

Hát le akart húzni egy pofont. De nem sikerült nekie, én meg elgáncsultam. Elesett, de akkor már a néném húzta a haját. Föl akart kelni, megin elgáncsultam. De hogy a kislány az ölembe vót, nem bírtam mást csinálni, hát ütöttem neki a fejét. De jól elkentük, úgyhogy főkelni nem tudott a Jóska. Ahányszor kezdett, mindig visszazuhant a födre.

– Na – aszondja a néném –, ilyet se láttam még, verekedést, mint ez vót!

Rá egy hónapra aztán kibékültünk a sógorommal.

– Szervusz – aszondja –, te nagy verekedő! Amér ilyen jó verekedő vagy, hát szervusz!

– Csak ne járjon a szád – mondom –, mer megin kipróbálhatod, hogy milyen jó vagyok!

Hát ilyen szokás van a cigányoknál. Már magunkat mondom, ezt a beásokat, mer a többit nem tudom. Például az a köszörűs, vagy a kolompár – azok egyáltalán nem érintenek bennünket, hogy rokonok lennének. Abszolút, a világon sem!

Járnak azok erre is, de hát én – aa, nem szeretem őket! Gyüttek egyszer, akkor még lány vótam, tizennégy éves. Én kinn ültem, ászt óvastam. Megálltak, elkezdtek így beszélni. Nem hallottam, csak figyeltem, láttam, hogy a hajam nézik – mer igen szép hajam vót, mindig édesanyám szokta kötözni, tette bele a szalagot meg minden. Aszondja egyszer az egyik – de helyes gyerek vót, az anyja szentségit, én kiszúrtam vóna, csak a hosszú haja rontott! –, aszondja:

– Nagylány – aszondja –, nem vesztek ruhát? Mondom:

– Nekünk nem köll.

– Mér nem? – aszondja. – Neked adok így is, ingyér. Mondom neki:

– Hát nekem nem köll, mer nekem is van.

– Nem baj – aszondja –, gyere velem, adok még szebbet!

– Ejnye – mondom –, mit te gondulsz, te kolompár? Hogy én hozzád mennék feleségül?! Hogy beszélsz te velem?!

Anyám meg meghallotta, kigyütt, aztán két olyat lehúzott nekem! Az anyja szentségit! De két olyat! Ászt mondja apámnak is, hogy hát –

– Kolompárokkal keveredett össze a lány, veszekedni – aszondja.

Még majnem apám is elkent.

Aznap este valamiér be köllött édesapámnak menni a kocsmába, magam vótam a szomszédba. Hát nem el akartak lopni a kolompárok?! De szerencsére megláttam, ászt az egyik szomszéd gyerekünkkel mentem haza.

– Gyere haza – mondom neki –, mer félek! – Aztán haza is vitt.

Hát ilyen utálatosak azok. Rosseb tudja, milyenek, ilyen furcsábbak azok, másabbak, mint például ez a mi fajtánk. Eggyáltalán nem is olyanok, mint mi.

Most mióta elgyüttem a férjemtül, itthon vagyok. Csak az a rossz benne, hogy igen rossz ember apám. Csak valakivel beszéljek, má mindjár aszondja:

– Hun vótál? Mit csináltál?! – Az mindig verekenne velem! Most má felnőtt vagyok, de mindegy, akkor is. Most még rosszabb.

Édesanyám nem bánt, meg mindig, ha látja, hogy apám veszekedik velem, mindig azt mondja:

– Hallgass már el! Hadd menjen az a lány! – aszondja. – Tudd meg – aszondja –, hogy olyan lány ez, mint te vagy!

– Tudom, hogy olyan – aszondja apám.

– De mér mindig a lánnyal vagy elakadva?! – aszondja anyám.

Ha űk veszekszenek, fogom magam, megyek át a szobába, lefekszek. Sokszor ahogy gyűvök haza, már megyek a szobába lefekünni, alszok reggelig. Hétre köll menni dógozni, háromnegyed hatkor felkelek.

Itthon van most a Jóska is, az öcsém. Tizenkilenc éves, mer ötvenkettes, december huszonhat. Mindig mondja neki édesapám, hogy nősüljön má meg.

– Nősülj meg te, apám! – aszondja. – Én még ráérek.

Mer gitárt akar venni előbb. Tud a gyerek jól gitározni, meg muzsikálni is tud. Amíg Nagykanizsán dógozott, mindig határoztuk, hogy megvegyük a fölszerelést nekie. Aztán mégse vettük meg. Most elgyütt onnan, itthon van ű is, de azúta mindig csak honvágya van arra, hogy hát elmegy.

Én meg járok a konzervgyárba. Nem rossz. Járunk sokan cigányok, de én valahogy mindig külön vagyok tőlük, mindig a magyarokkal. Mondják is mindig a cigányok:

– Haj, de fölvágol!

– A hülye anyátokat – mondom –, hiszen mindig odamennék közétek!

A művezetőm meg meghallotta, aszondja:

– Jaa, így? Arany! Hónap odamész közjűk!

– Jaj de jó lesz!

Ászt mindig i'így van, hogy megyek át a cigányokhoz, a végin meg mégse eresztenek, nem tudok velük lenni. Pedig az a kedvencem, ha velük lehetek. Mer eldanolunk, elhülyéskedünk velük, így elmegy a nyóc óra. Ha meg magyarok közt vagyok, mindig azt hallom, hogy hát hadd menjen, gyerünk gyorsabban, mer nem lesz norma. Ott mindig csak ez van. Kitoltam velük, ászt egy párszor, mikor vót a legnagyobb szezon, túlóráztattam velük. Kiabáltak:

– Arany, elég lesz már a borsó!

– Csak dógozzanak! – mondom, ászt leengedtem nekik a rázón a sok borsót. Dógozhattak, én meg mentem haza.

Nem szeretek magyarok közt lenni – habár a teljesítmény így több.

Most, hogy má megyek dógozni, most otthon nem is igen csinálók semmit. A takarítás, az az egy megvan most is nekem. Fene tudja, szégyellem magam, ha valaki jön mihozzánk, és nincs a helyin valami, vagy másképp van fordítva. Meg is mondtam anyámnak, hogy mindig minden úgy legyen, ahogy én csinálom. Mer egy ilyen cigányasszony ugye mindent megcsinál. Nem szeretem, ahogy takarít! Én megcsinálom minden szombaton. Szombaton hozzáfogok, mindent elkezdek söpörni, porolni, édesanyám csak neveti, mer tiszta poros vagyok, mint az indián. Mondom anyámnak:

– Itt van ám az indián Dzsó! Itt a Gori, az ördög! – Ászt elkezdünk nevetni.

Mer mindekit elnevezek így. Egyszer gyütt a kéményseprő. Mondom anyámnak:

– Anyám! Gyün ám az indián Dzsó!

– Hol? – aszondja.

– Majd meglátod mindjár! Begyün a kéményseprő.

– Jó napot! – aszondja. – De jól tud a lánya csúfolkonni!

– Hát – aszondja anyám – ez mindenkit el szók nevezni. – Ászt neveltünk.

Anyám az olyan, hogy hát ű már nem tudja megtanulni a dogokat. A takarítást se úgy csinálja. Meg a bő szoknyát nem tudja letenni. Meg a cigányos beszéd, az is megvan. Mikor nagy beszédbe van, úgy mondja: fele cigányul, fele magyarul – hadd menjen! Vasárnap búcsún vótunk, este a család eljött, aztán hát főzött anyám. Nagyba-nagyba beszélgetünk vele, én magyarul mondom neki, ű cigányul felel nekem.

– Hát beszélj te is má magyarul! – mondom.

– Hát – aszondja – jó.

Elkezdi akkor magyarul – de má megin nevetem: megin fele cigányul, fele magyarul. Hát hiába! Nem szokja meg.

Most már édesapám se erőlteti, hogy visszamenjek a férjemhez. Igazat adtak, mer hát

látták, hogy milyen undok. A kisgyerek most négyéves. Hiányozni nemigen hiányzik, mer tudom, hogy jó helyen van – a nagymamájánál van, Barcson laknak most. Nem merek odamenni, mer hátha megvernének. Tudnék azér menni, például amikor a férjem nincs odahaza, de úgyse tunnám a gyereket túlük elvenni, nem annak oda. Egyszer elvótam Barcsra, nem tudtam, hogy a férjem is ott van. Bementem, hogy a kisgyereket meglátogassam, ott vagyok a konyhán, ű meg benn vót a szobába közbe.

Aztán mikor el akartam indulni, akkor elkapott. Aszondja:

– Többet nem gyüszsz haza!

– Dirigálsz ám a szarnak – mondom –, többet egy csöpp szavad sincs hozzám!

Úgy szöktem ki a vonathoz. Méghozzá tehervonattal gyüttem haza! Nem vót rendes vonatom. Tarnócaig gyalog eljöttem, ott ászt aszondja egy vasutas:

– Nagylány, hova megy maga ilyen sebesen?

– Mindig csak előre – mondom.

– Na ne beszéljen! – aszondja.

– Nagyatádra megyek – mondom.

– Üljön be! Éjfélre gyüttem haza.

Soha többet nem megyek el Barcsra. Semmi kedvem se vóna. Különben se szeretek azok közt lenni. Olyan feketék azok a cigányok, mint a boksz. Én se vagyok fehér, igaz, de azok amilyen feketék! Itt is van egy olyan, a Rózsina a férje, az is pont mint az indián Dzsó. Meg mint a négerék a tévébe. Bírom, mikor mutassák őket, látszik a foguk fehérje. De én úgy félek túlük! Én nem tudom – utálatos! Nem mennék el oda, öt percre se. Ennekem más nem tetszik rajtuk, csak a fekete hajuk. Mindig azt mondom, hogy mér nincsen fekete hajam! Aszondja édesanyám:

– Föstesd be!

– Aa, én nem. Meglátszik az! Hát föstetni... Inkább veszek egyszer bárókat!

A múlt héten találkozott Atádon a nagymamám a férjemmel. Aztán kérdezte a férjem, hogy hogy vagyok. Aszondta a nagymamám, hogy nagyon jól. Ű kérdezett engem, a nagymamám meg a kisfiámat kérdezte.

Azér lehet, hogy vasárnap mégis elmegyek Barcsra. Ha velem jön édesapám. Egyedül nem megyek el.

Azúta, hogy eljöttem a férjemtül, vót már sok, aki feleségül akart venni. Vótak cigányok is, meg azután magyarok is – öt magyar vót! Nem hogy nem tetszettek, csak nem mentem férjhez hozzájuk. Meg nem is az, hogy magyarok, az nekem különben se furcsa, mer a gyárba is állandóan magyarok közt vagyok. Hát mondjuk, a magyar a cigánnyal majnem összeér. Csak az az egy különbség köztük, hogy hát űk csak egy nyelven értenek, csak magyarul tunnak beszélni, és hát például én meg két nyelven tudok. Csak ennyi. Például Kivadáron mind olyan jóba vagyunk, cigány meg magyar, nem is tartuk magunk úgy idegennek. De például még Kaposváron is. Egyszer odabe vótam, alig bírtam menekülni a magyar fiúktul. Ott állt a rendőr, odamentem, annak mondtam:

– Hello, zsoké, mondja meg ennek a két fickónak, hogy ne jöjjön utánam!

Szóval nem az, hogy magyarok, hanem csak nem akartam férjhez menni. Mer például vót egy, itt lakik Kispusztán, Tompa Pista – hát igen részeges vót. Azér is vált el a feleségitül. A másik meg igen verekedős vót, azér nem mentem el hozzá. A harmadikhoz meg azér nem mentem, mer nem szerettem. Mondtam neki, hogy nem megyek hozzá feleségül, ha mindjár akármit csinál is! A negyedik meg idősebb vót, tizenegy év vót köztünk. Hát mindegyikbe vót egy kis valami.

Meg nem is köll nekem. Nem tudok én náluk lenni! Hogy elváltam az uramtul, most már négy éve, azúta nem is köll.

Hát apácának nem mehetek má, mer má vótam férjnél. Azér lehet, hogy oda elmegyek. A tévébe láttam az apácákat – ha tunnám, hogy hol vételezik föl, én elmennék!

Szóval nem köll ember. Legjobb a magány élet. Megnézem inkább a tévét, ászt jó. A jó filmeket szeretem. Legtöbbet a cigánynótákat szeretném nézni – múlt szombaton vótak, de pont moziba vótunk, aztánék a legvégén jöttem haza. Aszondja édesanyám:

– Nesze! Danolt ám a Horvát Pista!

Fogtam a tévét, lekapcsultam! Bementem a szobába, a ruhámat csak úgy dobáltam mindenhova széjjel.

– Az Isten tegye valahova – mondom –, hogy mindig olyan idő tájba van, amikor nincs itthon az ember, amikor elmegy valami szórakozóhelyre!

Apám ászt főkapcsulta mégis a tévét. Haragudott, hogy mér kapcsultam le.

A jó filmeket, azt szeretem nézni. Például ezt az *Angyalt*, meg a *Klossz kapitányt*. Csak ahogy hallottuk, az *Angyalnak* a filmtekercei, ezek igen drágák. Négyötezer forintba kerül egy tekercs, és ez nagyon drága nekik.

Hónap nem megyek dógozni. Megyek be Atádra, megyek fogorvoshoz. Van két rossz fogam, de úgy fáj! Hónap kihúzatom – legalább nem dogozok.

A testvéremet keresem

Én negyvennégybe elmaradtam a testvéremtől. Azóta nincsen meg a testvérem. Negyvennégy óta én a test-véremről nem tudok, semmit se tudok a testvéremről.

Először elhalt édesapám. Elvitték, kivégezték. Mer eldugott négy orosz, ászt megtalálták őket a németek, elvitték édesapámat, ászt lelőtték. Rá egy hónapra a testvéremet vitték el, mivel leventegyerek vót, elvitték marhát hajtani a németek. Onnat elszökött, de minket nem talált már, mer közbe vót a cigányrazzia, összeszedték az összes cigányokat, és elvitték őket Dunaszerdahelyre kivégezni. Én a sógorom anyjával elszöktem, de odahaza csak az üres házat találtuk, bútor se vót benne, semmi, üres vót a lakás. Akkor egyszer még láttam a testvéremet, de akkor engemet a nagybátyám átvett, és áthozott Magyarországra – így én a testvéremtől elszakadtam, és azóta nem tudok róla semmit.

Ógyallán laktunk mink, ami most Csehszlovákia. Édesapám teknőcsináló vót. Még mikor házunk nem vót Ógyallán, úgy szokta, hogy fölshedte a hóbelevancot édesapám, föltett minket a kocsira, ászt mentünk oda, ahun munkát talált magának, teknőnek való helységet. Akkor ászt vagy az uraságtul kaptunk ilyen tanyafélét, vagy földi gunyhót csinált édesapám, vagy peniglen a kocsira sátort tett, ászt ott laktunk a tettnél, ahun édesapám dógozott. így éltünk csak, mindig a vándorlásba. Én szerettem ezt a vándorlást – gyerek vótam ugye, hát mit tud a gyerek? Az vót nekem jó, amit apám-anyám csinált. Vótak ezek a medencék, nagy medencék, kis medencék, kerekék, teknők, nagy sózó-teknők, mosóteknők – szóval mindenféle fajta, ezeket csinálta édesapám, szerettem nézni, mindig ott lestem, figyeltem, hogyan dolgozza köröszkül azokat a nagy fákat. Kapkodtam el a forgácsfát, vittem anyámnak tűzre, mikor főzött – ezt szerettem csinálni. Aztán, hogy házunk lett, nem mentünk már mindig édesapámmal, télbe otthagyt minket, egyedül járt el vidékre teknőket csinálni.

Negyvennégybe édesapám is odahaza vót velünk, mer háború vót, gyűtt a front. Akkor egyik écaka begyűtt hozzánk négy orosz. Édesapám tudott velük beszélni, mondták neki, hogy tegye el őket. Vót két páros ágyunk, oda beágyazta őket édesapám. Édesanyám még veszekedett is rá:

– Te – aszondja –, hát a családnak nem nézel? Hát agyonlúhetnek itt bennünket, ha megtalálják őket! – aszondja édesapámnak.

– Nem – aszondja édesapám –, nem lesz semmi baj se! – Ászt eltette őket az ágyba.

Majd másnap úgy kilenc óra fele gyűttek a németek, keresték az oroszokat. Megtalálták őket az ágyba; föladták a kezüket, kigyűttek. Elvitték őket – hogy mit csináltak velük, mit nem, ők tudják. De elvitték édesapámat is, meg a szomszéd emberünknek a vejit. Fölkísérték őket a községházára, ott fölrakták őket egy kocsira, elindultak. Magyar hóhérok vótak ezek, nyilasok, szép nagy, fehér szakállas vót az egyik, emlékszek. Ahogy Ógyalla végire értek, leugrasztották édesapámékat a kocsirul, mondták, hogy fussanak. Elkézdtek szaladni a kertek alatt – úgy érte őket a lüvés.

Így lűtték agyon édesapámat. Ott vót halva, fejbe lüve – úgy láttam, mint most a földet látom előttem. Annyi meg lett engedve, hogy eltemessük.

A legnagyobbik bátyám tizenhét éves vót, felesége vót már, de leventegyerek vót, el kellett menni neki teheneket hajtani. így maradt ő meg, mer ahogy elvitték a németek, rá egy hétre gyűtt a razzia. Háromnap ételment kellett vinni, meg pokrócot, ászt egybehajtották az összes cigányokat, de rengeteget, magyar cigányokat, teknősöket, olácigányokat, egybefogtak minket, ászt hajtottak Szerdahely fele. Én ászt écaka idejin megszöktem a testvérem feleséginek az anyjával. Vót egy nagy hely csinálva, ott őriztek minket, de mink elbújtunk a tankok közt, ászt az utolsó tank háta megett vót egy tanya, amikor nem néztek a katonák, beszaladtunk abba a tanyába. Ászt ott bújtatott el bennünket a magyar ember meg a magyar asszony a kukoricaszárnak a közepibe. Két napig vótunk a kukoricaszár közt a testvérem anyósával, közbe a többit elhajtották a Duna szélébe, ászt kiirtották őket. Ott kiirtották mindet.

Agyonlútték szegény édesanyámat meg a testvéreimet, két fiútestvéremet, öt lányt, meg a bátyámnak a feleségét, annak is a testvéreit meg az apját – meg hát rengeteget, rengeteget. Ott vették el az életüket a Duna szélibe. Az összes népeim odalettek.

Hogy a testvérem megszökött a németektől, még találkoztam vele egyszer. Csak egymás vállára borultunk, ászt sírtunk. Ű akkor elment Dunaszerdahelyre, az édesanyánkat meg a feleségét megkeresni, de csak a hároméves kistestvéremet találta meg a víz szélén, a kishúgomat, agyonlúve. Levette a bátyám a nagykabát-ját, abba tette bele, ászt úgy temette el a gátnak a tövibe, ott csinált neki kis gödröt, az lett a sírja, mer a temetőbe se vót szabad vinni cigánt. Utána még hazagyütt, átadott a nagybátyámnak, ászt nem láttam többet a testvéremet.

Ott akartam én maradni Ógyallán, ahun édesapám el van temetve, de nem vót maradásom. Egyedül vótam, nem vót aki pártfogás alá vegyen, csak kódorogtam, ha bementem egy tanyára, elpanaszkodtam, hogy vagyok, mint vagyok – úgy adtak enni, akkor mentem tovább. Ilyen keservesen éltem akkor. Így azután a nagybátyám fogott meg, ászt elvitt magával világnak, teknőt csinálni.

A nagybátyám is teknővel foglalkozott, a teknő által jártuk az országot. De rosszul bánt velem a nagybátyám, nagyon rosszul bánt velem, mint egy kutyával, kibírhatatlan vót az életem, a felesége kikötözött, ászt úgy vert engemet, mint kicsi lánygyermeket. Úgyhogy nem bírtam üvelük lenni, megszöktem tőlük. Egy magyar háznál elfogadtak engemet, ászt azok neveltek föl.

Kerekegyházán vót ez, a teknő által kerültünk oda is, úgy negyvenhétbe vagy negyvennyócba. Spanyol Ferencnek hittak ezt az embert, aki ott engemet örökbe fogadott. Jó ember vót nagyon, úgy vett engem teljesen, mint saját gyereket, pedig vót neki is három lánya meg egy fia. Vettek nekem cipőket, csizmákat, kendőket, nagykabátot, tavaszi kabátot, meg méterbe vették az anyagot, vót nekik varrógépjük, azon varrta nekem a Mariska a ruhákat – vót akkor nekem mindenféle fajta ruhám. Mer amit mondtak, mindent megcsináltam, mindent úgy csináltam, ahogy kérték, mindent úgy tettem a helyire, ahogy nekik tetszett, ászt szerettek érte. Ott nagyon szerettek engem. Három évet vótam náluk vagy négyet, onnat is mentem férjhez.

Tizenhét éves vótam akkor. Az ű lányaik idősebbek vótak, a Mariska is akkor ment férjhez, de a Veronka meg a Teruska még odahaza maradtak akkor. Udvarolt nekem a szomszédbul egy magyar fiú. Ellenezték először az öregek tülem, nem akarták hogy gyűjjön, de sutyiba csak mindig gyütt, udvarolt, ászt annyira-annyira, hogy nem tudták eltiltani tülem, meg engemet se tüle, úgyhogy összekerültem vele.

Parasztgyerek vót az uram, vót is valamennyi hold földje, de azután fuharos lett, maszek fuharos. Rosszul bánt velem, mer részeges vót. Iszákos vót, züllött ember, meg én mindig csak cigány vótam neki, mindig a cigány anyámat szidta, hogy ilyen vagyok, olyan vagyok, nincsen semmim se, mindig sértett, mindig vágott szóval – hát ű kulák nemzet vót, az összes rokonja mind kulák származat vót neki. A földje hanyagba vót, mer az ivászat előbbre való vót, a lóval meg én dogoztam – de szilaj vót a ló, félttem tüle. Mindig sírtam, mindig mentem a szomszédokhoz panaszkodni – nem Kerekegyházán laktunk akkor már –, meg magamba kesergettem, hogy ha legalább a testvérem megvóna! Csak fájt nekem, hogy senkim sincsen. Hogy akár mi bajom van, nincsen akinek elmondjam. Ha a testvéremhő mehetnék, milyen jól esne neki panaszkodni, vagy fölhozni a szüleimet üelötte, elbeszélgetnék édesapámrul, édesanyáméul, vagy valami! De így másnak, idegennek panaszkodni... Aki úgyse tud nekem segíteni, meg nem is akar. Hát ha akarják, elhiszik a bajomat, ha nem akarják, nem hiszik, vagy ki is nevetnek.

Már az utolján nem vótam jó az uramnak, ászt ott kellett hogy hagyjam, mer elűzött. Háromhónapos teherrel hagytam ott.

Magosépítőkhő mentem akkor. Elkerültem Sarkadra, Gyulára, Békéscsabára – dogoztam. Leszerződtem egész évre, háromhónapos hassal, ászt dogoztam az építkezésen. Albérleti

lakást is váltott nekem a vállalat, fizette utána a kétszáz forintot, meg minden segélyt ott kaptam már, szülési segélyt ezernégyszáz forintot, a szakszervezettől hetet, gyerekágyi pénzt hatszázat, szoptatási díjat – szóval minden összeget megkaptam a vállalatomtól, mer végpontig dogoztam. Ikercsaládom lett, Békéscsabán születtek, ötvenháromba. Nem adtam őket menhelybe, másnak a kenyéjére; másnak a küszöbire nem akartam adni őket, úgy jártam dógozni mellettük. Három hónap szabadságot kaptam, mikor meg letelt a három hónapom, akkor meg minden három órába hazaengedtek a vállalati biciklivel az építkezésről szoptatni. Megmaradtam a vállalatomnál, dogoztam tovább.

Ötvenhatba meghalt a kis Jóskám, az egyik kisfiam. Beteg vót a kisgyerek, először ilyen kócok vótak a kis tüdején neki, azt kigyógyították, de hogy nagyon sovány vót, hizlaló inekciókat adtak neki, ászt ahogy hirtelen hízott a gyerek, a hízás szerint kapott egy orrvérzési betegséget. Oszt az vitte el a kisfiámat, orrvérzésbe halt meg. Hároméves vót.

Magyarok közt jobb lenni. Mivel nincstelenség a magyarok közt nincsen. Más az, hogy hát van földje annak a magyarnak, mellette akkor elmehet az ember szépen dógozni, vagy ha föld nincs is, de veteményezik az ember, ászt megvan a télirevalója, megvan mindene. Oszt mivel nincs az a nincstelenség, másabb ott a tisztaság is, meg minden masabb magyarok közt. Csak ugye, mivelhogy az első uram magyar vót, ászt ivott, meg rosszul bánt velem, utána én már nem mertem többé magyarhó menni. Penig lett vóna másik magyar is, lett vóna az építkezésen több is, de ez miatt nem mertem többé magyarral kikezdeni.

Gyütt akkor Csabára ez az ember, akivel most lakok, gyütt az építkezésre, fölvette ő is a munkát. Cigány ember, olácigány – szóval cigányul beszél, nem úgy mint mink, hát mink odahaza Ógyallán románul beszélünk meg magyarul – először nem is értettem ezt a cigány szót. Hát ászt addig-addig, hogy összeismerkedtünk, ászt ő mondta, hogy hát üneki van felesége, de nem akar már vele lakni, gyűjkek el vele Túrra, mondjak le a munkámról, majd ő eltart engemet. Mivelhogy nincsen senkim se, ő majd pártfogás alá vesz, meg a gyereket is pártfogás alá veszi.

Én erre fel aszondtam neki, hogy –

– Nézze Pali – mondom –, én nem akarom a családi botrányt, hogy veszekedés legyen maguk közt vagy civakodás – mondom –, hát hagyjon engemet nyugton.

– Idefigyelj – aszondja –, én elvállalom a gyereket eltartásra, az a gyerek – aszondja – éppen annyit jelentsen, mintha túlem lenne. Meg mindenféle szempontból én fölkarollak téged! Hát mivel nekem családom nincs, én könnyen vagyok, nekem könnyű elválni is.

Nem akartam hozzámenni egygyátalán – de két évig járt hozzám. Tíz évig lakott ő avval az asszonnyal -akkor elcsapta, engemet meg elhozott ide Túrra, most tizenegy éve. Azúta oszt vele vagyok. Állandóan. A tizenegy év alatt tíz percig nem vótunk még külön.

Lett vóna már nekem gyerekeim is tüle, de gépnél dógoztunk akkor, megemeltem egy zsákot, hogy a vállára segítsem, ászt ott rogytam össze. Nem is tudtam tovább dógozni se, bekerültem két és fél hétre a kórházba, ászt így most már többé nem lehet gyerekeim. Megmondom úgy, ahogy van: nem is tudom sajnálni, mer miúta a balesetem vót, nem bízek benne, hogy idegem vóna már a gyerekekhez.

A balesetem, az úgy vót, hogy mentünk vóna a sógoromhó, ennek az embernek a bátyjához Üllőre. Ászt értünk gyütt a monori állomásra a bátyja kocsin, mer vót neki lova – a MÉK-nek dogozik az meg, vasat, rongvot szed. Mentünk a kocsival az úton a monori állomásiul – egy nagy teherautó meg belénk gyütt. Hiába vótunk kivilágítva, elkapta a kocsinak a bal részit, a három férfiszemélyt kivágatta a szántásra, engemet meg a kövesút közepire, hanyatt. Pestre a Szent István Kórházba szállított engemet a mentő, ott csináltak rajtam műtétet. Nem is tudtam magamról semmit, tiszta egy vérbe vótam, a ruhát úgy vágták le rúlam. Amíg operáltak, én végig beszéltem, beszéltem magyarul, beszéltem románul, beszéltem cigányul, meg a bátyámat híttam, annak kiabáltam – de én semmit se tudok, csak utána mondták el ezt nekem. Utána még a mezőtúri kórházba is vótam három és fél hónapot, meg még azután is járt ki az

orvos hozzám, öt-hat féle gyógyszeren éltem, így maradtam meg. De az idegem énnekem azóta nem rendes. Mer mindig ideges vagyok.

Ahogy lábra kaptam kicsit, bementem a bíróságra, beadtam a panaszt, hogy pereskedni akarok. Tizenhárom tárgyalásom vót Monoron, meg is nyertem, de hiába vót a baleset az illetőnek az okábul, nem kaptam, csak ezer forintot. Nem nyugodtam bele, Pestre kértem föl az ügyet, akkor a pesti bírósági kúria még kilencszáz forintot küdetett nekem. Nahát, ennyi az embernek az éietje, ugye: ezerkilencszáz forint.

Ez az ember, akivel most vagyok, jó ember nagyon. A téglagyárba dogozik, ahun a fiam is, de a keresetjít mind hazaadja, ha elkötöm akármire, az soha számon nem kéri túlem – na, én azér mindig le szoktam neki számolni. En dógozni nem tudok a balesetem úta, de nem is kűd az emberem – a cigánba ez az egy megvan, hogy a kényelmet megadják az asszonynak. Úgyhogy két keresettel vagyunk – hát olyan nagyon dárídózni nem lehet belüle, vagy csecsebecséket venni, mit tudom miket, csak ami nagyon kell, arra van. Először arra kell menni, hogy egy húzódás helyünk legyen, mer ez a ház rossz, ránk dűl. Jelen pillanatba most bútor sincs benne, mer múlt hónapba meghalt apósom, hogy eltemessük, mindent el kellett adni. Az a gondolatunk, hogy a tavaszon, ha az idő megengedi, bontunk; akkor csapunk egy sátort, abba leszünk amíg építünk, mer őszre, ha meglesz a kicsije a menyemnek, kell hogy valami meghúzódó helységünk legyen, ahova tisztességgel-becsülettel le tudjuk hajtani a fejünket. Hát most ezen iparkodunk, ezen verjük magunkat.

Ez a mostani uram jó ember nagyon, a fiamat is pártfogás alá vette. A nevre akarta íratni, a nevre is írták, de ászt ahogy az igazolvánt kiadták a gyerekek, megin csak visszadobták az én nevemre. Amér nem vagyunk megesküdvé – ez a baj. Mer én jobban szerettem vóna, ha az ű nevin lett vóna.

Hatvannégybe elgyűtt az apja, az első uram, fölkereste a gyereket. Ötvenhárom úta nem vót eszibe neki, hogy nahát megnézi a gyerekit, csak akkor jutott eszibe, má mikor keservesen más nevelte föl. Addig öt fillért nem kötött a gyerekre – akkor idegyűtt, hozott neki egy csomag cukrot, ászt beszélt vele, kérdezte, hogy hogy híják, hány éves, adott neki két forintot, lekezelt vele, ászt ment is. Utána meg fölment a bíróságra, ászt beadta, hogy kéri a gyerek áthelyezését. De hát én a bíróságon megmondtam, az emberemmel egygyűtt, hogy nem azér neveltem a gyereket ötvenhárom úta, nem azér bajlódtam vele, hogy a nagy gyereket átadjam űneki. Mikor má lassan dogozik, keres, hasznát is látnám, hogy akkor eleresszem! Úgyhogy nem is adtam át egyáltalán.

De a gyerek se akart menni. Eszibe se vót a gyerekemnek, hogy menjen! Ű mindig csak ehő az apjához kapaszkodott. Nem is ismeri el, mái napig se ismeri el a magyar apját, csak emezt. Más is ha kérdi túle:

– Ki az apád? – Rafael Pál!

– De hát nem az a te apád! Hát a neved se azé!

– De, nekem az az apám! – Mer annyira szereti, hogy csak azt vállalja el édesapjának.

A testvérem végett bementem én már a rendőrségre is. Mondták, hogy ha majd legközelebb ráérek, keressem föl űket. Vótam is háromszor, de még mindig akármikor mentem, nem foglalkoztak velem, nem vették föl a panaszomat. Mindig csak azt mondta a rendőr, hogy „Áá, hát vagy él a testvérje, vagy nem él!” – mindig csak evvel vágta a számat. Most egy éve költözött ide egy magyar ember Veszprém megyéből, kőműves a mesterségje neki, de jó író ember – azt kértem meg, hogy írjon nekem a Vereskeresztbe egy levelet. Meg is lett írva a levél, de én nem tudom mi esett közbe, mi nem, ahogy az apósom nagybeteg vót, annyiba hagytam ezt a levelet, ászt valahova elhányódott. Úgyhogy a Vereskeresztből se várhatok segítséget.

Nagyon szeretnék rúla tudni, valami hírt hallani a testvéremről, hogy él-e, hal-e. Mikor átadott a nagybátyámnak, negyvennégybe, akkor élt még, de akkor elmaradtam túle, ászt azóta semmit nem tudok. Kalányos Rudi, máskülönben Gyula – az igazságos neve Rudi vót,

de Gyulának hittük –, ű vót a legöregebb testvérem, meg űt szerettem mind közt a legjobban. De űt szerettük mindnyájan, édesanyám is, édesapám is, meg mink is, az összes gyerek, ha elvót valahun napszámba vagy leventébe, ászt gyütt haza, a nótájával gyütt mindig, ászt szaladtunk elejbe, ugortunk a nyakába, ászt csókoltuk! Nagyon szerettük. Nem tudom, nem tudom, hogy megvan-e. Mivelhogy férfiszemély, az is lehet, hogy el van esve már valahun. Csak ezen spekulálok mindig – mer nem egy helységen jártam én, se nem két helységen jártam, hát mennyi ember szembegyütt velem már az úton, ászt mégis a testvéremmel soha össze nem találkoztunk. Vagy tán meg se ismerném, ha úgy elébem gyünne?

Gondoltam már, hogy beadnám az útlevelet, ászt elmennék Csehszlovákiába, Ógyallára, ahun édesapám van eltemetve, hogy hátha ott megtalálnám a testvéremet – de mégse nem merek. Mer nem is a kótségem miatt, meg nem is a betegségem végett, hanem hogy csak mégis jobban szeretném, ha ű gyünne ide, az én helyembe. Mer ha én átmegyek oda, ászt föl ismerem a tájat, hát lehet, hogy nem is tudnék többet visszagyünni én. Még így is, ha meg lenne valahogy a testvérem, ászt ű gyünne ide, nem tudom hogy kibírnám-e áztat, vagy ki se bírnam. Ha hirtelen most így előgyünne, és bemutatkozna, megmutatná az igazolványát, hogy kicsoda ű, vagy mondjuk így ülne itt, ahogy most kedves ön itt beszélget velem, mintha most például ű lenne itt, ászt egyszer csak szólna, hogy-

– Hát, Mari, hát...

– én azt talán ki se bírnam!

Tizenegyszer büntetve

Menhelyes gyerek vótam. Úgy kezdtem én az életemet: egyik tanyáruul a másakra. Egyik parasztnál nem vót jó, akkor én otthagytam, ászt mentem tovább. Vót olyan paraszt is, hogy jól megvert, én bementem véresen az asszonyhó, aki intézte eztet, akkor ászt behítták a gazdát, behozták a rendőrök, onnét a büntetésit megkapta. Már én oq. nem is mentem vissza, továbbítottak máshova. De nem vót nyugodt helyem soha, egyik hely rosszabb vót, mint a másik. Megkezdtem a román határtul, Sarkadtul, úgy egész az osztrák határig – így kezdtem én el az életemet. Parasztoknál, ilyen kulákoknál mindig. Négy óra előtt, három órákkor fel kellett kelni, etetni kellett a jószágot, ganézni, pucolni, itatni, minden. Sokat kellett nekik dógozni. Vót olyan hely, hogy amit ük megettek, annak a szemetjít, magyarán mondva a csontdarabot, azt adták, az vót az én ételem.

A szüleimmel az vót a helyzet, hogy nem törődtek velem. Apám is olyan vót, hogy ha anyám vitt valamit, akkor vót, ha nem vitt, akkor nem vót. Akkor megverte. Hogy ászt anyám honnan vitt, hogyan vitt, azt ugye, én nem tudom, mer hát kis kéthónapos gyerek vótam, amikor először elkerültem.

Van különben több testvérem is, de nem tartjuk fönn a kapcsolatot. Szanaszéjjel vagyunk, ahányan vagyunk, annyifele vagyunk. Nem tartjuk velük a kapcsolatot, mer az a helyzet, hogy hát ük nem értenek meg engemet. Mer én magyarnál nőttem, és én nem értem meg őket. Egyáltalán nem értem meg őket! Van egy nővérem Pesten, Mária nevű, az, azt hiszem, a Klauzál tér tízbe lakott, hogy most ott lakik-e, vagy nem lakik-e, azt nem tudom. Ütet nem is láttam, soha nem is láttam még. Ű odahaza vót, de aztán anyám csinált egy olyan félrelépést, hogy amiatt Ű eltávozott. El kellett neki menni, és az a megegyezése van a többi testvéreimmel, akik már így ismerik, hogy nem is gyön haza, míg anyám meg nem hal. Orvos mellett vót Pesten, hogy most hun van, nem tudom. Van neki egy ura, az mérnök, vasúti mérnök, aszondják. De hogy most külföldön van-e, vagy ott lakik a Klauzál tér tízbe, eztet nem tudom, mer kerestették is a többi testvéreim, ászt nem találták. Van egy húgom, az vót nála, kézezer forintot adott neki, meg annyi ruhát, hogy amíg él, elég lesz neki. Ugyhogy ha én is most szegény helyzetbe vagyok, rossz helyzetbe állok, ha felmennék hozzá, biztos másképp vóna. Van úneki egy nagy lánya, az vót itthon, direkt énhozzám gyött, hogy engem felkeressen, de jelen pillanatba nem vótam itthon, le vótam zárva, és így nem tudott velem találkozni. Gondolom, hogy hát a Mari kűdte ezt a lányát, hogy nahát, én hogy vagyok, mint állok. És ha itthon ér és lássa, hogy rossz helyzetbe vagyok, akkor biztos felvitt vóna Pestre, és pénzt, ezt-azt adott vóna. Akkor másképp lennék.

Amikor hazakerültem, tizennégy éves vótam. Akkor úgy vót, hogy tanulok, és kimegyek Oroszországba, a Vörös Akadémiát akartam letenni. Mer én olyan határozatot tettem, hogy minek éljek rossz helyzetbe, mikor lehetek pozícióba is. Annak idejin tanulni akartam, de azt mondta apám, hogy –

– Neked ez a politika nagyon magos!

És én akkor rá is tettem magam, hogy nem tanulok Nincs miér. így maradt nekem ez a két osztály, két általános. Már most nem is tanulhatok, mer büntetett előéletű vagyok, olyan állást már úgyse tőthetek be, mer erre külön törvényrendeletek állnak. Ezt ugye kimutassa a bétéká is, akármelyik paragrafusa kimutassa. Evvel én tisztába vagyok teljesen. Azér nem tanulok, hogy meglegyen az iskolám, de pozícióba meg mégse mehessek. Mer sajnos, ez így van. Ismerem a törvényt, nagyon.

Azután ászt gyött a javító, utána meg gyött a börtön.

Ez úgy kezdődött, hogy hazamentem egyszer a munkábul, a téeszbul. A faternak meg, apámnak, vót egy piros kötött ingje meg egy fekete gatyája. Hazaérek, gyön nekem a fater. Hogy hova tettem én azt el!

– Elloptad, eladtad! – aszondja. Mondom neki:

– Én nem adtam el!

És vót egy ilyen nyútófa, mint a pékeknél van, ilyen lángosnyútó, avval vágott rám. Én meg viszonyoztam. Úgy, hogy helye maradt neki, csupa vérbe vót a fater. Akkor olyan tizenöt-tizenhat éves lehettem. És bement apám a rendőrségre, elvitetett. Másfél évre.

Onnan ahogy hazakerültem, akkor se törődött velem senki. Elfogyott a pénzem, amit a javítóba kerestem, a tizenvalahányezer forintom, az elfogyott, és akkor gyött a börtön. Ez így szokott lenni, hogy akinek nincs se hazája, se feneke, az mind a börtönbe köt ki. Átlagba ez így van, külföldön is, mindenütt. Ugye, a munkanélküliség! Gyerek vótam, nem is bírtam a dogot, itt is elloptam valamit, ott is elloptam valamit, harminc forintot vagy negyven forintot tudtam magamnak lopni, vagy kenyeret valahunnan, vagy egy kis húst, kolbászt, valamit, míg az tartott, addig nem is jelentkeztem. Addig bujkáltam rossz házakba, ahol nem laktak, összeomlott épületekbe. Nem vót senki, aki foglalkozzon velem, anyám se törődött énvelem különbül mint más, meg hát én se üvele, helyem ugye nem vót, az egyiknél is aludtam, meg a másíknál is, de átlagba legtöbbször itt a vasúthoz közel egy rossz házba, ahol a posta van, ott volt egy romház a gyepen, ott aludtam. Nem törődtek vele, nem is kerestek, hogy hun vagyok. Este valahunnan elvittem valamit, pár napra elég vót, addig ki se gyöttem onnan. De ha tudták vóna, hogy ott vagyok, akkor se bírtak vóna megfogni, se rendőr, se senki. Jól kiizéltem magamnak: ha űk gyönnek, akkor én már távozok a tetőn. űk ha gyönnek errül, én meg megyek emerrül. Úgyhogy nem tudtak megfogni soká. No, ugye, a vége csak börtön lett. Kigyöttem, de nem sokáig vótam kint, megint be, megint újra, így gyött a többi, ászt így lett tizenegyszeri börtönbüntetésem. Nagyon sajnós! Amúgy a javító, az nem vót nekem rossz. Meg nem szöktem egyszer se – mer mér szöktem vóna? Szabadon jártam mindig. Énnekem nem is vót olyan a helyzetem, hogy nohát legyen rá ok, hogy megszökjek. Pénzem vót, szórakozni akkor szórakoztam amikor akartam, nem parancsolt senki. Mivelhogy úgy vótam ott is könyvelve, hogy hát nincs senkim, árvának vótam nyilvánítva, és így ugye nekem nem szóltak semmit. Mer míg ott vótam, közbe halt meg apám. Gyött nekem a távirat, benn a javítóba szóltak. Meg is kaptam a temetkezési pénzt, háromezer forintot, direkt csak a temetkezésre, meg ezer forintot utazásra meg élelemre, de nem gyöttem haza. Mondtam az igazgatónak:

– Nézze, sajnálom, de nem tehetem meg azt, hogy én hazamenjek. Engem nem tartott a faterom – mondom. – Nem is érdekel, ne is háborgasson. Inkább – mondom – legyen szíves egy beutalót adni Siófokra, hogy elmehessek nyaralni.

És ott vótam két hónapig Siófokon, úttörőnyaralóba. Meg attul kezdve árva vótam, jó dogom lett. Én kimentem délután négy órákkor, reggel négy órákkor mentem be, reggel négykor! Tudták, hogy úgyis visszagyövök. Aki mondjuk megszökött, azt ugye jól megverték. Jól felpofozták, hogy olyan vót az arca, alig látott. Egyszer is megszöktek hárman, közte a szakaszparancsnok. Kimentek éjszaka az ablakon. Aszondta akkor az igazgató:

– Kőházi, maga lesz a szakaszparancsnok.

– Jól van. Köszönöm szépen, elfogadom.

Akkor megin gyött ilyen nyaralás, aszondja megin:

– Kőházi, válogassa ki, hogy kik mennek! Rendbe van, kiválogattam. Ha én aszondtam, hogy nem, akkor nem gyött. Gyöhetett oda az atyaisten, ha én nem akartam, nem nyaralt. Persze mind a jó barátokat válogattam. Olyat, hogy cigánygyerek, de kifogástalan vót a munkája a srácnak, iskolába is kifogástalan vót mindig a bizonyítványja – de olyat is hívtam, hogy megszökött, áaszt úgy hozták vissza. Aszondja az egyik, a helyettesem:

– Te, komám! – aszondja. – Vigyük el ott amazt! – Vigyük?! – mondom. – Állj ki a sorbul! Te se gyössz! Álljál, ki!

Már mentünk ki a vonathoz, és kiállítottam a sorbul! Újat vittem el, aki előtte három nappal szökött meg. Szajoli gyerek vót, cigánygyerek – azt elvittem.

– Nem tehetünk róla – aszondta az igazgató –, ű a napos ügyeletes, ű a szakaszparancsnok,

a kosztot ű hozza, ű rendeli, ennyi meg ennyi főre, mindent ű parancsol. Mink csak abbul parancsolunk, hogy rend legyen, meg kiadjuk, hogy na mit kell csinálni, különben itt ű parancsol. Azt visz, akit akar!

Szóval énnekem nem vót rossz a javító. Ott is csak úgy megy, ahogy viselkedik az ember. Ott az nem érdekes, hogy nahát, van neki három év javítója, ott azt nem nézik. Attul a perctül kezdve, hogy oda kerül, csak az számít, hogy hogy viselkedik. Elmegy fél év, lássák: jól viselkedik – akkor behívják:

– Nahát, nézze, errül van szó, kedves fiatalember! – Megmagyarázzák neki, hogy jól viselkedett és aszondják: – Na, elmehet haza.

Akkor megyén le a szerszámmal, leadja, megyén a pénztárba, ruhát vesznek neki – persze az ű keresetibül, már aki olyan helyt dogozik, hogy jól keres. Kereshet kétezer forintot, két és felet – van ilyen. És akkor abbul vesznek neki szép ruhát, elbúcsúztassák zenével, és elmehet haza.

Mondjuk, ez így van a börtönbe is. Első büntényeseknél persze. Mer azoknak jár negyed, fél, harmad, ha jól viselkednek. Ha nem viselkedik jól, visszavonják, elvonják, és ki kell neki tőteni teljes egészibe az ítéletet. Csak azér a börtön mégis rosszabb. Szóval az a helyzet, hogy szabáson dogoztam odabenn. No most azoknak a ruháknak, textilanyagoknak a rengeteg pórja olyan erős por, az az embert tönkreteszi. Beszedi magába azt a port, az egyik ilyen kevert festék, a másik emilyen kevert festék, az embernek leülepszik a tüdejire, és gyomra, mindene tönkre lesz, hányingere van, nem esik neki jól az étel; meg az a sok ülés, meg a fény is az embert annyira megizéli, ez az erős neonfény – úgyhogy az ember ki van teljesen. Idegileg is tönkremegy meg gyomorilag, mindenféleképpen tönkremegy. Meg a koszt is. Mondjuk, a dolgozóknak annyibul jó vót, hogy azokat ellenőrizte a szakszervezet Pestrül. Nem is vót panasz, de hát mégis: csak egyoldalú vót a koszt. Akárhogy is: zödborsófőzelék, bab. Vagy tarhonya, vagy pedig karalábéleves, szárított karalábé. Vagy ha vettek is rendes karalábét a Mezőkerbe, az olyan vót, hogy tiszta fás vót, azt nem lehetett megenni. Meg pénz se vót. Én is dogoztam, de a sok tartozást mind lefógták tülem. Vót olyan, hogy másfél év után háromszáz forinttal szabadultam.

Amúgy énnekem lett vóna protekcióim is a börtönbe, de nem vettem igénybe. Mer az orvosnak, aki oda bejárt, annak apám vót a parancsnoka. Mer a fater, az annak idején őrmester vót katonáéknál, ászt így. Olvassa a nevemet az orvos, aszondja:

– Kóházi? Az, mondom.

– Hogy híják az apját? Mondom neki.

Aszondja az őrnek, aki benn vót, tizedes:

– Távozzon egy kicsit, van egy kis be szélnivalónk! távozzon ki.

Kimegy az őr, aszondja nekem az orvos:

– Az anyádba a jóistent, mit keresel te itt?!

Hát mit keresek itt? Hát mit keres itten az ember?

– A faterod a parancsnokom vót nekem, azután meg a kezem alatt halt meg, itt Szolnokon, a kórházba! A keze alatt halt meg apám. Mit törődök én vele!

– Nem érdekel engem – mondom. – Nem vagyok rá kíváncsi. Nem nevelt, nem tartott, semmi közünk egy máshoz.

Ászt otthagytam. Szóval nem vettem én eztet igénybe.

Szóval ugye, a börtönt, azt nagyon nem szeretem. Az is ugye a helyzet, hogy ha az ember börtönbe kerül, ott számíthat arra, ha nem úgy csinál valamit, hogy szigorított zárkába teszik, vagy pedig sötétzárkába, ahun minden másnap eszik csak. Meg a szórakozás, az is hiányzik. Nincs olyan szórakozás, mint kinn. Meg hát ottan nőkhöz nem szólhat az ember. Nem szólhat nőkhöz.

Lett nekem különben szakmám is, a soproni börtönbe lettem férfiszabó. De ideki nem használtam azután. Nem szeretem. Ugye, a magam részire, maszekba nem dógozhatok. Én

meg vállalatnál nem dogozók. Mer úgyse állnám meg, kivált ha mondjuk olyan helyen, házba, bérházba lagnék, úgyse állnám meg: úgyis vennék egy varrógépet, dógoznék. Otthon, saját szükségletemre, hogy csak az enyim lenne az a kereset, nem a szövetkezeté. Azt meg észrevennék, fizethetnék érte. Lehet, hogy később már annyira belemennék, hogy még börtönbe is kerülnek érte! Ezer inkább nem folytatom. Emígy, ami mondjuk a családnak kell, azt azér megcsinálom, kézzel, tüvel. Hát ugye gép a telepen nincsen senkinek. Saját magamnak is az öltönyt megvarrom.

Nem tart semeddig se, csak legtovább a kiszabás, az a legnehezebb. Pontos kiszabás, utána összefércelés, úgy ászt levarrom rendesen. Először fércelni, aztán letüzni, és utána állítsuk össze. Akkor még megnézem, hogy jól van-e, ha nem jól van, akkor természetes szétbontsa az ember. De mondom, csak így magamnak, amúgy nem gyakorlom. Inkább elmentem bányába.

Úgyhogy én a komlói bányába hat évet húztam le. Hat évet egyhuzamba! Vótam bányamentős is, vótam frontfejtésen is, csapatvezetésen is, csillés is vótam, vótam minden. Még fiatal vótam, fel se akartak venni a bányába. Aszondta a bányamester:

– Jól van – aszondja –, ha lesz két csille, teli csille, azt felteszi. Ha felteszi, gyöhet! Úgy felvesszük!

Rendbe! Gyött a két csille.

– Na, hogy kell feltenni? – aszondja.

– Hát – mondom – én áztat nem tudom, mint maga, hogy itt van húsz éve a bányába. De majd megnézzük, próba szerencse!

– Eltalálta – aszondja –, éppen húsz éve vagyok. Megnéztem körbe, megfogtam, feltettem. Így vetek fel, pedig még fiatal gyerek vótam.

Hat évet lehúztam ott. Jó fizetésem is vót, minden, de hat év után otthagytam. Hát annyibul nem is sajnálom, hogy amit kértem, azt nem kaptam meg. Sokallták, mert kétszáznyolcvanezer forintos lakást kértem. És nem kaptam meg. Én meg aszondtam:

– Köszönöm szépen, elmegyek, elég vót a hat év. Legyenek szívesek a munkakönyvem kiadni, és elmegyek haza.

Mer ugye az vót a helyzet, itthon nem vót lakásom, semmim se vót, mondom: lesz ott egy szép lakásom, abba meghúzom magamat, majd idővel bebútorozom meg megnősülök, minden. De hát nem sikerült a tervemet végrehajtani. Meg még nem is csak ez vót a helyzet, hanem az is, hogy gondoltam: ha lakást kapok, esetleg megnősülök mindjár. Mert lett vóna alkalom rá, lett vóna gépelő is, meg lett vóna a párttitkárságnál is egy olyan nő, hogy le a kalappal. Még máig is csak egyet szólnék neki, már itt vóna. De mire hozzam ide? Nekem nem kell, családom van.

Fiatal lány vót ez ott Komlón, ilyen önkiszolgáló botba láttam meg. Nem tudom, mit vásároltam, és ű meg pont szabadnapos vót, ű is vásárolt.

– Jaj – aszondja a pénztárnál –, otthon hagytam a pénztárcámat! Bocsánat!

– Bocsánat! – mondom. – Majd én kifizetem a számlát, és majd átadja nekem az összeget.

– Jaj, de nem, nem! – így-úgy.

– Egész nyugodtan – mondom – számlázza le, elvtársnő, és én a cekket elintézem!

No, így is lett. Megyek ászt hozzájuk, hát az apja van ott. Aszondja:

– Mi van, fiam? Hallom, közel csaptál a lányomhó.

– Én?! Hát nem is ismerem a lányát.

– Ne fontoskodjál már, fiam – aszondja –, hát dehogynem ismered. Na, menjünk csak le a kocsmába – aszondja –, ott is meg lehet ezt beszélni!

Bemegyünk a kocsmába, alig vagyunk, már ott is vót a lány. Gyött a vőlegényivel – persze hát vőlegénye vót neki. Bányász az is, ösmertem.

Ki vót tűzve a lakodalom, engem is meghíttak. Elfogadtam a meghívást, elmegyek. Pont szabadságra akartam hazagyönni, hát ez a terv lemaradt, és elmentem a lakodalomba. De már ugye ott is megvót a botrány. Mer amikor a menyasszonytánc van, híttá az ura táncolni a

menyasszonyt, az meg nem ment vele. Táncolt velem tovább. Aszondja az apja a vejinek:

– Nézd, fiam – aszondja –, hát mér? Én nem parancsolhatok a lányomnak, hogy kivel táncoljon – aszondja. – Ha neki jó az az ember, zsánere, hadd táncoljon! Ha jól érzi magát!

Már ott is hagyta erre a vőlegény a lakodalmat, csapot-papot otthagyt. Én csak egy nagyot röhögtem, eggy nagyot röhögtem csak rajta! Hát én nem mondtam a lánynak, hogy ne táncoljon vele. Őő csak egyszerűen kijelentette, hogy nem kell neki.

Három vagy négy napra rá vót a fizetésünk. Tiszta fizetés, és onnan kapott a koma valami háromezer-valahányszáz forintot. Hát úgy berúgott, hogy nem maradt egy fillérje se! Hazament, csúnyán megverte a feleségit. De csupa vérbe vót a felesége!

Én persze a szabadságharcos-szakkörnek vótam a tagja, a fiatalok ugye mind tagja kellett hogy legyenek az egész komlói bányán. A fegyverünk benn vót a szekrényünkbe, nálam vót az állandó engedély, bármikor használhattam. Gyön a koma – benyúlok a szekrénybe.

– Majd adok én neked mindjár! – mondom. – Mit gondolsz te, mi? Most rögtön kilüvöm a szemedet! Abba a pillanatba kilüvöm a szemedet, amint be mersz gyönni! Na, húzd a csíkot – mondom –, de gyorsan, amíg szépen vagyunk!

Elment a koma, nem is szólt semmit. Reggel lemegyünk a munkahelyre, jobbra-balra pislog a gyerek, nem szól megint.

– Na – mondom –, hordjál fát, mátul kezdve csillés vagy.

– Hogyhogy? – aszondja.

– Így! – mondom. – Én vagyok a vájár, te csak a csillésem vagy már!

– Ne hőzöngjél itt – aszondja –, mer kihajintaiak!

– Kihajintasz? Én hajintlak ki tégedet, komám!

– Pfűnye, a fene azt a бүdös cigány anyádat – aszondja. De már akkor hátulról fogta is a bányamérnök.

– No, gyöjjön, mester – aszondja neki –, meg maga is, Kőházi. Mennyi híja még a munkának?

– Hát – mondom – ez a pár lapát szén van itt még, már be is van ácsolva.

– Jól van – aszondja –, ne törődjön vele, gyöjjenek föl.

– Na, mit vót ez? – azt kérdezi odafönt.

– Hát – mondom –, így folytatódik ez naprul napra. Ha lehet – mondom –, kérem az elküldésit. Fegyelmileg! Mer ha nem, már akkor a szakszervezethez fordulok!

El is küdték abba a pillanatba. Megkapta a fizetésit, ami járt neki, úgy elküdték. Abba a pillanatba elküdték!

Úgyhogy akkor egy évig én vele vótam evvel a lánynyal. Én ott laktam akkor únálluk. Rendes nő vót nagyon. Annyit nem engedett meg, hogy így arréb tegyek valamit, a csizmám felhúzta, cipőmet felhúzta, zoknimat, minden! Képes vót felöltöztetni meg levetkőztetni. Mondjuk, még addig nem is vót nekem más senki se, de ez kedvemre való is vót nagyon. Mer amúgy beszélgettem, szórakoztam velük addig is, jártam ide-oda, de csak úgy jóbarát-alapon, mer mondom, ha foglalkozok vele, hátha terhes lesz, hát én fizessek érte? Áá, nem, mondom, csak egy barátság, az elég lesz. Az meg, ugye, eszembe se vót, hogy megnősülök. Hát üvele se laktam vóna én, ha az urátul úgy nem jár, hogy nekem kell menteni! Nem akartam én üvele se, nem is vót számításom. Csak hogy mégis így lett, külön lettek az urátul, így aztán egy évig laktam vele. Rendes kis menyecske vót. Párját annak nem tanálok. Ez a mostani feleségem se rossz, de az még százszorta jobb vót ennél is. Az megfürdetett, az felöltöztetett, az mindent megcsinált nekem!

Csak azután – ott is ilyen baj lett. Űneki vót két bátyja, aki hát a rendőrségen szógált. És azok is mondták mindig, hogy így cigány, úgy cigány, és – szóval, ha mondjuk valamelyiket megüttem vóna, hát ugye csak rendőr, csak én húztam vóna ki a gyufát. Így azután egy év után azt mondtam:

– Nézzed – mondom –, ne haragudjál, én ezt nem tűröm. Különben – mondom – úgyis el

akarok menni a bányátul, ha nem kapom meg a lakásomat, hát elmegyek, ne haragudjál.

Fizetés vót épp előtte, visszaadta a pénzem, aszondta:

– Nézd – aszondja –, itt a pénzed, én nem haragszok. Nagyon sajnálom – aszondja. – Bármikor jöhetsz – aszondja.

Azúta nem láttam. Nem is akarom. Mer nem szabadulnék meg túle. Nem is akarom látni.

Ez a mostani feleségem tudni tudja, hogy vót nőm, mer megmondtam neki, de nem bánja. Meg is találta a fény képit az igazolványomba. Mer mindig csináltatta a fényképeket, én meg elraktam. Csináltatott nyólc-tíz darabot, hát mindig raktam befele a zsebembe, ez meg ottmaradt. Megtalálta a feleségem az igazolványomba, hát látta, ugye rajta vót a név, az én nevem is, minden, aszondja a feleségem:

- Ez nem a te írásod. Mondom:
- Látod! Az én írásom ennél kisebb betű – mondom.
- Te nem is így írsz – aszondja. Mondom:
- Nem hát!
- Ki ez? – aszondja. Mondom:
- Akit mondtam, evvel laktam.
- Jóvágású – aszondja.

De mikor mondtá, hogy jóvágású, már repült is a fénykép a tűzbe. Én dobtam be, nem ű. Sokat bedobtam, egy egész halommal. Vagy ötven darabot. Különböző fényképek vótak – mindet elégettem.

Még egyszer vótam én bányába, Tatabányán, de mint elítélt. Ötvenhatba vót ez, úgyhogy onnan én akkor eljöttem, csak úgy egyszerűen fogtam magam, hazagyöttem.

Egy reggel ászt gyöttek értem a rendőrök a lakásomra, hogy-

- Kőházi, be kell menni. Mondom:
- Köszönöm, majd én bemék magamtul, nem kérek kíséretet.

Ászt úgy mentem be magam Szolnokra. Letötöttem még azt a három hónapomat, de már nem bányába, csak Szolnokon.

A bánya után akkor egy darabig idehaza maradtam. Fatelepre jártam, szenet fuvaroztam, fát hordtam ki lakásokra. 'Két-háromszáz, meg négyszáz forintokat összeszedtem egy nap, vót olyan nap, hogy még ötszázat is. Persze akkor még legényember vótam, jó vót, vót pénzem. Azután már, hogy ez a TEFU beleavatkozott, utánna már nem akadt fuvarom. Akkor kezdett fogyni a pénzem. Nem baj, kezdek másik munkát, mondom. Vettem magamnak fűrészt, baltát, elkezdtem a favágást a házaknál, csináltattam ilyen bakot, a hátamra vettem, ászt úgy jártam házrul házra.

No, akkoriba kerültünk össze a feleségemmel is. Ismertem én már azelőtt is üt, Kunszentmártonbul, mer odavaló. Én meg, míg független vótam, jártam átal, szórakozni. Fiatalember, ugye, még nem nős – hát elmentem én Békéscsabára is, Gyulára is, passzióbul, fölültem a vonatra ászt elmentem, mondjuk elmentem Békéscsabára színházba. El-eljártam sokat, ászt így ismertem üt meg Kunszentmártonba. De ű is, szegény, olyan vót, hogy hun itt is laktak, hun ott is laktak. Hogy ugye az apja meghalt neki, meg az anyja is, hát ilyen helyzetbe vótak. A Miska testvére, az ott lakott Kunszentmártonba, de már akkor a kövér testvére, a Giza, az meg itt lakott, Rác Gergelyéknél – hát itt is vót, emennél. Én meg jártam oda is. „Jaj de szép kis csinos menyecske!” – mondom magamba.

- Na – mondom neki –, itt van tíz forint, vegyen magának valamit!
- Áá – aszondja –, nem kell nekem a pénz!
- Vegye csak el, van nekem! – mondom. Szóval így beszélgettünk.

Közbe én meg akkor a bátyáméknál laktam, anyám testvérjénél. Nem testvérem ű nekem, meg nem is sokat parancsolt, ha aszondtam neki, hogy kuss, akkor kuss vót, mer én kerestem, én dogoztam! De hát ugye ott laktam náluk. De már nagyon beleuntam az állandó mosásba. Mondjuk ha mentem egy moziba – ó, ez az ingem is piszkos! Az az ingem is piszkos! –,

egész halommal vót a szennyes ing. Ha piszkos vót rajtam, akkor már mentem a botba, vettem egy másik inget. De ha épp nem vót pénzem, hát csak hozzáfogtam mosni – ott vót húsz ing. Mosok, mosok, tíz órák nézem: még mindig tizenkét ing! A kezem megít meg már úgy kidörgöltem, hogy véres vót. Áá, mondom, én nem mosok! Ez már sok! Megfogtam, behánytam az inget mindet a tűzbe. No, akkor gondoltam rá, hogy majd én ezt a kislányt megpróbálom.

Úgyis épp a bátyámmal összekaptam, úgylahogy el is zavart onnan, el kellett gyönnöm. Ű kaskötő vót, de géphöz is járt, vót otthon liszt, ászt rajtaért, hogy lopom a lisztet, zacskóba hordom eladni. Látom, a gyerekei most is úgy tesznek, most is mindig azon mennek moziba, zacskó lisztér, meg amit csak visz az öreg, azt csípi, lopják, fogják, hordják el – de hát én nem vótam gyereke, engem elzavart. Nem baj, mondom, elmegyek Kunszentmártonba!

Megraktam még egy zacskót liszttel, eladtam, hogy legyen pénzem, ami az enyim vót, összeszedtem, ászt aló mars! Irány Kunszentmártonba! Délután fél kettőkor ment a vonat, úgylahogy négy órák vagy ötkor vótam ott. Egy évig ott is maradtam akkor.

Űk is egy nagyon kis házba laktak ott, nem sokkal vót nagyobb mint ez, nagyon kis helybe laktak, de azért elfértem én is. Szegények vótunk, jól összeillettünk egymásnak. Anyósom nem vót meg már, a fater se vót meg, testvéreimél lakott ott a feleségem a kisfiával – férje nem vót, azt csak úgy szerezte szegény. Ott a tanácson meg is esküdtünk, három vagy négy napra rá hogy odamentem, ugye Ű se ellenezte, meg a testvérei se, hát ismertek is engem, hogy milyen vagyok. Ott dogoztam akkor egy évig Kunszentmártonba a vágóhídon, úgylahogy zacskószámra hordtam a jó friss tepertőket meg a jó húst, szalonnát, mindent. Énnemem nem kellett, odaadtam Űnekik, a testvérjeinek, Űk meg szerettek érte.

A feleségemnek ez a gyereke, ez vót akkor másfél éves. Ugye, törvénytelen gyerek, élni nem éltek együtt, de azért hát csak tudta a feleségem hogy ki az apja, hát ugye Űneki az az ügye folyt. Csak ahogy ászt bent vót a lányommal a kórházba, akkor gyött a papír, és így elmaradt a tárgyalás. Azúta ászt semmi. Még úgy telefonáltam át, Pest mellett van az a falu, ahun a tárgyalás lett vóna, oda telefonáltam, meg a kórház is bizonyította, hogy hát igen, ott van Űnáluk, nem tud menni – mégse lett semmi, azúta se. Ahogy ászt a gyerek nagyobb lett, Ű akart bemenni a bíróságra, hogy Ű megkeresi az apját. Hát ugye Űneki is jó vóna az a kis pénz, amit fizetne! Én aszondtam neki:

– Fiam, beadod a pert, hasznát veheted a pénznek. Én nem veszem el tőled. – Mer én nem veszem el tőle. Én keresek annyit, amennyi hát elég a kosztra. Majd ha megöregszek, akkor egy darab kenyeret adnak, vagy ha nem adnak, akkor bemék a szegényházba.

De ászt valahogy mégse ment a gyerek. Úgylahogy nem látta még az apját, meg nem látott tőle egy fillért se. Szóval olyan, mintha én neveltem vóna. Rossz természete van amúgy, borzasztó! Ha összeszólalkozunk a feleségemmel, az is átlagba mindig ezer a nagy gyerekér van. Mer az olyan rossz, hogy nem akar szót fogadni. Mondom neki:

– Te, vágjál egy darab fát, vagy csináljál gyújtóst!

– Jó, mindjárt, kimegyek vécére!

Körülnézek, de már akkor – aló mars! – fut. Akkor már nem is találom, majd csak tíz-tizenkét óra fele gyön haza. Hát kérem, én dogozók, utóvégre azért dogozók hogy éljenek, egyenek – és akkor annyit nem érdelek meg, hogy hát vágjon egy darab fát? Hogy begyűjtsak? Már bocsássá meg a világ! Az anyja meg hát ugye védi. No, éntülem védheti! Mer éntülem nem tudja védeni, én, ha nyakon akarom vágni, nyakon vágom Űelőtte is! Mer énnemem nem parancsol se Ű, se más!

Amúgy én a feleségemet nem szidom. Mer jó azért. Mondjuk így összezördülünk, összeszólalkozunk, akkor mindig mondom neki:

– Ha utadba vagytok, én elmegyek. Mer van hely! Van hely! – mondom. De nincs azért evvel nagy baj, nincs baj.

Persze ugye, a nőnek nem lehet hinni. Akármilyen jó is az emberhez – a nőnek nem lehet

hinni! Nem tudom, más hogy van vele, de énszerintem a nőnek nem lehet hinni. Ez így van világszerte. Vót haver is olyan a bányánál, hogy a felesége alig várta, hogy menjen el az ura, csak leste, mikor csukja az ajtót, már csípte magát, ászt várta a másik embert. Az ura adta haza a sok pénzt. Ű meg ellumpolta. Hazamegy a koma, lássa: semmi. Nem *vett* az asszony semmit. A sok holmi meg odavót. Mondom én ászt a gyerekeknek:

– A feleséged – mondom –, az a huncut, már csak kimondom egyszer! Ahhelyt, hogy elmennél dógozni, bújj be az ágy alá! – mondom. – Úgy csinálsz, mintha elmentél vóna dógozni, ászt az ágy alól nyúatófával belüköd az ajtót!

– Ténleg – aszondja –, micsoda ötletet adol! Ha igaz lesz, ezrest adok neked! – aszondja. – Komám, ezrest adok, ha igaz lesz!

– Már le is teheted – mondom –, igaz lesz.

– Haj, komám, az mán nagy baj vóna!

– Pedig így van ez – mondom.

Az anyjába a jóistent, meg is próbálta! Bebútt az ágy alá. Cicomázza ám magát a felesége, minden. Nem telt bele egy félóra, már ott is vót a másik pasas. Elvégezték a dógukat, az ember elment, az asszony átment a másik szobába. Ez meg gyorsan kivágódik, kamukébul nyomja a csengőt, kopogtat.

– Ki az?

– Én vagyok, anyukám, szabadságot kértem ki, ez-az

– beme gy. – Na, ki vót nálad?! – Dirr-durr, csitt-csatt!

– Hát ez és ez a pali vót nálad! Hát ezer nincsen semmi ebbe a házba! Mer elhordja a palid!

– Ki mondta meg? – aszondja az asszony. Akkor ászt beléptem én. Mondom neki:

– Én mondtam meg. Na, mit szól hozzá? Ezer adtam én az urának annyi pénzt, mer egy fillér se jutott neki cigaretára! Sok száz forinttal tartozik maga énnekem! – mondom. – De most kifizeti nekem azt a pénzt, visszaadja. Számolja csak ki – mondom –, minden hónapba száz forint a cigaretára! Mer én tartottam az urát cigarettával! Még kevés is a száz forint! Most kifizeti – mondom –, azután meg elmehet!

Szóval errül tapasztaltam már én sokat. Ezer mondom azt, hogy a nőnek nem lehet hinni. Még akkor se, ha a földet ráhúzza az ember, még akkor se lehet hinni a nőnek!

Egy év után Kunszentmártonbul visszagyöttünk Mezőtúrra, lett itt a telepen ez a kunyhó, ez a kis lakásom. Csak ugye, akkor megin a munkanélküliség. Mer az a helyzet: van olyan cigány, hogy egy-két napig dogozik, felveszi a munkaruhát, meg mondjuk kér egy kis pénzt is, ha olyan helyzetbe áll, adnak is neki, dogozik egykét nap – és utánna odébbáll. És ezer nem akar egy cigány sehun se kelleni. Szóval ez a téma is van, hogy cigány nem kell, még ha felvétel van is. Ki van írva: felvétel. Bemegy: nincs felvétel. Bemegy a magyar is: azt meg felveszik. Nem mondják áztat, hogy azér nem kell, mer cigány! Csak mink már tudjuk. Én már tudom előre. Bementem a cipőkátéeszbe. Ki van írva: segédmunkás. Bemegyek – nincs felvétel. Bemegy egy fiatal magyar – már fel is vették. Szóval nem kell, ha cigány, akkor nem kell! Akármilyen princen föl legyen ötözve, ha szmokingba megy be, akkor se kell. Akkor se kell! Olyan nincs! Megpróbáltam mégegyszer. Áá, mondom, a múltkor egy kissé nagyobb vót a hajam, hátha azér! Bementem újra, szépen felötözve, megborotválkozva, megnyíratkozva – és mégse. Nem. Mondom a cimborámnak, aki velem vót:

– Óó – mondom –, ne is gyere, itt nem kell cigány! Itt ez a téma! Szörös legyen a foga annak a cigánynak, aki ide kell!

Szóval, ugye, sok cigány elrontsa a többinek is a lehetőséget, hogy aki dógozni akar, becsületessen, utána már az se kell. Mer amaz már elrontotta a becsületit. Mer egy kalap alá veszik a cigányt: Ez is olyan mint a másik! – És akkor hiába akarna ez dógozni, rákényszerül arra, hogy lopjon. És akkor a börtön a vége neki.

Persze ugye vót már olyan, hogy bement a tanácsra az a cigány, és bejelentette, hogy

kérem szépen, ez és ez a helyzet. De hát én nem jelentem. Én nem jelentem. Én ugye megtanultam, hogy én ott a tanácsnál nem jelentek. Mer amit én tudok, azt nem mondom senkinek se, én csak szépen itthon megírom a magam teendőit, én azt felviszem Pestre, beadom a Rádióba, azok ászt rögtön intézkednek. Szóval már csináltam is ilyet.

Úgy kaptam egyszer segélyt. Kúdték a segélyt, abba a pillanatba kúdték!

Így helyi viszonylatba így megy ez. A bányánál, ott annyibul jó, hogy ott egyformának nézik az embert, nem úgy mint itten meg mint vidékileg sokféle. Ottan megbecsülik az embernek a munkáját. De itten nem kell az én munkám.

Úgyhogy lehet, hogy vissza is megyek még a bányára. Még egyszer megpróbálom. Próba szerencse! Ott megvan az öt és fél-hatezer forint, de még vót olyan hónapom is, hogy hét és fél, nyóc is vót. Talán még az egészséggel is bírnam – bírja a pálinka. Oda az ital kell. Mer bányász nem is tud dógozni, ha pálinkája nincsen. Nem is tud dógozni úgy, hogy az italt ne vigye a zsebibe, lapos üveggel. Mondjuk ugye az egészségem, az már nem a legjobb, mer nehezem nem bírok. Még amíg fiatal vótam, két zsák búzát is elvittem, föl a pallásra, létrán – most már tán egyet se bírnék fölvenni. Annyira nincs erőm, annyira tönkrementem a börtönbe. De még tán a pálinka bírná énhelyettem a bányát is. Mer így én nem nagyon iszok, mondjuk egy-két féldecit megiszunk a feleségemmel, amikor ráhajtsuk magunkat, de többet nem, egy szálat se. A húsz-harminc forintot otthagyjuk, aztán – jó, megyünk haza. Úgy szoktuk mindig. De bányásznak ugye más. Mer az nem is bányász, amelyik nem iszik.

Hazagyöttem Kunszentmártonbul, de munka ugye, megint csak hun vót, hun nem vót. No akkor ugye, megint csak a lopás következik. Kukoricát loptam, innen is, onnan is, hogy fenn tudjam magam tartani. Hát avval vótam ugye, hogy segítsek magamon meg a gyerekeknek is,, lett ugye hét gyerek, csak ami az enyim, hat élő, saját, az a nagygyerekekkel együtt hét – hát azoknak enni is kell, ugye? Valamit muszáj csinálni! Hordtam a kukoricát, adtam el. Vót egy olyan ház, ami nem vót elkerítve, téeszelnöké vót amúgy is, egy nagyon komisz emberé, mondom: én ezt megtréfálok. Hogy ászt ki jelentette be, mint jelentette be, nem tudom, de még azt is tudta a rendőrség, hogy hány órákkor mentem. Adtam el szemesen, onnan tudom: csak tizenkilenc kiló valamennyi deka vót, de mire aztán összejött a dolog, összehordta a rendőrség, akkorára tizenkét zsákkal lett a kukorica. Már ugye énelöttem is hordták tüle más cigánygyerekek, hát széjjelválasztani nem bírták, hogy kinek mennyi – így ászt tizenkét zsákkal lett. Benne vót a feleségem testvérje, meg még egy másik fiatal gyerek is, úgyhogy én két év négy hónapot kaptam, amazok meg két év egy hónapot. Beszélhettem én itten, de hiába, nem lehetett beszélni, hát Váradinak, ennek hiába beszél az ember. Nagyon meg nem is akartam szembeszállni velük, nem akartam, hogy még többet kapjak. Inkább megföllebbeztük, Szolnokra átkerült az ügy. Ottan ugye, masabb, ott aszondják az embernek:

– No, beszéljen nyugodtan. Gyújtson rá, ászt mondja el nyugodtan, hogy vót, mint vót!

Egy csöpp kis bíró, az ha leül az asztalhoz, annak csak a fejit lehet látni, semmi többet, de az olyan, akar egy falat kenyér. Úgyhogy Szolnokon egy év négy hónap lett az enyimbül, az övékébül meg egy év. Ennyire sikerült lefaragni a dogot.

Egy év négy hónap, ez vót különben a leghosszabb büntetésem. Mer még a betörésér is csak öt hónapot kaptam. Hát az mondjuk hülyeség vót. A ligetbe vót csinálva ilyen vastag drótbul, drótpálcákbul tároló, és annak a sarkait fölfeszítettük. Szakadt széjjel könnyen, mer csak oda vót csíptetve kicsit. Ládába vót ott ilyen jobbfajta ital, azokat hoztuk el, talán négy-öt üveggel, hárman. Persze ezt se tudták vóna meg, ha a feleségemnek az öccse nem rúgik be, soha az életbe nem tudták vóna meg. Mer én nem ittam, nem vótam részeg. Ű viszont részeg vót, kiabált, dalolt, persze akkor jött a nyomozó.

– Haj, megvan már – aszondja –, megvan a betörőbanda!

– Hát milyen betörőbanda? Én nem hoztam semmit! Nem is tanáltak nálam semmit. A szomszédba tanáltak meg az üres üvegeket. Űk megitták a bort, én nem ittam egy kortyot se belüle. Tiszta passzióbul elmentem, ászt ez lett belüle! Meg még akkor én amazt a kettőt

kivettem a dologbul, kivettem a bajbul, mikor a tárgyalás vót, a magam nevin ment az egész, úgyhogy azok nem kaptak semmit, felmentették őket azonnal, elengedték mind a kettőt. Akkor vót nekem épp egy másik ítéletem is, az is szintén öt hónap vót, a két öt hónap éppen tíz hónapra gyött ki. Tötöttem belüle tán hét hónapot vagy hatot, nem emlékszek, a többit levették az összbüntetésből, mer két ítéletet nem tóthet egy ember, úgyhogy megfélezték. De ilyen hülyeségér! Még a börtönőr is aszondta:

– Az anyád marha istenit – aszondja –, hát ilyen marhaságér! Nem is iszol, ászt itt vagy érte!

Hát én is, saját magam, nevettem, hát elmegy az ember passzióbul betörni, és semmi hasznát se veszi, és – hát csak röhögni tudtam rajta én is. Még épp nemrég olvastam idehaza a vádiratot, mer véletlen megtaláltam, itten olvasom – eluntam ászt, belevágtam a kályhába. Aa, a jóistenit, hát ekkora hülyeség! . . .

Van mostan ez a szemételep, ahun most vagyok. Ide is nagyon nehezen vettek föl dógozni, nagyon nehezen vettek ide is föl. De ez jó hely. Az egész város szemetje oda megyén. Tótenék azt a részt, mentül előbb akarnák tóteni, mer nem tudom mennyi házat építenek majd oda, valami pesti cég épít majd oda valami papírgyárfélét. Ászt ilyen felügyelet ez, engem bíztak meg velem, hogy hát tegyem rendbe, hogy rendessen legyen tóttve most már. Nem nehéz, mer már úgy állnak a kocsisok, akik hozzák, hogy nekem csak egy kicsit meg kell mozgatni, ászt már egyenes. Mer ismernek engem a kocsisok is.

Csak hát vannak olyan erőszakosok, hogy aszondják:

– Tied a szeméthányás, ami meg benne van, az a miénk.

Mondom:

– Nem. A hányás is az enyim, meg ami benne van, az is az enyim. Mind a kettő az enyim!

Ezer haragszanak most rám, amér ezt a szemételepet elvállaltam. Gyötörnek, hogy nem engedem őket oda. Hogy ott durkásszák nekem! Lehányják a kocsiul a szemetet, akkor széthányják, hogy alig tudom összezsínálni! Persze ugye akkor széjjel van a szemét, jön a vezetőség, akihez tartozok, jön az a brigádvezető, aszondja:

– Hát mér van itt ez a szemét így széjjel? Hát mér van maga itt?! Mér van ideállítva?! – És akkor nekem mindjár aszondhassa: – Hát nem felel meg maga, menjen innen!

Mer ugye, ha valami baj van, mindjár engem vesznek felelősségre. Ha valaki elvágja a kézit, vagy valami szúrós drótbba belekap, áaszt az a rozsdás vas véletlen csak szúrja meg egy kicsit a kézit – tetanuszmérgezést kap, meghal, engem vesznek felelősségre. Hogy mér nem szóltam neki, hogy hát menjen innen!

Áaszt így, ugye ezer a szemételepér utálnak itt engem. Mer irigyelnek! így van. Mer ez olyan dolog: valaki keres ugye kétezeröt száz vagy háromezer forintot – én meg keresek ezernégyszáz forintot. És én annak az ezernégyszáz forintnak több hasznát veszem, mint ők annak az esetleg három-négyezernek. Ez a különbség kettőnk között! Ez! És ezer engem irigyelnek meg utálnak.

Mer ugye vannak ezek az akkumulátorok. A besejibe mindnek benne van az ólom. Azt meg a szeméttel le szokták oda hozni. Nekem egy jó ismerősöm. Mer felnyissák, kiszedik, újat tesznek bele, a régít rakják félre, mer nem jó. Elette a sav. Áaszt kihozzák oda nekem. Én meg szedem zsákba, áaszt viszem be a MÉH-telepre. Ott értékesítem. Úgyhogy az ilyen apróságokbul – vas, réz, alumínium –, ebbül én többet árulok, mint a családi pótlék meg a keresetem. Nahát, ezer haragszanak énrám. De nem csinálhatnak semmit, mer a szeméttől én parancsolok! Én ha valamelyiket elzavarom, áaszt nem megy el, avval jól elbánok. Felém gyön, meg akar ütni – én már akkor úgy elintézem, hogy rögtön vasba viszik el. Mer ennyi becsületem van nekem a rendőség előtt is, meg bárhol. Ugy üssön meg akármelyik, hogy áaszt megnézheti magát!

Úgyhogy pénzem van énnekem, sok is. Most is vót nekem kétezer forintom a napokba, errül a szemételeprül árultam. Szóval van énnekem. Csakhogy az ember nem dicsekszik, ez a

helyzet, nem szeretek dicsekedni. Tegnap is mennyi sütemény vót a gyerekeknek hozva! Esznek énnálam a gyerekek, már sokszor meg is unják a süteményt, már nem kell nekik! Hát ott van a kisgyerek, az én fiam, a Miklós. Az már máma reggel a cukrot dobálta az ágy alá! Meg a kályhába rakta befele! Esznek azok. Csak annyit egyen minden gyerek, mint az én családom! És annyi jót, mint az enyim eszik!

Mer én úgy vagyok, ha bemék akármelyik botba, énnekem adnak.

– Komám, nincs pénzem, majd kifizetem.

– Jó. – Nem kérdik, mikor fizetem ki. – Parancsoljál, igyál!

Átlagba ott a sarkon szoktam inni, Fazekasnál, ha kell, de bár akárhun is. Ha nincs pénzem éppen, hitelbe. Ha mondjuk kell cukorka vagy valamilyen ital, ha mondjuk egy hordó sör kell, akkor azt is ideadják nekem. Tudják, hogy megfizetem, beviszem az árát. Aszondom:

– Na, máma hoztak harminc darab krémest, mind a harmincat tessék becsomagolni!

Akkor már csomagolják is be. Már annyira ismernek, tudják, hogy becsületes vagyok, nem félnek sehun se túlem. Hiába vótam ugye rossz erkölcsű, börtöntöltelék, mégis tartanak olyan becsületet!

Úgyhogy én annyira jutok az ezernégyszáz forintom-bul, mint aki háromezret meg négyezret keres. Nem eszi azt meg mindet a család, nem. Úgyhogy majd két év vagy másfél év múlva meg lehet nézni, akkor már nem így lakok. Akkor már a legjobb szőnyegen jöhet be hozzám akárki! Mer fel bírok emelkedni a keresetembül! Abbul a mostanibul, az ezernégyszáz forint keresetembül! Mer lehet, hogy kapok házat most már, biztosítva vagyunk, az áruház mellett, a nagy bérházba. Azután ászt, mihelyt énnekem lakásom lesz, énhozzám rögtön bejöhet a miniszter is, abba a pillanatba!

Csak innen a teleprül, a cigányok közül akarok szabadulni. Mondjuk, annyibul jó, hogy megszoktam. Mer a fateromnak is már ugyanitt vót lakása. Akkor még rosszabb vót, vótak olyanok, hogy hát az ember alig fért bele, olyan kicsi helyek vótak. Az én apámnak is annyira kis lakása vót, hogy mondjuk egy ágy fért bele meg mondjuk, egy kis sparhejt, más semmi nem fért bele. Meg egy szék. Más semmi, olyan kicsi vót! No, ennél ugye most már jobb azér. De az őszön is olyan víz vót itt, hogy a ház sarkáig fölért, annyira fönt vót a víz. Oda is én nyomattam most géppel földet, én jártam a vállalatnál, hogy hát legyenek szívesek egy gépet hozassanak, dúrógépet, hogy valami dúrja át azt a rengeteg földet ide, mer a víz elvisz bennünket. És a hetes törvényrendelet, amit most hozott a minisztérium rendeletbe – hát ugye, ők azt meg se közelítik. Nem úgy intézkednek, ahogy az ki van adva! Ugye, mindig hallgatom a rádiót: most itt vót a riporter, most amott vót, itt ezt vette föl, amabba a téeszbe amazt vette föl, na, ennek itt rossz a lakása, intézkedünk, most már van neki lakása, már kapott is – de hát ide nem gyön riporter. Egyszer vót kinn, no, akkor meg azt a rengeteg gyereket levette meztelenül, meg minden. Az enyimek nem vótak rajta, egy se – hanem ahogy azok kinéztek! Egyik mocskosabb vót, mint a másik. Mikor meglátta a feleségem az újságba, aszondta:

– Jézus Mária! – aszondja. – Ezek kéményseprők?

Persze nyáron, abba a nagy porba amilyenek már a gyerekek. Nem is lehet rajta csudálkozni. De ezer ászt sok fél is a riportertül, hogy majd benne leszünk az újságba, a szegénységünk, minden, hogy milyenek vagyunk. Ettül félnek. Pedig máskülönben csak az kéne, hogy kigyöjjenek Pestrül ilyen riporterok, vagy mondjuk a minisztériumbul, nem azér, hogy hát újságba tegyék a dógainkat, hanem hát szétnéznének és intézkednének. Mer ide kéne gyönni és intézkedni, megnézni, hogy hát soknak milyen a lakása! Hogy életveszélyes! Mint az enyimé is, hogy a sarkokat valamelyik nap bemeszelte a feleségem, és olyan nyílások vannak, hogy így a kezem kitér. Úgy nyomkodta teli mésszel a lyukakat. Mer el van ázva a fal. Annyira el van ázva, hogy már alul rogyik. Persze húzódik, a tető is nyomja, a plafon is nehéz, nyomul lefele, a vályog omlik, a víz szivárog be – szóval ott vót az ágyunk, a fal mellett, az olyan vizes vót, hogy a deszkái teljesen el vótak rohadva. Olyan vót az alja, hogy így felvette a földet, lehetett rákenni a falra, szabályosan olyan vót. – De hát riportert

minálunk akkor lehet látni, amikor fehér fecskét.

Meg az is baj, hogy itten, ugye, cigányok között vagyok. Mondjuk hát én is cigány vagyok, de én nem szeretem őket. Én gyűlölöm őket. Mer meggyűlöltetik saját magukat. Avval az ocsmány viselkedéssel, ahogy viselkednek, avval meggyűlöltetik magukat. Mer mind tolvajok. Éjjel mennek, úgy hozzák a tűzrevalót is. Mer nappal mondjuk tud egy kis gallyat hozni az erdőről, de már egy jó, komoly tűzrevalót nem tud hozni nappal, azt éjjel hordja. Nem úgy van náluk, mint már mondjuk énnálam, hogy máma is egy mázsa brikettet vettem, a jó kis fám meg megvan, mer annyi fát mindig szedek a szemétből, hogy hát elég legyen. Körülbelül most is van a padlásomon olyan öt és fél mázsa fám, amit hát a szemétről szedtem. Az nekem elég, egy darabot leveszek vagy kettőt, összefűrészelem, odarakom a kályha mellé, mer vizes fa, megszárad, nekem az elég egész héten. De ezek ugye nem! Mer inkább lopnak. Aztán ugye gyönnék éjszaka a rendőrök. Mintha valami betörők vónánk! Mondom épp a feleségemnek:

– Ha még egyszer gyönnék, az ajtót nem nyithatod ki nekik! Gyöjjenek tíz óráig vagy kilenc óráig, de éjszaka ennek nincs semmi helye! Én se nyitogatok sehun se, én se nyitok be sehova éjszaka! Akkor meg énhozzám se gyöjjön! Mer nem vagyok rá kíváncsi!

Szóval itt ezt a cigány társaságot én nagyon nem szeretem. Meg nem értek egyet sok politikával. Mer úgy kellene, hogy szétszórni őket, szétrakni a városba. Teljes egészibe széjjelszórni, nem megvárni, amíg baj lesz. Úgy széjjelszórva sokkal jobb vóna, egész másabb vóna.

A cigányokat, ugye, gyűlölöm. Mondjuk sok magyart is gyűlölök. Mer a börtönbe meggyűlöltették magukat. Csak mondjuk hát annyibul jobb a magyar, hogy hát az ember jobban kitapasztalhasa, hogy milyenek. És akkor ugye az a cigány alkalmazkodik hozzájuk. Mondjuk, ha az a magyar gorombán alkalmazkodik énhozzám, akkor én is úgy viszonyulok. Ú kezd, én úgy folytatom, úgy adok neki feleletet. Ha ű piszkál engemet, hát majd én is viszonyozom akkor. Szóval könnyebb kiismerni azt a magyart. De amúgy engem nem is bántanak sehun. Mer ismernek engem, az egész város ismer. Igaz, nem vagyok jó verekedős, de azér bírom valamennyire. Az első ütést mindig megvárom. Utána másodikat az illető nem ad. Még olyannal nem találkoztam, hogy másodikat adott vóna!

Szóval hát énnekem ezidáig még nem nagyon vót jó az életem. Mer hát ugye megkezdtem ezt a büntetéseket, ászt ezt folytattam továbbra is. Emiatt a funkciótul tiltva vótam, nem vehettem részt ilyen nyilvános helyeken, szórakozóhelyeken nem vehettem részt, kocsmába nem mehettem – na, attul függetlenül én azér mindig ott vótam. Még ha a rendőr bejött is, meg se látott. Kocsmába, oda azér mentem, de más szórakozás nem vót.

Az nagyon hiányzott, a szórakozás. Még a javítóbul, Aszódrul feljártunk Pestre, díszszemlékre, direkt arra fölmentünk. Hát persze, a kiérdemelt munka is kellett hozzá, hogy oda följussunk, de én sokat vótam. Utána meg Komlóru, ahogy már segédvájár lettem, megkaptam az egyenruhát, akkor már könnyebben mentem, föl-följártam Pestre, sűrűn fölmentünk, átlagba minden vasárnap, megnéztük a színházat. Énnekem tetszett, én nagyon szerettem. De mondjuk már itt helybe nagyon ritkán van színház, itt nem lehet művelődni. Borzasztó ritkán van itt színház, meg egy olyan szegényebbfajta nép, mint mondjuk már én is, mire oda kerülne a sor, hogy bemenne a színházba, akkorára nem tud bemenni, mer már annyian vannak azon a kis helységen, hogy hát aszondják: nem fér több. Nem olyan régen vót most is színház, de mire menni akartunk, nem tudtunk bemenni. Meg mondjuk ha lejön egy énekes Pestről, hát bizony mire egy ilyen szegényebbfajta oda jut – harmincforintos jegy van, meg negyvenforintos jegy, én avval nem bírok. Hát mondjuk az a negyven forint – egy kiló disznóhús ára. Ugye, a szegényebb azt már nem tudja megvenni, én azér nem adok negyven forintot. A rádió meg mondja, hogy bemutassuk ezt a színházat meg azt a színházat – én evvel nem értek egyet. Mért mondja nekem azt, hogy „bemutassa”? Mikor nem látom! Én avval értek egyet, mikor a tévébe aszondják, hogy na, bemutassuk ezt meg ezt a darabot – és

akkor én ott látom! A rádióba az ária, vagy ilyesmik – hát engem nem érdekel az ária. Egy jó színház, az igen! De már most annyira vagyok vele, hogy körülbelül tizenöt, tizenhat, tizennyóc éve nem is vótam színházba. Mer a feleségemet olyan nehéz ám beletörni ilyenekbe. Mer hát ü még Pesten se vót! Most azér monda, hogy húsvét után lehet hogy elmegyünk Békéscsabára vagy Gyulára színházba. Csak lehet, hogy most meg már nem is tudnám értelmet venni.

Szóval hát szórakozás nem nagyon vót nekem. Ez vót a legrosszabb az életembe. A börtön. Meg a bujkálás. Szórakozni meg nem lehetett. Ez bántott legjobban, meg most is ez bánt. Hogy nyilvános helyre nem mehettem.

Ha még egyszer tizenhat éves vónék, másképpen gondolkoznék. Másképp mennék akkor. Akkor kitanulnék minden iskolát. Amíg csak oda nem jutnék, ahova én szeretnék. Ahun többet tudnék intézkedni. Mer addig én nem tudok semmit csinálni. Majd utána, ha mehetek iskolára, akkor már biztos leszek benne, hogy amit mondok, az szent igaz lesz! Mer így nem sokat foglalkoznak velem. Úgy meg az embert hát a rendőrség is mondjuk másképp kezelné. Addig, amíg nem tőthetek be vezető állást, addig most semmit se kezdek. Majd ha oda jutnék, majd utána igen! Akkor már én is úgy bosszút állhatok, mint énrajtam álltak bosszút! Ahogy engem elraktak, hát én is úgy rakom el őket! De én egymagam rakom el, nem többemagammal. *Én* egymagam! Annyira tanulok, hogy én egymagam verem el őket! De addig nem is beszélek, mer ha járna a szám, akkor sokan ráfizetnének. Majd annak idején. Ha kibírja addig, meg nem hal. Én majd bosszút állok rajta! Majd, ha már a munkám által kiérdemlem, akkor rögtön megyek iskolára, abba a pillanatba, két-három évi iskolára elmegyek – és akkor! . . .

Addig most, ha el nem küdnek, itt maradok, a szeméttellemnél. Vagy ha rákényszerülök, akkor meg visszamegyek a bányába. Én ötvenhatba, mikor eljöttem Tatabányáruul, el akartam menni, az is vót a tervem. Csak aztán gondoltam: testvéreim vannak, énnálam kisebbek, ha mondjuk anyám meghal, csak enni kell nekik adni. Ezer ászt nem mentem. Pedig előttem vót az út. Ki akartam menni külföldre, és ennél többet is értem vóna, mint így. És még mindig aszondom: alkalom még lesz. De én akkor rögtön megyek! Abba a pillanatba! Mer a családjaim, azok akkor is ugyanúgy élnek, mint ha itthon vónék. Hát van nekik most is pénzük, saját, meg nekem még a tavaly nyári kerese-tembül is van, nem szoktam én elfecsérelni. Azt viszont tudom már, hogy odaki az én munkámat értékelik. Nem úgy, mint itthon.

Azt most már megtanultam, hogy nem lopok semmit se. Még máig is benne vagyok a hülyeségbe, de nem olyanba, hogy nahát baj legyen belüle, csak így a játékba. Úgyhogy nem lopok. Ha nem eszek, akkor se. Leszokik az ember, mer megtöri a sorsa. Megtöri az az élet ott benn. Úgyhogy ez a legutóbbi dogom nekem, ez már nem is olyasmi vót, ez csak szabálysértés lett ugye egyszerű verekedés, amit hát nem lehet odavenni, ezt nem is veszik oda a másik tizenegyhöz.

Úgy vót, hogy van az a kávézó, tejivó, jelen pillanatba most tejivó, de akkor kiköltöztették onnan, mer a nagy botot csinálták, és addig ott vót a nagy bót ennek a helyin. Bementünk a feleségemmel vásárolni, vót egy olyan kétezer-háromszáz forintunk, mer összejött a családi pótlék meg a fizetés egy napon. Mondom az asszonynak:

– Vegyél kolbászt – mondom –, a gyerekeknek majd főzöl holnap valamit. Én most nem érek rá – mondom –, megyek, csinálom a munkámat.

Közbe meg a Bélának, egy haveromnak a gyereke kinn áll a bót előtt. Megyek ki a bótbul, látom: egy illető ott van vele, fogja a kezit, csavargassa. De már a gyerek rítt!

– Hagyja azt a gyereket, mester! – mondom neki. – Ha részeg, menjen haza, feküdjön le, ászt józanodjon ki!

– Híí, a cigány anyádat, gyere ki a bótbul!

– Jól van, testvér – mondom –, csak leteszem a fekete kabátomat.

Jó kabát, még akkor nem vót ennyire tönkre, odaadtam a feleségemnek.

De annyian lettek ott rögtön, a lányok a cipőkátéészbül, meg a sok fiatal srácok, hát ugye mindenki ismer! Kijöttek az utcára.

– Hajrá, Miklós! Drukk!

Nahát, én ászt annál jobban adtam neki! Lekapta a pumpát a biciklirül, mikor emelte a pumpát, durr neki egy jobbegyenes! Keresztül a biciklin! Odaugrott a felesége is a komának, az is kapott egy olyat, hogy egy hónapnál tovább vót a szeme alatt a bíjjog.

Ezer ászt kifizettem százhatvan forintot. Valami három-négy ütésér százhatvan forintot. De ahogy meg pár napra rá tanálkoztam az illetővel, hát kiszámolta a pénzt, ászt ideadta. A százhatvan forintot. Pont vasárnap reggel vót, mentünk a feleségemmel fürdőbe, mer nekem a köztisztaságitul csak két forintba kerül a fürdő – akkor gyön szembe a koma, ászt ideadja a pénzt. Hát csak nevettem!

– Nézd – mondom a feleségemnek –, még pénzt is adott!

A feleségem meg majd kinyúlt a nevetségbe, aszondja:

– Hát kék-zöldre verted, ászt még pénzt is ad ez? Ó de jó ember lett, az anyjába a jóistent!

Azúta aztán kerül a srác, fordul, átmegy a másik ódáiba, nehogy összetűzzünk megin. Hát nem is akarok. Nem akarok fizetni érte. Hátha majd nem adná meg.

Dalolni szerettem

Elmondom az én életem sorsát.

Az úgy vót, hogy én nagyon árván nyöttem fel. Az én anyám nagyon hamar elmaradt az apámtul, mer az apám meghalt. Muzsikus ember vót, első rendű primás ember – de meghalt. Fiatal vót, jóformán olyan negyvenéves az én anyám, hogy ott maradt mivelünk. Nagyon sokan vótunk, nyócan vótunk testvérek. Hát a nyócbul már csak négyen vótunk, akik még így az anyánk alatt vótunk, mer a két bátyám is dógozott, a két nővérem is dógozott – de csak nem kis valami vót azér a négy családdal magába anyámnak. Nagy szó vót ott a pénz! Ennivaló mindig vót, mer azt akkor jóformán potyára adták, de pénz vót kevés. Anyám egy nagyon begyűjtő asszon vót, ment tollazni, meg hízott libákkal is foglalkozott, megvett tizenkét párt, akkor azt kitömte, úgy árulgatta, élve – szóval anyám előállt az ennivalóval, meg bennünket is szépen járatott, hát ugye mint árva lányt. Csak a pénz vót kevés. Én még nem dogoztam, hát picit vótam ugye. Jártam az utcát a barátnémmal, az Olgával.

De én olyan kacér vótam lányba, hogy már énnám senki nem vót kacérabb. Mindenhol ott vótam én! Kocsmába, templomba – mindenhol! Be a templomba – letérgyepültem, hogy imádkozok én is. Gyüvünk kifelé, hát egy pap – olyan vékon, sován pap vót, szép pap, első rendű, én meg olyan tizenhárom éves lehettem – azt mondja nekem:

– Gyere csak – aszondja –, te!

Én meg éber vótam, mondom az Olgának:

– Vigyázz – mondom –, vigyázz! Gyere a hátam megett! Valamit akar a pap.

– Gyere be a szobámba – aszondja a pap.

– Szobá-baa?? – mondom. – Hát szobába nem szabad menni a templombul! Az bűn! Mit akar a tisztelendő lelkiatya?

Aszondja:

– Meggyovóntatlak!

– Nagyon szépen köszönöm – mondom. – De először adjon pézt! Meg csokit! Akkor majd meggy o vonunk. Mind a ketten!

– Nem – aszondja –, csak te!

Olyan vótam: vékon vótam nagyon, de mellileg borzasztó jó vótam.

– De huncut vagy! – aszondja. – Na, itt a péz: meg itt van a csoki. – Hozta ki a szobából.

De nem mentem el akkor se vele. Megláttam egy másik papot, annak piros kalapja vót, odamentem, mondom neki:

– Tisztelendő lelkiatya! Tudja, milyen bünt akart az a pap csinálni velünk? Kislyányok vagyunk, tizenkét és tizenhárom éves, hát mit akar venni tülünk? Hát még olyanok vagyunk, mint az agarak! Hát nem szabad templomba ilyet cselekedni! Nézze: pézt adott! Hát ez bűn! Csaltam, igaz, de attul eltekintve! – Nagyon otthon vótam. – Tisztelendő lelkiatya – mondom –, én ezt a pézt visszaadom. De a csokit, azt nem adom.

– Nem kell, fiam, visszaadni – aszondja a piros kalapos. – Adta? Akkor nem bűn elfogadni. Vidd haza!

– Köszönöm szépen – mondom.

Még ebédet is adtak. Kihozták a konyhárul, ott vót az irodánál két szép asztal, leültünk az Olgával, megettük, megköszöntük, bementünk megin a templomba, imádkoztunk egy kicsit, ászt – Gyerünk, Olga, tovább!

Ez vót délbe. Estefelé meg:

– Na, Lidi? Merre menjünk?

– Gyerünk Juli nénihez!

Még akkor ugye nem úgy vót, mint most, mer nyilvánosházak vótak a múltba. Üzletek, rendes üzletek, mer az úgy vót, hogy egy hétbe kétszer mentek orvosi kezelésre – szóval más vót mint mostan, nem vótak úgy elkorcsolyosodva, mint most. A Tabánba is vót több is, meg

a Koszorú utcába is vót kettő, de ott inkább magyar nők vótak, akik szóval így fogadták a vendégeket. Nahát, a Juli néni háza nagyon nagy ház vót, borzasztó nagy – oda bementünk.

– Jó, hogy gyűttetek! – aszondja Juli néni.

– Mér, drága Julikám?

– Énekeltek – aszondja. – Látod, mennyi rengeteg vendég van!

– De – mondom – amit keresünk, az a miénk lesz!

– A tietek lesz, a tietek lesz! – aszondja.

Na, jól van. Danoltunk! *Halványsárga rózsa, ha tudnál beszélni* – ez vót a Juli néninek a nótája, énekeltek ott szépen. Olga énekl, én tercelem. Gyönyörű hangunk vót!

Tizenkét óra – gyün a razzia.

– Razzia! – szalad a Juli néni. – Most mit csinállok veletek?!

– Semmit – mondom –, hamar a szekrénybe bújtasson bennünket!

Beálltunk a szekrénybe. De az Olga ám annyira nevet, hogy nem bírja abbahagyni! Kinyissák a szekrényajtót . . .

– Hú, az anyátok jóistenit! – aszondja a Laboda, a nyomozó. – Hát tik mit kerestek itt?!

– Hát egy kis pézt kerestünk . . .

– Még egyszer ez elő ne forduljon – aszondja Juli néninek –, hogy a két kislyány itt legyen! Titeket meg most a sítire viszlek!

– Nem megyünk! – mondom. – Megtudja anyám, agyonüt bennünket! Inkább hazamegyünk szépen!

– Na, javasolom is, menjetek hazafele! Tizenkét óra! Mentünk szépen haza.

Aszondja anyám:

– Hun vótál, kislyányom?

– Olgáéknál vótunk – mondom –, danoltunk, táncoltunk, szórakoztunk a gyerekekkel.

Elhitte. Akkor elhitte. De azér sokat bántott érte, mer szigorú vót nagyon anyám!

– Lyányom – aszondja –, minden este így gyüssz? Minden este? Azt hiszed, hogy ez jó lesz így?!

– Ne féltsél engemet, anyám! Amikor akaról, akkor viszel el az orvoshoz, megvizsgáltathatsz. Nekem ember nem kell, olyan nincs. De az utcátul nem veszel el, olyant ne tegyél, hogy engemet elvonjál az utcátul!

Beadott anyám tízéves koromba az iskolába – tizenhárom éves koromba kivett. Én jártam vóna tovább, mer nagyon szerettem ezt az olvasást, meg ott is segítettek, az igazgató is, a tanítóm is, hogy árva lyány vótam – de nem lehetett. – Lyányom – aszondja anyám –, menned kell dolgozni.

Hát tizenhárom éves koromba munkába álltam én is. Kőművesek mellé kerültem. Vékonka vótam. Nagyon vékon vótam, olyan vótam, mint a nádszál. Hat pengőt kaptam hetenkint – hát sok nem vót. De a pézt anyám nem vette el tülem, hun ezt vettem, hun azt, vagy ű vette meg, ászt ű rakta el – akkor még nem szekrény vót, hanem sublót, abba rakta be anyám a mindenemet énnekem. Úgyhogy a pézt nem vette el, de nálam se maradt semmi. De szerettek engem a munkába is, nagyon pártoltak.

Anyám szigorú vót. Akkoriba, ugye, erősebben fogta az anya a gyereket. Szigorúbb, sokkal szigorúbb vót a nevelés, és sokkal jobb is vót, mint most. Mer most minden rá van hagyva a gyerekre. Most má nem lehet erősen fogni. Mer könnyen kimondja az a gyerek, hogy „Te nem parancsolsz!” De akkor sok vót olyan, mint az én anyám is, hogy űmellette nem lehetett menni ahová akartunk. Mikor mondtam, hogy -

– Drága anyácskám, engedjél má moziba!

– Sehova se! Neked itt a helyed!

Akkor bizon nem szólhattunk semmit, le kellett feküdni. Mer anyámnak ászt járt ám a keze, cudarul! Bizony odavágott! Igaza vót: csak avval lehet egy gyereket tanítani. Csak avval.

Hát ugye – moziba azér mentem. Mer nagyon szerettem a mozit! Borzasztó szerettem. Az életem a mozi vót, meg a színház. Akárhogy is, de annak a harminc fillérnek meg kellett lenni – annyi vót a mozi ára –, ászt mentünk a barátnémmal karonfogvást, dalinkázva, mentünk moziba. Az Olga jobb szerette a színházat, a mozit nem annyira szerette, mer nem tudott olvasni, én olvastam neki, meg elmagyaráztam, ez most hogy meg mint – na jól van, hát mentünk egyszer színházba, egyszer moziba.

Így ismertem meg a férjemet is, a mozi előtt.

Ű is fiatal vót, egyforma üdösek vótunk, mer ű is tizennégyes vót, én is tizennégyes. De ű már akkor a Nemzetibe muzsikált. Persze mikor félbehatták a muzsikát, gyűtt az összes banda ki, sétáltak az utcán. Mink meg ott mentünk az Olgával a moziba, danolva. Elém áll a gyerek, aszondja nekem:

– Jó estét kívánok. Mondom neki:

– Jó estét kívánok! Bemutatkozik.

– Rácpali Béla.

– Mondom neki:

– Farkas Lídia!

– Tessék már – aszondja – velem gyünni egy kicsit!

– Hova, drágám? – mondom rá. Mer nagyon kacér vótam, én talpon állva kivicceltem mindenkit!

Aszondja:

– A cukrászdába! – Mer ott vót a cukrászda a Nemzeti mellett, ahogy most is van.

– Ó – mondom –, hát én nem szeretem a süteményt!

– Mégis – aszondja –, hát egyet fogadjon el!

– Hát – mondom – nagyon szívessen elfogadnám, de nekem nem kell.

– Ne legyen már olyan – aszondja –, tessék már, csak egyet!

Aszondja az Olga:

– Nem kell annyira alkudni vele – aszondja –, meg kell fogni a karját, ászt vinni kell!

– Eredjél innét, mindjár megmondom, hová – mondom az Olgának –, hát ha te olyan vagy is, de én nem! Nálunk van odahaza ennivaló.

– Tudom – aszondja a Béla –, tudom hogy van, de akkor is tessék már begyünni velem!

Hát bementünk.

– Krémest vegyen – mondom neki –, de csak egyet, mer én el nem fogadok többet! Haza meg nem viszem, nincs az a pénz, mer az én anyám agyonüt engemet!

Hát vett négyet.

Megette ászt az Olga. Mer olyan szegény lyány vót – nagyon szegény. Nekünk, ugye, mindig vót azér, még abba a helyzetbe is vót.

– Majd – aszondja a Béla – a mozi után hazakísérhetem?

– Hát – mondom – nem javaslom, mer az én anyám, az akar az ördög, az olyan!

– Óó – aszondja –, maga borzasztó fél az édesanyjátul! Lássá, én nem félek anyámtul.

– No, én bizon félek! – mondom. – Mer az úgy verekszik, mint egy igazi anya. Olyan az, mint a komi-szárosok, az én anyám olyan!

– Na, nem baj – aszondja –, csak elkísérem azér! Persze ahogy következett már a házunk, az előtte való utcába mondtam neki:

– Na, most má ne tessék tovább, megyek egyedül haza.

Hallgatott a szóra, elment szépen.

De másnap – megint. Meglátott bentrül, szalad ki.

– Hová mész, Lidi? Mondom:

– Megyek a moziba.

Kezembe adott egy tésztát, hogy –

– Edd meg, Lidi!

- Nem kell – mondom –, nem vagyok éhes.
- Nem baj, ne szégyelld magad, fogadd el! Elfogadtam. Megettem. Hazakísért megint.
- Nem megyek be, csak az ajtóig kísérlek, légy szíves engedd meg!

Akkor má folyamatosan gyűtt. Megvárt a munkahelyemnél, hazakísért. Meg gyűtt a munka színhelyire, hozott süteményt.

- Vidd vissza, nem kell nekem! – mondom. – Tudod, hogy én mit szeretek?
- Na mit?

– Hát – mondom – ha azt hozol, azt elfogadom tőled. Ha hozol túrót, tejföllel. Egy tojást beleütöl, Összekavarod, úgy hozzad, egy kis darab kenyérral. Azt elfogadom, mer azt nagyon szeretem.

Hát persze hozott túrót, tejfölt, mindent hozott, felvágottat is. Szépen le vót takarva, úgy hagyta ott.

– Lidi – aszondja lentről a munkavezetőm –, nem tudom¹ ki, egy fiatalember, hozott magának ennivalót!

– Mondja neki, Szentmiklósi úr – mer ugye akkor az „úr” vót a divat –, mondja neki hogy tegye le a konyhán, adja oda a háziasszonnak, itt a piszokba ne hagyja! – Mer fenn vótam az emeleten, dolgoztunk.

Felkiabál a Béla:

- Hát legalább gyere le egy kicsit!
- Nem lehet – mondom – lemenni, mer nem enged a Szentmiklósi úr!
- Gyere csak egész nyugodtan le – aszondja a Szentmiklósi úr –, látom, ez a vőlegényed!
- Nekem nincs vőlegényem! Meg nem is akarom, hogy legyen! – mondom. – Én még fiatal vagyok! – Hát tizenöt éves vótam akkor, meg ő is tizenöt.

Anyám meg hát ellenezte a dolgot. Aszondta:

– Elvágom a nyakad, ha férjhő mész! Nagyon sován vagy, nagyon beteges, nem engedlek férjhő!

A Bélát meg, ha gyűtt, elzavarta. – Ott van az ajtó! Mars ki! – Kizavarta!

– Most mér zavartad el?! – mondom.

– Azér fiam, mer nem való vagy hozzá. Te egy szegény árva lyány vagy, a te apád akárki vót, akármi vót, nem érdekes, mer má meghalt. Ű hagy válasszon magáho csinosabbat meg jobb családbul!

– Jól van – mondom – Én meg itthagynom Szolnokot, elmegyek fel Pestre a testvéremhő.

– Sehova a lakásombul! Sehova! Teneked itt a helyed, ahun én vagyok!

Elővette a kést – azt hittem, rögtön meghalok. Aszondta:

– Ide figyeljél! Evvel vágom el a nyakadat, ha megtudom, hogy foglalkozol velem!

– Jól van, anyám, soha, soha! Csak tedd el a kést! – Nagyon féltem a késtől. – Mondjad akkor neki, hogy ne járjon ide, én nem hívom.

Ugye, a dolog onnan indult, hogy a Béla anyja engemet ellenzett. Anyám meg nekiment:

– Te ellenzed az én lyányomat?! Utcalyányt adok én a te fiadnak! Ország-világ nője vót a lyányom! Te meg egy tisztességes-becsületes asszon vagy! Hát akkor nem is eggyezhettek!

Közbe meg persze meg vót fordítva a dolog. Anyám nagyon eréllyes vót – borzasztó vót anyám!

Így múlt az üdő, csak-csak. El vótam keseredve. Dolgoztam közbe, de ott is:

– Mi baj van, Lidi? – aszondja a Szentmiklósi úr. De szomorú vagy! Énekeljél már! Hát olyan vagy te, mint a kanárimadár, most meg mé nem énekelsz?

– Nem esik jól – mondom –, hagyjon...

A Jancsi, akivel dogoztam, magyar gyerek vót, az is olyan vékony, magos, mint én, avval szoktunk énekelni. – Lidikém – aszondja –, fogjunk össze ketten, csináljunk meg két láda maltert, hányjuk fel a téglát, ászt leülünk, énekelünk kicsit.

– Áá – mondom –, most nem. Nincs kedvem. – Csak lestem mindig a Bélát, hátha gyün.

Nagyon erőszakos vót rajtam anyám, az biztos. Talált is valakit, ászt ahó akart adni – de hát az nekem nem kellett, egyáltalán. Meg falun lakott – hát én ugye falura nem megyek vele, mondom: inkább meghalok, mint hogy falura menjek férjhez. De anyám meg csak küdte hozzám.

– Na, hozzá mész a Verébbő? – azt kérdezi a Béla. Mer Verébbnek hittak ezt a másikat.

– Nem megyek – mondom. – Ez is jó muzsikus, amaz is jó muzsikus, csak te valamennyivel mégis emberebbnek látszol – mondom neki.

Tizenkilenc éves lettem, húszadikba fordultam, akkor aszondtam anyámnak:

– Na, mostan válasszál, mer én már választottam. Hozzáadol a Bélához, vagy elmegyek apácának!

Rám néz, aszondja:

– Komolyan mondog?

– Én komolyan, már a templomba is vótam!

Már akkor ugye úgy vótunk: már nem engedték egymást. Akkor má szöktem a Bélához, nem lehetett má tiltani.

– Hozzáadol, vagy nem adol?! – mondom. – Ha nem adol, megyek apácának!

– Jól van – aszondja anyám –, hát nem bánom. Csak azt megmondom: itthon nem esküdöl.

No, így kerültünk össze. Megesküdtünk templomba meg a városházán, ászt ültünk fel a vonatra, mentünk Pestre.

A Béla nénjhez mentünk, az ott lakott Pesten, a Váci úton. Azt mondta, hogy – Gyertek hozzám, legyetek itt egy hétig, vagy ameddig akartok. Meg legjobb vóna, ha felgyünnétek egészen lakni.

– Nem – mondom –, nem hagyom Szolnokot. Mindent mondhattok, de Szolnokot nem hagyom, olyan nincs!

– Pedig jobb vóna az uradnak is Pesten, azt tudod?

– Tudom – mondom –, hogy más vóna neki a tekintéye, de hát nem.

Felmentünk, ott vót a lakodalom is – nagy lakodalom, borzasztó nagy lakodalom. De nekem senki testvérem ott nem vót, se anyám, senki, csak egyedül vótam ottan. Hát azért nagyon bántott. . .

Ott vótunk egy hétig, akkor hazamentünk. Anyám úgy várt: a szoba be vót rendezve.

– Nem baj, fiam, nem vótunk ott, de a szoba a tied. Úgy, ahogy be van rendezve, az úgy a tied!

Míg én oda vótam, bevásárolt a pénzből, hogy én nem is tudtam, hogy miket vesz nekem, csak a készre várt.

– Itt van, vettem neked mindent. Vettem neked új ágat, két huzatot, vettem új asztalt, mindent vettem, tessék, itt a szoba. Ez a tied, lakjatok.

– Akkor hát mér haragudtál a Bélára? Aszondja:

– Az anyjára való tekintetbe! De maj meglássuk eleitül fogva, maj meglássuk, hogy hogy viselkedik.

Hát féltem azért, kicsit féltem, hogy maj milyen lesz a Béla. Mer minálunk az asszont nem ütötték, egyáltalán. Se külön nem mentek – ez a mi családunkba nem vót divat. Ha már miköztünk külön mentek, akkor örökösen mentek külön, nem hogy egyik nap együtt, másik nap külön – nálunk ez nem vót!

De aztán úgy éltünk, mint két galamb. Olyan lett az életünk, mint két galamb. Mint két galamb! Ha azt mondta nekem, hogy ez így legyen – az úgy vót. De viszont ha én mondtam valamit, az is úgy vót. Éltünk. Gyönyörűen! Ugyhogy énnekem csak a házaseletem vót a legszebb élet. Szegények vótunk, dolgoztam én is – jártam így házakhoz takarítani, mosni, persze ugye nem minden fajta asszonyokhoz: jártam orvoshoz, ügyvédhez, ügyészhez, csak a legelső helyekre mindig – szegények vótunk, de nem baj! Mer akkor tudtam, hogy mi az élet.

Anyámmal laktunk – gyönyörű lakása vót édesanyámnak! –, de egy kenyéren nem vótunk vele. Anyósommal nem laktunk – egyáltalán nem férkőztem az anyósommal. De Bélával: mint két galamb! Mer mitülünk az én családjaim annyit se hallottak, hogy...– nahát szóval egy csúnya szót, annyit se, sose! Még inkább anyámmal vótam bajba, nem az urammal. Az uram, ugye, annyira finom vót, hogy egyáltalán ütleggel meg nem fenytett – hát ugye szó se lehetett róla, meg nem is vót rá ok – de viszont anyám, az megütött engem, már hogy asszony vótam is. Este hét órákkor ötözött az uram, hogy megy muzsikálni, mondom neki:

– Béla, megyek a moziba! A *Tarzan* adj! – Mer akkor gyütt fel először a *Tarzan*.

– Én nem bánom – aszondja az uram –, oda mész, ahova akarsz! Te vagy az ember, te hurcolod a kalapot, én a kendőt! – Csak nevetett rajta.

– Jól van, édes hékám – mondom, mer így szoltam neki, hogy „édes hékám” –, akkor megyek!

Kérdezi akkor anyám:

– Hova mész, lányom? Mondom:

– A moziba!

– Oda mész, lányom? Engeded, Béla?!

– Engedem, hagy menjen!

Úgy elvert akkor anyám, de úgy elvert! Asszony vótam már, de még akkor is nevelt.

De ahogy így együtt lettem az urammal, olyan jámbor lett belülem! Aszondja apósom is:

– De huncut lány vótál te, Lidi! De nagy betyár vótál! De milyen más lettél! – aszondja.

– Ugye? – mondom. – Úgy kellett, okosan kellett, ki kellett használni a világot! De most már más.

Anyósom azt hitte, én olyan vagyok, amilyen már az országba sincs még egy, mint én vagyok. Hát igen, huncut vótarrv De akkor azután megváltoztam nagyon. Eltelt pár év, -aszt olyan lettem: sehova én a világon nem mentem. Mikor vót a cigánybál, arra elmentem. Vagy ha halott vót, oda elmentem. De máshova én sehova! Az életem így folyt le.

Öt gyerekünk született, de kettő meghalt. Picik vótak, egyik egyhónapos vót, a másik háromhetes – tüdőgyulladásba halt meg mind a kettő. Hát ugye, akkor se vót valami jó a helyzet: háború előtt. De ezeknek meg, a három fiamnak semmi baja nem vót. A Jancsim a háború alatt született, úgy szaladtunk vele árkon-bokron át, mikor bombáztak – ászt semmi baja nem vót neki. Amazoknak meg a kevesebb baj is sok vót.

Csak egybe nem szerettem az uramat: a gyerekek végett. Mondtam neki:

– Béla! A gyerekekkel – mondom – komolyan vedd fel a dogot! Tanítsad a gyerekeket!

– Aa – aszondja –, minek? Majd űk is úgy, ahogy én! Majd ha a maguk szárnyára mennek, űk is tanulnak, ahogy én tanultam. Én is magamtul tanultam, űk is tanulnak maguktul! – aszondja.

– Ez – mondom – nem jó lesz így. Baj lesz belüle! Hallgass rám, Béla! Én megveszem a hangszeret a gyerekeknek. Nem baj, ha kicsik! Úgy fejlődnek a gyerekek, ha kicsik!

Aszondja akkor az anyja, az anyósom:

– Nem kell semmi! Majd űk tanulnak maguktul!

– Magának – mondom – egyáltalán semmi köze nincsen az én családi ügyembe! Anyámnak sincs, magának meg még úgy se! Ászt fogja meg azonnal az ajtóm kilincsit, és tűnjön innen a lakásombul!

– Béla – mondom aztán megin az uramnak –, nem jó lesz így! Mer ne a mi zsebünk hasznát keresd, mi nem vagyunk érdekes. Hanem a gyerekek! Ne így csináljad, mer így széjjelválunk!

Szép gyerekeim vótak, máig is azok. Nem igazam vót? Őszintén: cigányok vagyunk. Hát munkára kellett nevelni űket? Ugye hogy nem? Hangszer kellett vóna a kezükbe! Ászt csak igazolódott ez! De az uram meg nem törődött vele.

– No – mondom –, nem baj, Béluskám, ha te ilyen vagy, én majd másképpen fordítom a

helyzetemet, ha megnyőnek a gyerekek. Mer énnekem űk a legelső!

De akkorára úgyis minden másképp lett. Mer ötvenháromba lebetegedtem.

Az abortusz csinált nekem mindent. Az a mütét. Akkor vót a legnagyobb bombázás. Mindig a mi vonalunkat, az állomás környékit verették végig. Leverették akkor a Bábaképzőt is. Negyvennégybe vót ez: szirénáztak, bombáztak, szaladtunk – ászt ahogy megcsúsztam, elestem, elöntött a vér. Rögtön elöntött a vér -ászt vittek is be. De nem a Bábaképzőbe, mer az le vót bombázva, hanem a nagy kórházba vitt ki a mentő, és ott csinálták a mütétet. Ott meg ugye – csak piff-puff, hamar, ászt küdtek is haza. így ászt nem jó lett a mütét.

Megvót akkor már a három élő gyerekem, meg kettő má meghalt, a hatodik vót az abortusz. Ez lett vóna az utolsó gyerekem. Megszültem vóna én ezt is, ugyanúgy hoztam vóna a világra, mint a többit – hát kislyányt akartunk! Mer addig mind az öt fiú vót. Meg akartam tartani én ezt is, dehogyis akartam elvetetni – de hát így történt. Megcsúsztam, ászt odalett. De odalettem még én is.

Még utána ötvenháromig vótam valahogy, akkor ászt lebetegedtem. Előbb azt mondta Csomor doktor:

– Meggyógyítlak, fiam, ne törődj vele! Asszonnyá teszlek vissza! Olyan asszony leszel, amilyen vótál!

De azután meg aszondta Pesten a tanár:

– Mondok most magának valamit – aszondja. – Kit szeret jobban? A férjít, vagy a három gyerekit? Mer errül mondok én most magának egy nehezet! Beleveszi a fejibe?

Mondom:

– Ha ollyasmit mond, drága tanár úr, hát nagyon szívessen!

– Hagyja el a férjít – aszondja. – Meglássza, hogy akkor felneveli a családját! Csak ez a fontos, hogy az ura ne legyen magával.

Mondom:

– Mindent mondhat, aranyos tanár úr, de az uramat nem hagyom. Inkább a halált választom!

De ászt nem jó lett a házaseletem.

– Fiam – aszondja akkor megin a Csomor doktor –, hallgass rám. Te megérted, tégedet nem úgy veszlek, mint cigánt. Távolítsad az uradat magadtul. Akkor felneveled a három gyerekedet.

Ugye: húzódtam az uramhó is, húzódtam a gyerekeimhó is, meg önmagamhó is húzódtam. Mihő kellett állni? Ugye hogy inkább így, a gyerekeimhó? Hogy megmaradjak egészségesen, hogy a gyerekeim ne a menhelybe nevelődjenek!

Az uram elsőbb nem akart elválni, utóbb aztán már ű akart. Elsőbb csak külön lettünk, utána meg tizenöt évre elváltunk. Hát ugye, már egy felesleges dolog vót csak ez a házasság! A bírónak annyit mondtam csak:

– Drága bíró úr, legyen szíves tizenöt év után elválasztani bennünket. A betegségem iránt. Egész nyugodtan csak válasszanak el minket.

Elváltunk, azúta távolít, nem gyün. Gyünne, mer most is gyünne haza. De nekem nem kell. Mit csináljak vele? El vagyunk válva, mindegy már.

– A gyerekekkel – mondom neki – azt csinálsz, amit akarsz. Nagyok már, nem zárom el űket előled, járhatsz hozzájuk.

De viszont a gyerekeknek egyáltalán nem kell az apjuk. Pedig szerették, nagyon is apásak vótak! Mer ű addig soha nem ment el muzsikálni, míg le nem feküdtek a gyerekek, már hét órákkor feküdni kellett nekik, akkor sorbacsókolta mindet, úgy indult el – csak hát ugye elszoktak tüle.

Nagyon keservesen neveltem én a gyerekeimet! Sírva neveltem űket! Mer az egyik kezembe kenyér vót, a másikba ütleg vót. Hogy a rendőrségiül, bíróságiül, kocsmáiül, mindentül megóvjam a gyerekemet. Még úgy is vót, hogy nem vót kenyér se a házba. Csak

úgy vót, ha hoztak a testvérségből, ha segítettek. Keservesen neveltem őket!

Ugye, én egy beteg asszon vagyok. Mégpedig nagyon! És mégis felvettem a munkát. Mer fel kell venni, ha azt akarja az ember, hogy éljen.

Először nem akartak sehun munkát adni. Sehun se, sehun se! Hát, ugye, egy cigánnak, persze! Mikor engemet megláttak, aszondták:

– Áá – aszondja –, nincs felvétel, drága asszonyom! Mondom:

– Nagyon szépen köszönöm. – Nem haragudtam meg érte, nem. – Nagyon szépen köszönöm!

Mentem másik helyre. De ott is: – Nincs most felvétel! – Mikor meg utánam bement valaki, annak adtak munkát. Nekem nem adtak.

Jól van. Bementem a tanácsshó. Mondom:

– Legyen szíves má munkát adni. Mer én nem vagyok jó se kódulásra, se lopásra, legyen szíves munkát adni a kezembe, hogy hadd tudjam a három árvámat felnevelni!

– Nincs munka! – aszondja. – Maj gyűjjön be jövő héten, akkor lesz, ha lesz.

– Köszönöm szépen – mondom. Kigyűttem.

Akkor dupláztam. Hova írtam fel? Felírtam a Kádár-hó. Munkát követeltem! Azt írtam: Munkát adjanak! Mer éhen nem halhatok meg! Mer a családomra nem szorulok! Nagyon szépen kérem Kádár elvtársat – így írtam –, segítsen rajtam! Beteg asszon vagyok, másra nem vagyok }ó, állítsanak engem munkába!

Munkába állítottak. Három napon belül gyűtt a levél, a tanácstul rögtön értesítettek, behívtak. Aszondták:

– Rácpali Béláné! Mi jogbul írt fel maga, fel Budapestre?! Mikor mink munkát adtunk vóna magának!

– Nem – mondom. – Nem adtak vóna. Mer cigánnak munkát nem adnak. Ezer írtam fel, jogom vót! Kérek munkát!

Akkor ászt mondták ezt a Köztisztaságot. Oda mehetek.

– Jaj – mondom –, mi ez? Hova tesznek engem? – Hát ugye, Köztisztaság: utcaseprő legyek? A demokráciába utcaseprőnek lenni?! Mikor mindenki ösmert, az uram után! Persze sírtam.

Amikor megláttak, rám néztek.

– Édesanyám! Még a seprűt se bírja! Ilyen vékony asszon! Hát maga tiszta csontváz! – Hát bizony, akkor nem is számítottam az élők sorába, csak a holtak közzé. A többi meg hát mind egészséges vót, nem ilyen gelicemadár.

– Jól van – mondom –, ne azt tessék mondani, hanem a munkát.

Kezembe adták a seprűt, az igazgatóm mutatta meg, hogy hogy kell sepreni.

– Hát nem tud sepreni?! Mondom: – Nem. – Ászt sírtam.

Meg munka közbe is csak sírtam. Mondom magamba: „Megyek haza. Nem maradok. Haljak meg éhen inkább! Családom van – megtagadnak a családjaim! Hát nekem olyan családi körzetem van – mit szólnak ha meglátnak?! Ugye: itt csupa olácigány. Beviszik a rendőrségre őket, mint rovottmúltút, ászt a büntetett életüket ott tótik le – hát ezekkel legyek?!” Szégyelltem a végtelenségig. Gyűttek ott, mindegyik:

– Csókolom, csókolom!

– Hallgass! – mondom. – Nem ismerlek! Engemet úgy vegyetek, mintha nem is vónék!

De attul eltekintve – a munka nem szégyen. Mer más a szégyen: a lopás, az erkölcstelen élet! Szép lassan, lassacskán belevettem ászt magam, hozzáfogtam dolgozni. Mondom magamba: „Egye meg a fene! Csinálok! Élni kell!” És szép lassan, lassacskán, mindig feljebb-feljebb. Egy hónap elmúlt, két hónap, már akkor embert is lehaltam a munkába! A vékony asszony!

– No – aszondja –, elég jól halad! Jól van, drága Lidi nénikém, csak így tovább, csak így tovább!

Mondom magamba: Maj meglássátok tovább, hogy minő vagyok!

Szép lassan. Kilencszáz forinttal vettek fel, de a munkám után hamar emeltek, meg megint emeltek – megszerettek. Ugye – szégyellem máig. De közbe meg is szerettem én is. Mer az igazgatóm meg a vezetőségeim, amennyire csak tudnak, pártolnak. Én megmondom a vezetőjeimnek, hogy engem a cigányoktól csak távol. Csak távol! Mer én nem szeretem ezt a cigány típust, ezt a hangos szavakat. Szóval én teljesen kiesek közzülük. Megértették, magyarok közzé tettek. Vannak ott magyarok is, remek asszonyok meg emberek vannak ott – ászt azokkal vagyok. Ászt szeretnek, mer legelső vagyok azok közt is a munkába. Meg a magamviseletivel is meg vannak elégedve. Mer én rendőrség kézibe akkor mentem, amikor a kijelentő-bejelentő kellett, máskor én soha! Meg énnekem soha nem vót egy vezetőmmel se semmi bajom. Énrúlam lehet érdeklődni akarkitül, hogy minő a viseletem!

Nagyon keservesen neveltem én fel a gyerekeimet. De sikerült! Hála istennek, sikerült, meg vagyok velük elégedve, meg feleségileg is meg vagyok velük nagyon elégedve. Mer családosak már, mind a három fiam. Mindig is meg vótam velük elégedve – ha minden cigány olyan vón^, mint azok, mint az én három fiam! Akkor talán minden másképp lenne. Hát ugye, a legkisebb fiam, a Jánosom, ugye, az – szóval annak az asszonya rossz. Sajnos! Ez a nagy bánatom énnekem. De a két öregebb fiam, azok kimondott nagyon jól állnak.

Mer ugye, milyen a férfi? Legtöbb úgy van: nem érdekel senki. Se család, se feleség, senki! Gyerünk kártyázni! Gyerünk szórakozni! Kettesbe mennek mindig. Kiveszik a pézt, ászt akkor gyerünk! Felötöznek elegáncsan, kezükbe a péz, áaszt mennek. Ugye – megértem. Szilveszterkor. Karácsonykor. Húsvétkor. Vagy egy hónapba egyszer. De nem *állandóján!* Hát olyan nincs! Ez minálunk nem vót a múltba se, de most meg mégúgy se nincsen! Most má itt van nekik a rádió, itt van a tévé – hát ünnekik má felesleges eztet csinálni! Jó – mondjuk rá, egyszer egy hónapba. Mer *muszáj*, hát annak a férfinak is van egy szavazati joga, úgy mint annak az asszonnak! Annak is van valami vágyása, ugye, mint mondjuk a legöregebb fiamnak is, hogy szereti a sört, hogy aszondja a feleséginek:

- Anyukám, vegye sört – aszondja. Akkor megveszi a menyem. Öt üveg sört.
- Elég, Béla?
- Elég.

Egy hónapba egyszer! De már mellette kártyázni – azt nem! Egyik fiam se kártyázik. Egyik se nőzik. Rendőrséggel dóga egyiknek sincsen.

De ugye az asszony, az sokat jelent. Egy asszony egy embert jónak is tud csinálni, de viszont rossznak is. A mondás is így mondja, de valóba így is van.

Mer ugye, milyen a jó feleség? Olyan, mint a legöregebb menyem. A legöregebb menyem dolgozik. Hároméves se vót a cseppecskéje, az Ilonkánk, beadta böcsödébe. Nem óvodába – már böcsödébe! Beadta böcsödébe, onnat ment óvodába, óvodából meg iskolába. Ez a legjobb az anyának, így kell tenni! Egy kislyánya, egy kisfia van, mind a kettővel így tett a menyem. Akkor az egyik kereset ment be mindig a bankba, a másikkal meg éltek. Mikor ruházat kell, csak mennek az OTP-be, veszik fel a pézt, vesznek ruhát a két gyereknek, a férjinek, úmagának. A menyem mindennap megy dolgozni, de mindennap van valami főzve. Akármí, nem érdekes: paprikás krumpli, vagy valami! Csak az a fontos, hogy az asztalon legyen ennivaló, ez a hazai étel! Estére meg ott van nekik a tévé. Úgyhogy a fiam kiesik mindenbül, bál, mozi, kocsmá, minden marad. Szóval elsősorba: nem is cigány az az asszony. Félvér, fele cigány, fele magyar.

De ugyanúgy a középső menyem is. Énnekem tetszett meg, nem is a fiamnak, mer nem is akart a fiam megnősülni. Mer aszondta:

- Anyám, nem nőülök, nem hagylak tégedet, mer egy beteg asszon vagy!
- Bizon jó istenem, ezt mondta! Még mikor felötöztettem az esküvőjin, akkor is:
- Anyám, nem megyek el, nem hagylak tégedet semmiféle asszonyér!
- Fiam – mondom –, menjél csak. Csinálj magadnak egy fészket. Nem akarom áztat, hogy

mellettem legyetek. Most má nem baj ha meghalok is, egyet má kiadtam a hónom alul, szeretnék mind a hármótokat kiadni!

– Anya – aszondja akkor –, nekem nagyon vigyázz a Jancsival! Nehogy a kocsmába betévedjen!

– Fiam – mondom –, az én kezem között nem. Akar a te kezébe, akar az én kezembe, ez egy, fiam!

De jó lett a családi élete a Jóskámnak is, jó a menyem nagyon. Ott is a két család megvan már.

Csak ez az eggy, a legkisebb fiam, ez van így kivetemedve. Az asszon miatt, csak az asszon miatt! A gyerekem nagyon sokat dolgozik, nagyon sokat szenved. Ollyan vékon, akar az agár. Ha én nem állnék mellette, talán meg is halna a gyerekem. Mer az csupa gyámoltalanság, semennyit se tud magán lendíteni.

Fiatal is vót nagyon a gyerek, mikor nősült, tizenkilenc éves, nagyon fiatal, ebbe se tudtam belenyugodni. Tizennégy éves vót a menyem! El vótam keseredve, nem akartam engedni, el is akartam vágni késsel a nyakát!

– Te! – mondom. – Meghalsz! Én nem tudom, mire képes leszek, Jancsikám, ha evvel a nővel leszél eggyütt!

Mindent csináltam én! Kilencszázforintos hegedűt vettem neki, ócskából, hogy hagyja – hiába.

Amúgy nagyon jó hozzám a menyem. Mer ha énnekem akármi bajom van, akkor az ollyan, mint a sas: lecsap! Az nem hagy engem, az állandóan itt van körülöttem! Egy menyem se – egy se, csak ez! De közbe meg hiába – mer cigány. Abba benne van az az igazi, igazi cigány vér. Az a veszekedős vér, az a bosszúálló. Meg – ugye erkölcstelen életű az anyja, hát ugye az a faj csak benne van a vérükbe! A családjait, akik lássák – mer ugye csak lássák! –, a családjait már ez az élet viszi tovább. Az ilyen már ugye lop is, meg mindenre képes!

Szóval ugye – csemegés a menyem. Szereti a csemegét. Cukor, csokoládé, narancs – ezek mennek nála. Jól van, hát három gyerek ott is, szükségük van rája, kell ez is, hát megveszem – óvatosan! Adom nekik – de nem egyszerre. Mikor közbe meg étel nincs.

Mondom neki:

– Lányom! Legalább ezt az eggyet tedd meg! Mikor megkapja az urad a pézt, vásároljál be! Lisztet, zsírt, krumplit. Hogy legyen!

De nem. Mer gondatlan. Mer cigány! Mer ollyan a családja. Szóval nem tud bálni a pénzzel, ahogy kellene. Persze az én fiam hozzá vót szokva, hogy mindennap a parherton az étel. Nemhogy fizetéskor csemege, sütemény, ez, az – utánna meg semmi! Hát ahol gyerekek vannak, ott illyen nincs!

– Jól van – aszondja afiam –, így csinálod, Irmuskám? Csináljad. De ezután negyven forintot adok ki minden napra. Majd abbul csináljad!

Addig-addig, hogy azér szépen beleveszi magát a menyem is abba az életbe, amibe én vagyok. Lassan, lassacskán! Sokat bevett má túlem, sokat – de mégse mindent, mer még ez a konyhadolog most se ollyan, amilyen kellene legyen. Most má van nekik; ha bemegy valaki a lakásba, láthassa: van nekik. De azér mégse nincs nekik. Mégse nincs úgy, ahogy én szeretném. Meg: csak úgy van, hogy én segítem. Az ágyhuzatot kéri állandóján. Tűrülközőket, abroszokat, mindent amim van új darabom, gyün érte. – Ne! Vigyed! – De hát szabad ezt megtenni? Ugye, kétezer, kétezer-egyszáz amit keresek, mikor hogy tudom kikerülni a betegségemet – hát most muszáj erre az én kis pézemre rászorulni a gyerekemnek?!

Ezt a Jancsikámat, a legkisebbet sajnálom nagyon, ez nem hagy nyugodni. Még ú van itt a telepen egyedül – ezer is nem megyek én el innét. Ezer maradok itten.

Pedig itt nagyon rossz. Ez nekem a legnehezebb az életembe, ez az idő, ez a mostani életem. Az is, hogy egyedül vagyok. És nem jó az életem sorsa, mer nem nyugodt. Nem

nyugodt. És nem ilyet vártam én, nem ilyen életet. Én jobbat vártam!

Hát én mindig magyarok közt vótam. Világéletembe! Hát az én családom, az más! Az, ugye, mind jó nevelésbe vett részt, az összes családuknak. Nekünk mind a város közepin lakik minden rokonunk, kicsikorom úta. Csak pont én estem ide! Én! Mikor életembe soha ilyenek közt nem laktam! A tanács is, hogy ilyet tett: összetömörítette itten mind ezeket a rovttmúltúakat. Meg is mondtam: Ez nem eljárás! Aszondták, csináljak kérvént, akkor visszatesznek a városba. Meg is van, meg is csináltam! De nem küdtem be. Sajnálom a gyereketem itthagyni.

Még mikor idetettek engemet ebbe a barakkba, én meg vótam vele elégedve. Nagyon is! Mer olyan vót ez, mint egy fürdőhelység, üdülőhelység, ahova nyaralni járnak. Nagyon nagyszerű vót ez! Magyarok közt vótam itt is, mind katonatisztek vótak meg postások, vasutasok, mind elsőrendű asszonyok – szóval én nagyon meg vótam elégedve. Csak akkor behozták ide a cigányokat. Mindet, akik a Gyepen laktak. A magyarok meg mind elmentek.

Jól van, nem azt mondom, mer én is az vagyok, cigány, nagyon is az vagyok – de én soha cigányok közé nem fértem. Mer nem bírom őket. Nem tehetek rúla! Ennekem olyan ellenszenvesek! Mer piszkosak. Mer lenézetik önnön magukat. Mer nem tudnak megjelenni valahun. Mer elmennek ide is, oda is, de egy rendes munkába nem állnak. Mer mocskos beszédűek. Ha szólok nekik valamit, akkor: „Mit akarsz te, hogy ...” – de csúnyájul! Nagyon csúnyájul! Nahát, én aztán el is küdöm őket oda, ahova ők mondják. Hagyom őket, nem foglalkozok velük, az egy gyerekemen kívül nem beszélek itten senkihő. Ha iskolám vóna, tán képes vónék, hogy beszéljek nekik. „Nézzétek, így viselkedjétek, úgy viselkedjétek ...” – de hát így nem bírom velük a szót. Ászt nem érdekelnek engemet. Azokra a csúnya szavakra, mocskos visszafeleletekre nincsen semmi szükségem. Végezzék ők is a maguk dógát, meg én is végzem a magamét.

Hát ugye – egy dzsungel-telep. Ami itt megy! Éfélkor zár a kocsmá, a Tulipán, akkor ászt gyűnnek itt az ablakom alatt, de úgy! Még aki haldoklik is, feltámad. Meg az az erkölcstelen élet, amit élnek! Hogy mennek ugye bálákba, ide-oda, minden, fiatalemberekkel gyűnnek-mennek a lányok. Az asszonyok meg eljárnak ugye tollazni – hát ászt tollazás közbe van minden, el lehet gondolni! Az erkölcstelen élet, az ivás, a kártya! A pletykaság! Hogy egyik-másik mindent tud és lát, de éjjel és nappal, hogy nem tudom, mikor alszik. Csak figyel. Mer gyűlöli a másikat. Megveti, lenézi egyik cigány a másik cigányt – hát mire való ez? Hogy nincs egybetartás! Mer irigyek. Régen ez nem vót, mer ez is koszos vót, amaz is koszos vót – akkor meg vótak elégedve egymással. Mikor még mind korhélyok vótunk, mind ehettek vótunk! De most, hogy sok így fel-tollazott, most csak a gyűlölet van. Mer most már magosabbat senki nem ismer, csak alacsonyabbat. Pedig evvel csak kimutassák áztat, hogy cigányok. Mikor most már lehetne nekik is úgy viselkedni, mint azok a magyarok, azoknak a típusát át lehetne venni! De nem tudnak kivetkezni. Mer a gyereket nem nevelik. Nem mint én, hogy magyaráztam, mutattam nekik, vittem azt a gyereket piacra, botba, orvoshó, mindenhova, hogy lászon rendes életet, hogy az én gyerekem is olyan legyen, mint azé a másiké, azé a magyaré – de ezek nem. Pedig ahogy én a gyerekeimet nevelem, már ők ugyanúgy fogják nevelni az üvéket. Hát minden a neveléstül van. Mi lesz így ezekkel?! Ha csak az erkölcstelen életet, az italt, a gyűlöletet lássák, csak azt tanulják, hogy hogyan verjék le a lakatot a kamrámrul. Nem simfelem őket, mer én is cigány vagyok, az én hátamon is ott van ugyanúgy a C betű, mint őknek – de nem tudok másképpen panaszkodni. Szégyellem őket, mer miattuk vagyok lenézve, ahun csak megjelenek. Mer hiába, hogy énbennem más lakik. Hiába, hogy nem foglalkozok velük, hogy nem is köszönök nekik, azt se mondom hogy „szervusz”, vagy „hogy vagy”, csak elküdöm őket, hogy „Csak távol tülem, csak távol! Mer nem bírlak benneteket!” – de *hiába*, mer csak én is cigán vagyok! És sajnos, ezt szégyen kimondani, nagyon nagy szégyen énrám való tekintetbe. Mikor valaki azt mondja nekem, hogy:

- Asszonyom, hol lakik? Rámondok:
- Nem tudom az utcát. . .
- Hát az nem létezik, hogy nem tudja! Mióta lakik ott?

Mondom:

- Má régen . . .
- És nem tudja?
- Nem . . .

Pedig hát minden utcát tudok a városba, hát ez nekem hivatásom! Csak *annyira* szégyelem ezt a dzsungel-telepet!

Nem tudom biztosan, hogy még két év, vagy három év, és akkor nyugdíjba megyek. Mer hét évem van, pontosan most tizenhetedikén lesz hét éve, hogy a Köztisztaságba vagyok. De odabenn az irodán meg azt mondták, hogy nyóc évem van. Hát ugye nem tudom így biztosan, ezt csak ők mondják meg majd. De hát csak kevés pézt adnak a nyugdíjra, úgyhogy csak muszáj majd tenni melléje keresetet. Szeretnék is dolgozni tovább, pláne ha ebbe az egészségbe vónék, amibe most – hát maj meglátom. Lehet, hogy újból felírok Budapestre, hátha az ipart meg tudnám kapni.

Bazárra. Mer ugye, akkor a gyerekekkel összefognék, a fiammal, ászt mennék vele bazározni. Akkor jobb életet élnék. Kértem is én már, az igazgatónak mondtam, mivelhogy ilyen beteges asszony vagyok, hogy ezt a nehéz fizikai munkát ne csináljam. De aszondta rá, hogy –

– Olyan nincs! Hogy mink magát innét elengedjük, olyan nincs! Magát nem adjuk ki, hanem magának biztosítsuk a kenyérit.

– De – mondom – így meg még jobban biztosítanám a kenyéremet!

– Nem. Ez a biztos! Itt munkája van! Meg ilyen munkást, mint maga, nem engedünk el. Mer nagyon meg vagyunk magával elégedve.

Így ászt maradtam. De még azér ezt a bazárt szeretném megpróbálni.

Meg még egyet szeretnék. Innen a barakkból eltávozni. Ezt szeretném, hogy innét még egyszer vissza a magyarok közzé. Befele, a városba, amerre laktam a múltba. Csak magyarok közzé! Ahun apám, anyám vót, ahun a többi testvéreim vannak. Evvel a gyerekekkel bemenni vissza. Mer itt nem szép az életem.

A mozit szerettem, nagyon szerettem, borzasztó, az életem a mozi vót meg a színház – de mióta dolgozok, nem megyek már. Eggyátalán! Szóval – olyan fáradt vagyok. Nem esik jól a menés. Danolni szerettem – de mióta egyedül vagyok, nem danolok. Amikor a cigánbálba mentünk – hát én abba nyöttem fel! Két bátyám vót a zenekarba, az uram is, az uramnak a testvérjei, mind híres jó cigányok – de szerettem! Mikor már családjaim vótak, ott vót nekünk az asztal a zenekar mellett, ott ültem a gyerekeimmel – most már ez sincs. Nem járok sehova, magamba vagyok. Ha halott van a testvérségbül, oda elmegyek, megadni neki a tiszteletet – hát azt muszáj is megadni ugye –, csak oda meg nem szeretek menni. Legjobb idehaza, magamba. A fiam, aki Tatán van, felgondolta, hogy vesz nekem tévét. Kűdött is hozzája antennát, elkűdte, aszondta:

– Anyám, ez a tiéd. Maj veszünk hozzá tévét is.

– Fiam – mondom neki –, ne tedd magad ilyen nagy tartozásba. Felesleges. Nincs énnekem arra szükségem. Dzsungel-telepen lakok, itt van nekem a tévé, azt nézem egész nap. Elég az nekem, még sok is.

De rádióm van. Azt végtelen szeretem. Abba érzek én mindent! Nem nézem aztat, hogy opera, vagy operett, vagy cigányzene, vagy ez, vagy az – én annyira bírom, annyira szeretem, hogy nagyon! Állandóján hallgatom. Mindig! Ameddig csak fenn vagyok, tizenegyig, tizenkettőig, az örökké szól. Pedig fáj is. Mer én annyira szerettem danolni! Szerettem vóna menni iskolára, hogy danolni tanuljak – csak anyám olyan szigorú vót, nem engedett. Ha én énekesnő lehettem vóna! Abba tanáltam vóna örömet. Most má nem danolok. De még annyira

bennem van az a ritmus! Nem értek a zenéhez, szóval így a kottát nem értem – de megértem azt, hogy mi a jó benne, mi nem. Mikor így énekelnek a rádióba, magyar lányok – pfű! Leköpöm! Nem jó, nem így kellene! – De hát hiába most már. Ez a kis unokám, ez rihtig olyan, mint én, a kislyány, az Andreám! Ezt szeretném, ha út pártfogás alá vennék! Hátha még talán Ű...!

Most már azér a rádiót se szeretem mindig. Sokszor ahó sincsen kedvem. Sok a temetés! Most is: a néném meghalt. Hirtelen együtt a hálása, úgy vót a nagy család péz nélkül. Mondom nekik:

– Nem baj – mondom –, ha nincs pézetek, majd én veszek fel, háromezer forintot felveszek, ászt eltakarítsuk a testvéremet! – Mer nagyon nagy család van ott, sokan vannak, ászt egy keresőjük van csak.

– Lidi, adunk bele! – aszondja a lyánya, a Mariska.

– Ne adjatok! Én kibírom. Én eltemettetem a testvéremet!

Na, ászt akkor így eltakarítottuk. Első osztály, felötöztettük szépen, tiszta fehér selyembe tettük el, gyönyörűen. Utánna meg állt a hét mise. Mer nállunk ez a divat: mikor haldoklik, akkor a lélekváltót megszólítsuk kismisével, aztán meg, hogy eltemettük, a hét mise megy utánna. Ezt még anyámtul így tanultuk, ez így megy most is nállunk.

A testvéreim is – már csak kettő él. De a barátném, az Olga, megvan még. Annak se könnyű az életje, szegénnek! Rendesen ment férjhő, gyönyörű családja lett annak is – csak úneki az ura korán elhalt, hamar özvegyé maradt az Olga. Ahogy a háború vót, bomba érte őket, hát a négy gyerek megmaradt, de az ura eltűnt. Eggyátalán nem is találták meg az urát. Keservesen nevelte fel az is a családját, dolgozott, meg mindent elkövetett – de most má nem dolgozik, mer a gyerekei visszaadják neki a jóságát, hogy nem kerültek a menhelybe. Hát az Olga élete más lett azér, mint az enyim, mer ű jobban szerette az életet. Ű ugye mindenhogyan igyekezett, hogy felnevelje a gyerekeit, ott mese nem vót, csak az vót a fontos, hogy valahogyan meg tudja a gyerekeit etetni. Hát énnálam más vót ez: én így maradtam végig, ahogy vagyok.

Énnekem az életembe nem vót senki más, csak az eggy uram. Csak ű. Jó vót, mer azt se mondtuk egymásnak, hogy menj arrébb. Harminckilenc éves vótam, hogy magam maradtam. De énnekem azúta se vót más. Mer én olyan nyugodt asszon vótam! Talán még ha a háborúba halt vóna az uram, énnekem akkor se kellett vóna más. Pedig milyen kacér vótam! De szerettem az uramat. Mikor a háborúba vót, én akkor is csak úgy vártam haza, mint ahogy most vagyok. Rendesen, becsületesen, mint egy igazi asszony! Nem is lehetett vóna máshogyan, mer az én anyám körülöttem vót, én meg az anyámat nem hagytam – de attul függetlenül. Hát én szerettem az uramat!

Csak azután így megfordult az életem. így maradtam egyedül. Mint az ujjam. Mer bárki gyűjön hozzám, engem mindig csak egyedül magamat talál. Már a társaság se kell, eggyátalán nem bírom. Csak ezt a magányéletet, így ászt nincs élet. Mer ez nem élet. Ez csak egy fájdalom.

Cigánynak se könnyű lenni

Mink kilencen vótunk testvérek, öt fiú, négy lány. Édesapám zenész vót, jó zenész, a legjobb városi helyeken muzsikált, a Kispipába, a Hajdúba – de hamar elhalt, úgy maradt a kilenc gyerek apa nélkül, hathónapos vót a legkisebb öcsém, hogy árvák lettünk.

Anyám nevelt fel minket, egyedül küzködött a tollazással, mer a város nem segítette meg soha egy kiló kenyér árával se. Kétezer forintokat osztogatott a tanács a nagycsaládos anyáknak, bement akkor anyám is a szociális nőhöz, elmondta hogy hogyan van, hogy meghalt az ura, kilenc gyerekkel maradt – hát adtak neki egy érmet. Kis aranyérmet, skatulyába, amér kilenc családot szült a világra. De rézből vót az is! Nincsen meg má, játszottak vele a gyerekek, ászt elszórták valahová. Na, ennyivel vótunk kisegítve!

Anyám tollazott, avval keresett ránk, úgy nevelte a kilenc gyereket. Örült, ha enni vót mit, nemhogy még iskolába is adjon minket. Hogy valaki a családját iskoláztassa, ahho kótság is kell, mink meg, ugye, ruhátlanok vótunk, télen is mezítláb futkostunk – én Öt osztályt kijártam azér, de a lányok egyet se, úgy maradtak tudatlanul. Ahogy megnyöttek már, kettő beiratkozott esti tagozatra, de nem járták ki, mer nagycsaládosok lettek, abbahagyták. Érzem én is magamba ezt a hiányt, mennék én is esti tagozatra, de nem bírom megengedni magamnak, mer kell a pénz. Ha olyan munkakörbe helyeznének, ahun a tanulóidőt is fizetik, akkor kijárhatnám a nyóc osztályt – de hogy én négy órákkor elmenjek iskolára, ászt másfél órámm kiessen, ezt nem bírom vállalni. Azér mondjuk, probléma nincsen: el tudom látni a munkámat, meg gondolkodni jól tudok, hogy mit lehet a társadalomba csinálni, mit nem, annyit azér tud az ember öt osztállyal is.

Én tizennyóc éves vótam, hogy megnősültem. A feleségem tizenhét elmúlt, tizennyócadikba vót ű is. Nem itt laktak űk, falun laktak: Jánoshidán – ott vótam egy búcsú alkalmával, és táncoltam vele, aztán hát így megismerkedtünk. Utánna ászt jártam hozzá, meg levelet írtam neki – annyira-annyira, olyan nagyon leveleztünk egymással, hogy arra jutott a dolog, hogy egymásé lettünk. Megesküdtünk – tíz éve már. Jól megvagyunk, semmi bajunk sincsen egymással, nem vitatkozunk.

Egyik bátyám magyar lányt vett el. Egy húgom magyarho ment; meg egy másik húgomnak, az Erzsinek is magyar fiú udvarolt – csak mivelhogy annak a szülei nem hagyták űket, valahogy elmaradtak egy mástul. Nekem is számításomba vót, hogy magyar lányt veszek el, mer lett is vóna – de tudja isten, hogy hogy vótam vele. Az első énnekem is magyar lány vót. Egy hónapot éltem vele – de vót köztünk egy olyan diferencia, hogy nem lett semmi a dologbul. Kinn laktunk még a Nyúl utcán, Kisgyepen, és ott vót velem egy hónapig. És nem is az, hogy ű fehér bőrű vót, én meg barna bőrű, nem ez választott széjjel bennünket, hanem hát egy bizonyos eset. Egy ilyen nézeteltérés. Mer ugye, ahogy én jártam el dógozni, nem lehettem mindig űmellette, aztán hát ezt is hallottam rúla, meg azt is hallottam rúla – úgyhogy külön mentünk. Még az vót a szerencse, hogy nem vótunk megesküdvé.

Mondjuk meg az őszintét: ez megvan a cigányságná, hogy tizenhét-tizennyóc éves, vagy az a női személy tizenöt éves, tizenhat éves – és má mennek egybe. Nem jó ez, ugye – mer viszik utánna még az embert katonának. Még nem vótam tapasztalt ember – most se vagyok az, még nekem ahho kell egy pár évet élni, hogy tapasztalt ember legyek –, tapasztalatlan vótam, hát ebből kifolyólag ászt én is így csináltam: megnősültem tizennyóc éves fejjel – utánna vittek be szógálatra. Nem azér mondom: hát jogos ott lenni, köteles is az ember, meg aki férfi, oda való, katonának, meg egy ilyen haza meg is érdemli azt a szógálatot – csak, ugyebár, kellemetlen vót kicsikét: két családom vót már, úgy vittek be. De probléma nem vót azér. Mer ez is megvan a cigányba: ha elviszik a férjít katonának, az a női személy kívárja. Nem úgy, mint hát magyar nőknél, hogy az ura oda van, ű meg megy be a városba szórakozni – nem, cigánynál ilyen nincsen. Úgyhogy letötöttem a két évemet, leszereltem – minthogyha akkor kezdtük vóna.

Különben a katonaság, az jó vót. Zalaegerszegen szógáltam, a jugoszláv határon, két évet – hát ugye, ott sok tapasztalatot szerezhet az ember. Vót egy kis mozgás, jól feleleveníti az embert a katonaság, meg sokat tanul is az ember, sokat fejlődik. Ugye, jobbára ezek a pesti srácok vótak ott, meg más városokbul, Debrecenbül, Nyíregyházárul, azok közt az ember mindig hallott valamit, ászt mikor beszélgetés vót, komoly szó valamirül, hát odafigyelt az ember, ászt megállott a fejibe az a dolog, megjegyezte magának az ember. Sok barátom is lett a katonaságnál, mer fociztam – elég jól focizok –, meg a főnökök is megszerettek, mer eleven, fürge vótam, ami parancsot végre kellett hajtani, én végrehajtottam nekik, amit előírt a szabályzat, betartottam mindent – úgyhogy szerettek nagyon, nem vót velem semmi probléma. Meg én is szerettem a katonaságot. Mer ott nem vót megkülönböztetés, hogy ez magyar, az meg cigány – ott egyenlőség vót. Ott az a parancs ugyanúgy szól énrám, mint arra a másokra. Ha aszondták, hogy *feküdj*, vagy hogy most *mosás*, szóval hogy mossuk ki a kapcát, akkor ott nem vót az, hogy barna bőrű vagy fehér bőrű, hanem ott mindnek csinálni kellett azt a bizonyos dogot. Szóval én szerettem nagyon! Csak, ugye, vége lett.

Leszereltem, hazagyüttem – itt vótunk erre a kis lakásra nyócan. Aztán meg ugye még többen, meg még többen lettünk, mer hát szaporodik az ember, ugye! Most tíz éve vagyok nős – öt családdal vagyunk. Én úgy terveztem, hogy egy fiú, egy lány lett vóna. Meg is egygyeztünk ebbe – de aztán mivel az első lány lett, a második lány, harmadik lány, negyedik is lány, *ötödik* is lány...Én a gyereket vártam, a fiúgyereket – ászt van öt lányom. Sajnos, ugye, így hozta a sors. Most már ászt megállapodunk. Most má nem is merek arra a fiúgyerekre gondolni, mer félek: ha mégis akarnánk egy fiút, tán még ikerlányok lennének! Úgyhogy elég vót, abszolút nem kell má több család. Megszakítsuk, meg vigyázunk egymásra. Mint a bátyámék – ott sikerült is: egy fiú, egy lány, ászt megegyeztek: vigyáznak, több nem lesz má nekik. De minálunk nem sikerült. Hát épp elég lesz most ezt az öt lányt felnevelni. Ha legalább öt fiú lenne! Annak jobban örülnék. Meg nem is lenne annyi gond velük. Mer a lánynak ilyen ruha, olyan ruha, ez kell neki, amaz kell neki, ahogy nyőnek, egyre csak több pénzt igénybe vesznek a lánygyerekek. Ugye, a legnagyobb most má kilencéves, iskolás!

A megélhetőségünk meg nagyon nehéz.

Én tizenhét éves koromtul dogozók. Előbb a gőzfűrésznél vótam, az ingán: fűrészeltük a deszkákat, egy méter húsz centi, egy méter ötven, mikor hogy, csillére raktuk, kitoltuk a telepre, leraktuk, vissza, csörlőt összeszedni, kipucolni a sín közit – ez vót a munka. Most a Tempónál dogozók. Itt vegyes munkám van, van mikor gödröt ásunk, van mikor padlót kell fektetni, rácsot felrakni – szóval ilyen összetett munka ez, ami gyün, csinálni kell mindent sorba. Ezerhatszáz-ezer-hétszáz a keresetem, mikor milyen a hónap – hát az avval a kis családi pótlékkal se sok, örülünk, ha a sok családdal meg tud valahogy élni az ember. Vihettem vóna én többre is, mer ugye fociztam. Fociztam már a katonaság előtt is, katonaságnál meg ászt pláne sokat, vittek engemet sokfelé, kocsival, ahogy meg hazagyüttem, be akartak vinni az ETE-hez – de hát két család vót már akkor, nem bírtam menni. Így ászt így maradtam: dógozni kell, a péz meg kevés.

Meg a lakáshelyzetünk – ez szorít nagyon. Valamikor kinn laktunk mink Kisgyepen, cigányok közt ott is, nem is vót az rossz – de ászt, ugye, ahogy az a lakás tönkrement, megroggyant, nem engedtek már újat építeni helyette, hanem itt adott a tanács lakást a barakktelepen. Azt a kétszobás lakásunkat ott lebontották, és eltettek minket ide, ebbe a másfél szobásba. Még mikor katona vótam, akkor vót ez – a feleségem közbe Jánoshidán vót a gyerekekkel, a szüleivel. Hazagyüttem szabadságra, bementem a tanácsho, elmondtam, hogy ez és ez a helyzet, nincs lakásom – akkor megígérték, hogy fogok kapni. Akkor leszereltem, hazagyüttem, anyám persze aszondta:

– Fiam – aszondja –, amíg nem kapol lakást, gyere el hozzánk! Majd ahogy elférünk, úgy leszünk.

Mer ugye, egy anyának a családját csak oda kell húzni magáho! No, akkor be is gyöttünk ide. Viszont ahogy a tanácsnál ezt megtudták, utána má nem adtak nekem lakást.

– Ha már az anyjáná kapott lakást, akkor most magának nem kell – aszondja a tanács. – Nézze – aszondja –, örüljön, hogy az édesanyja odavette. Majd most már ott ellesznek valahogy.

– Igen – mondom –, de ám maj gyűnnek a gyerekek a világra! Akkor mi lesz? Gyűnnek, mer szeressük a gyerekeket.

– Nézze – aszondja –, ne csináljanak gyereket!

– Aki nem szereti, az ne egye meg -mondom. – Én szeretem, hát bele is harapok, meg is eszem!

– Jól van – aszondja –, valami másrul beszéljen!

– Hát – mondom – énnekem nincsen olyan magos iskolám, hogy most itten politikai órát tartsak önöknek. Én csak errül tudok önöknek beszélni.

– Szeret maga dógozni? – aszondja akkor.

– Nem szeretek – mondom. – Nem szeretek, csak muszáj a család végett, így ászt dogozók. Habár nem szeretek.

– No – aszondja akkor az a tanácsi ember –, akkor maga nem is fog kapni lakást. Nem szeret dógozni, akkor magának nincs lakás!

Ászt evvel el vót intézve.

Most ugye vagyunk itten tizeneggyen. Egy szobába anyám a két húgommal, másik szobába – az háromszor három méter – én hetedmagammal, a konyhába meg a harmadik húgom. Most ha leszerel a sógorom, gyün az is a konyhába, leszerel az öcsém, hazahozza az is a feleségit, két gyerekit – leszünk rögtön tizenhatan. Hát ha még majd szaporodás is lesz? Rossz rágondolni. Itt főzünk, itt mosunk, itt alszunk szanaszéjjel, itt játszanak a gyerekek – hát hogy lehet akkor ennyi ember közt tisztaságot tartani?! Meg *élni* hogyan lehet?! Ugye: fiatalok vónánk. Én a feleségemet szeretem, meg is vagyok vele elégedve, amúgy nem vóna semmi probléma köztünk. Még ha egy ekkora szobába betennének ötvenünket, én a feleségemet akkor is szeretem! De ugye: az ágy tele gyerekekkel, egyik alszik, másik beteg, harmadik sír, negyediknek leckét kell írni – hát ugye, akkor így a házaseletet mellőzzük. Inkább mellőzzük.

Mellettünk most üres lett egy lakás. Kétszobás lakás, hárman vótak benne, de elmentek bérházba lakni, nincs most ott senki. Bementem a múlt héten megin a tanácsba, kértem, hogy adják nekem azt az üres lakást. Mer itt tizenhat ember nem fér el. Hát úgy vagyunk már most is: egymás tetejin! Már ugye a tisztaság se úgy működik, ahogy kellene, meglesz már a betegség is, ha nem segítenek, már azt fogjuk elérni, hogy a kisgyerekeket elviszi a mentő!

– Maga nagyon sokat beszél! – aszondja ott a tanácsi kartárs. – Meg különben is – aszondja –, nem tudunk magának lakást adni.

– Mér? – mondom. – Mer barna bőrű vagyok?

– Nem azér – aszondja. – Hanem mer nincs lakás! Hát aki húsz éve beadta az igénylést? És még nem kapott? Az mit szóljon akkor?

– De hát akkor – mondom – kiknek csinálják a bérházakat? Tessék szíves megmondani, kiknek építik a sok lakást?

– Az magát ne érdekelje – aszondja. – Az nem magára tartozik!

– Ha – mondom – húsz éve be van valakinek adva, akkor illő, hogy megkapja már azt az új lakást. Az ellen én nem is szólok egy szót se. Csak legalább amibül az a család kimegy, azt tessék nekem ideadni, csókolom! Egy olyan megüresedett lakást tessék legalább nekem kiutalni, és soha maguk fele nem gyüvök többet.

– Vóna esze! – aszondja rá.

– Na most viccelődni vagyunk itt – mondom –, vagy hogy a lakásügyi panaszomat felvegyék?

– Ide figyeljen – aszondja –, mennyit keres? – Mindig evvel az ötlettel gyűnnek!

Mondom neki, hogy ezerhatot, ezerhetet.

– Na – aszondja –, abbul egyen meg ezeregyszázat, ötszázat meg rakjon le minden hónapba, ászt váltson szövetkezeti lakást.

– Hát – mondom – az jó lenne! Ha én ezt az ezerhatot kéthetenként megkapnám, akkor tudnék is letenni valamit. De akkor nem ide gyünnék önköz! Ide tessék hallgatni: hát ha én azt a hétszáz előleget megkapom, hát az nekem épp hogy csak elég egy hétre, hetedmagamra! Még – mondom – annyit tán meg tudnék tenni, hogy egy-kétszáz forintot elhúzok a családom szájaiul, maguk tegyék mellé a többit, úgy tudok váltani szövetkezeti lakást. De így?

Hát így örülök, ha a családomat fenntartom ebbül a kis pénzül.

– Akkor menjen máshova dógozni, ahun többet keres! – aszondja.

– De kérem, négy éve itt dogozók már, én nem akarom váltani a munkahelyemet!

– Akkor – aszondja – menjen a felesége dógozni!

– És akkor a gyerekekkel ki lesz?

– Hát azt maga tudja! – aszondja. – Nem kellene annyi gyereket szülni a világra!

– Kérem – mondom –, én a demokráciát szaporítottam ezekkel a gyerekekkel. Hogy többen legyünk. Hát nem kevesen vagyunk? Dógozni ki fog majd, ha nem az én gyerekem?

– Kár a szóér – aszondja –, magának nincs lakás.

– De kérem, segítsenek rajtam! Mer el vagyok esve! Dogozók, de családom van, hetedmagamat tartom! Segítsenek, mer nincs hol legyek!

– Nem – aszondja –, nincs lakás. Vegye tudomásul, hogy a maga részire nincs lakás!

Hát így, ugye, csakugyan kár a szóér. Csak azér, hogy a torkom kiszáradjon, nem beszélek tovább – kigyüttem.

Ez a helyzet, sajnos. Hogy mér nem akarnak segíteni, nem tudom. Mer azt mondja, nem azér, hogy a bőröm barna. De hát mit gondoljon akkor az ember? Várok benn a soromra, ott vár velem eggyütt egy illető, egy női személy; elmondja ottan, hogy milyen panaszai vannak, vizes a lakása, meg kicsinye van, satöbbi; behíják énelöttem, benn van eggy ideig, kigyün, kérdezem:

– Na, csókolom?

– Hála istennek – aszondja –, megvan a lakás! Megkaptam a kiutalást!

Ugye: egy magyar asszony. Hát akkor mit gondoljon így az ember?

Mondjuk, a munkahelyemen, ott nincsen ez, ott nem mondják senkire hogy barna bőrű, vagy ilyen, vagy olyan. A mai korszakba nincs már ez – hát ugye, a húszadik századba élünk! Vót minisztériumi rendelet is, hogy a cigányt is sorolják oda, ahova a többit – és oda is sorolják. Szóval a munkahelyen semmi panasz, én ott ugyanúgy érzem magamat, mint akármelyik munkásember. Ugye ott eggyütt dógozunk, eggyütt is kajálunk, nincs az, hogy ez cigány, amaz magyar vagy paraszt, vagy ilyen származás, olyan származás – ott egyenlőség van. Mindegyiknek: „szervusz”, vagy ha öregebb: „jó reggelt”, „vizontlátás”, meg énnekem is a magyarok, akármelyik: „Szervusz, Jóska! Hová mész!” – satöbbi. Szóval nagyon is szeretnek ott engemet, a munkahelyemen nagyon is megbecsülnek, ott nincsen megkülönböztetés.

Csak azért közbe mégis van! Mer csak van még most is olyan idétlen, aki ha meglát engem: „Na, ott egy cigány!”

Meg ez még a rendőségbe is megvan, hogy egybe veszik mind a cigányokat. Pedig cigányba is van sokféle! Az se mind egyforma! En ugye cigányul nem tudok, már az öregapám is csak magyarul beszélt, meg annak az öregapja is; a mi családunkba bő ruhába nem jártak, dögöt nem ettek, mink ehhe nem vagyunk hozzászokva. Ászt mégiscsak egy kalapba tesznek engem is amazokkal! Így megy ez, ugye: ha az utcán vezetnek a rendőrök egy cigányt, mer lopott, az emberek mind mutogatnak rá:

– Ott viszik a cigányt!

De ha egy magyar lop, ha azt vezeti a rendőr? Akkor senki nem mondja, hogy: „Na, ott

viszik a magyart!” És akkor én hiába nem lopok! Meg hiába dogozók! Mer csak cigány vagyok, ugyanúgy, mint az, amelyik nem dogozik, ott ül a kocsit szélén a bő szoknya asszonnyal, ász úgy eszik! Restellem magam, ha csak látom is, meggyorsítom a lépésemet, hogy hamarabb elhaladjak onnat – de hát ez nem segít. Mer hiába fejlődök én oda, ahova a magyarok, csak érzem, hogy a hátamon ott a C betű! Itt csak az segítene, ha úgy tudnék megváltozni, hogy a bőröm színe is fehér lenne. Szóval – cigánynak se könnyű lenni!

Sehogyan se mondhatom, hogy olyan nagyon könnyű lenne az életem. Olyan sok örömöm énnekem nincsen. Ha megkapom a kis pénzemet, odaadom a feleségemnek, ű meg visszaad nekem ötven forintot. De már azt a gyerekek szájából húzza ki! Hát nem iszom meg, nem mulatom el azt az ötvenest se, hanem beosztom magamnak cigarettára, amikor meg szűkül az ű péze, akkor előveszem, és odaadok neki harmincat megint vissza – így élünk csak. Meg a többi is leginkább így van. Van, akinek hetvenet ad a felesége vagy százat, akkor ugye összejönnek mint barátok, kikérnek egy-egy korsó sört, elbeszélgetnek mellette, ász megvót a szombat este. De itt minálunk szórakozóhelyen cigányok nem sok forintot hagynak, mer örülnek, ha kajára jut a családnak. Már mondjuk akik bérházba laknak, azok má könnyen isznak! Van köztük, aki háromszázat is otthagyt egy fizetéskor. Teheti! Ha énnekem is megvóna a lakásom, csak jutna nekem is valamennyi szórakozás – de addig én mozdulni se bírok. Esetleg mikor egy lakzi van vagy eljegyzés, keresztelő – de sokszor még a keresztelót se tartjuk meg, mer nincs miből. Nem telik! Hát: ma paprikás krumplit ettünk – nyócvan forint ment el! Hát hat-hét kiló krumpli kell egy főzetre! Hozzá zsír, kenyér. . .

Csak legalább a régi lakást meg a portát meghagyta vóna nekünk a tanács! Ott mindenki csinált vóna magának másfél szobás lakást. Meg lennénk ott elégedve, nem lennék én akkor kíváncsi a tanács lakására. De fel kellett számolni azt a telepet, elvették a drága nagy udvart, hogy itt összetömörítsék a cigányságot. Bedobtak minket egy ilyen kisszerű lakásba, ász jól van, még Örülünk is neki! Keserves így az életünk, nagyon keserves!

Szókére festem a hajamat

Az én férjem magyar. Egy presszóba ismerkedtünk meg. Fagyier mentem be – nyár vót, június –, bementem fagyit venni, ászt úgy látott meg. Kigyüttem, ű követett az utcán, gyütt utánam, megállított, megkérdezte, hogy hány óra van – így. Haza is kísért akkor mindjár.

Tizenhat éves vótam, ű meg húsz. Két hónapra rá meg is esküdtünk, mer annyira sürgette, annyira féltett. Aszondta, hogy ű nem halogassa, ű nem bír várni, esküdjünk meg minnél előbb – ászt így megesküdtünk.

Tizennégy éves koromba vót egy udvarlóm, az is magyar vót, teljes végig. Vótak nekem annyi udvarlójaim, mint a hajam szála, de mindegyik magyar vót. Lett vóna cigány is, de én megfogadtam, hogy amér én cigány vagyok, mégis magyarho fogok férjhe menni! Ászt így is lett. De nemcsak a fogadás végett lett így, hanem hát ez tetszett meg, ezt szerettem. Ha nem szerettem vóna, nem mentem vóna hozzá.

Ű rögtön észrevette rúlam, hogy cigány vagyok. De nem vót semmi se belüle. Édesanyámék se tiltották, amér ű magyar, de viszont anyósomék se, meg az ű rokonsága se. Má mikor menyasszonya lettem neki, akkor mentem el hozzájuk látogatóba, de elég jól fogadtak, és nem mutatták ki nekem áztat, hogy hát én cigánylány vagyok, vagy valami. Igaz, hogy nagyon nem is látszik rajtam, ötözni is ugyanúgy ötözök, mint a magyarok, úgyhogy engemet a munkahelyemen is nagyon szeretnek, nem mondanák azt, hogy barna bőrű vagyok, nem éreztetik velem. Sőt nagyon is sok barátnóm van a munkahelyemről, mind csupa magyar lány meg asszony, fényképük is van nállam, meg énnekem is únálluk, szóval nagyon szeretnek, nem mint cigányt vesznek azok se.

Itt lakunk anyukámékkal – csak most a férjem katona. Művezető ű különben, csak most nem tudja a szakmáját teljesíteni, mer katona. Ha maj leszerel, akkor visszamegy a szakmájába, művezető lesz újbul.

Most vagyunk negyedik éves házások. Gyerek még nincs – ráérünk. Majd ha leszerel a férjem, akkor. Csak kettőt akarunk, ez az ű kedve is, meg az enyim is. Úgy szeretnénk, hogy elsőre ikrek legyenek, egy fiú, egy lány. Avval akkor be is van fejezve. De ha két lány lesz, vagy két fiú, akkor is megállunk, kettő mindenhogy elég. Mer így is elég nyomor a mi életünk. Tanultam a nővéreimen meg a bátyáimmon, hogy azok hogyan élnek a sok gyerekekkel: örülnek, ha valamit meg bírnak enni, ha meg egy darab ruhát akarnak venni maguknak vagy a családjuknak, hát azt má nagyon megéhezik. Amúgy én műtéten nem vótam még egyszer se, meg nem is akarok menni – tudok vigyázni magamra. Anyukám nem tanított semmire, de ha valamit meg akarok tudni, ott a nővérem: most van neki nyócadik gyereke, hát tud mindent, ű engemet felvilágosít. Édesanyámtul nem is tudnám megkérdezni, inkább a nővéremtül vagy egy jó barátnőmtül.

Iskolába én egyáltalán nem jártam. Kilencen vótunk testvérek, anyukám örült, ha eltartott minket, de már olyan ötözet nem jutott, hogy iskolába is járhattunk vóna. A nevemet azért le tudom írni, meg hogy mikor születtem, mikor mentem férj he – mer tanítsa nekem az írást a férjem. A bátyám kislányának van egy könyve, ászt van úgy, hogy lefekszünk, de a tévét nem nézzük, ászt olyankor abbul a könyvbül tanít a férjem. Olyan nagy hiányát éppen nem érzem az iskolának, mer ha egy mozira elmegyek, azért megértem azt a filmet, *elég* jól, pont úgy megértem, mint a férjem. Persze csak jó lenne, ha meglenne az iskolám, de most már nem bírok járni. Mer tizennégy éves korom óta dogozók, közbe meg sokat vagyok beteg is – idegösszeroppanásom szokott lenni –, betegállománybul betegállományba megyek, így is alig keresek valamit, hát még ha iskolába járnék mellette.

A férjem elsőbb tanuló vót, ahogy végzett, két hónapot vót a szakmájába, akkor vitték katonának. Úgyhogy még semmit se bírtunk keresni. A betonelemgyárba dogozók, de most még balesetem is lett, miúta a férjem oda van: a keverőgép szétnyomta a nagy lábamujját, úgyhogy megcsonkultam. A vállalatnak a hibájából vót, meg is lett állapítva, mégse kaptam

érte semmit, csak a szakszervezetiül háromszáz forintot. Szóval nem jutunk így semmire, nemigen tudom így lerakni a pézt. Ami keveset hazahozok, a bátyámnak a családjai mind megeszik. Száz forintot ha elviszek a piacra, alig hozok érte valamit, a száz forintot paprikás krumplinak is megeszi ennyi rengeteg nép! Tévé azér van már, meg mikor még a férjem idehaza vót, keresett ű is, vettem egy zeneszekrényt. Szépen leraktam a pézt, nem is mondtam meg a férjemnek, csak akkor tudta meg, mikor hazahoztam a zeneszekrényt. Most nincs idehaza, be kellett vinni a GELKÁ-ba a tú miatt – de van rá jótállás, vadonat újonnan vettem.

Anyukámékkal lakunk – ez a nagyon nehéz. Mer másfél szobás a lakás, ászt vagyunk rá tizenegyen, ha meg a férjem leszerel, tizenketten. A konyha az enyim, úgyhogy legalább külön vagyunk a többitől – de rossz azér nagyon, mer ugye, itt tüzelünk nyáron is szénnel, a főzés végett, és akkor itt vagyunk a hőségbe, gyün haza az ember a munkából, de pihenni nem tud, még az az ebéd se esik jól ebbe a forróságba. Ennyi nép közt meg rendet tartani se lehet, ha valaki idegen begyün, csak a rendedenséget lássa. El kéne innét menni, de albérlet meg nincsen. A tanácsho én hiába megyek, ha egyszer a bátyámnak nem annak hetedmagára lakást, akkor énnekem másodmagamra hogy annának? Nem is férünk pedig, a zeneszekrényem is a konyhaasztal alatt szokott lenni, nincs más hely neki. Vót nekem nagyon szép szobabútorom is – el kellett adnom, ágyat, két éjjelit, székeket, csak az asztal maradt – mer nem vót hova rakni. Akarnék most venni egy rekamét, kétszemélyest – de hova? Hova rakjam?

Meg ez a barakktelep – hát ezt se lehet kibírni. Mer itt örökké a veszekedés van, mindig a gyűlölet. Persze ugye, a gyerekek végett! Mer ugye, a rengeteg gyerek az udvaron összeeresztve, hát ugye ütik-vágják, harapják-csípják egymást, akkor persze a szülők is kiszalannak, hogy – na mi van? – Ugye, összekapnak egymással az asszonyok is, mer védi mind a magáét – aa, hát borzasztó, hogy mi van itt! Még idáig olyan nem vót, hogy mészárolták vóna egymást, szurkálódás meg satöbbi, ilyen komolyabb hogyishívjákok még nem vótak – de előbb-utóbb biztos hogy ez is meglesz, mer má annyira vannak! Mink meg, ugye, szeretnénk már egyszer ebből a cigányéletből kivetközni, oda fejlőnni, ahova a magyarok – de amíg itt vagyunk, ebbe a barakktelepbe, csupa cigányok közt, hát addig nem lehet. Addig szó se lehet róla. Azér, hogy a férjem magyar, meg hogy művezető, én remélem, hogy egyszer valamikor csak fognak nekünk anni lakást. Jó vóna!

Most, hogy a férjem oda van katonának, szórakozni egyáltalán nem járok, a városbul csak a piacot látom, meg idehaza a tévét nézem. Néha, ha valami nagyon jó filmet adnak, akkor az egyik húgommal bemegyek a moziba – nagy ritkán! Szombaton is vótunk, de ez nem jó vót. *Az élet dolgai*, ez vót a címe. Hát hogy valaki meztelen fekszik, egy színésznő – az milyen mozi? Az nem mozi! Az ilyet nem szeretem, nem bírom! Csak az értelmes filmeket – azokat nagyon! A *Sólyom*, az jó film vót! Arrul szólt, hogy indiánok vótak meg kovbojok. Ászt az indiánoknak vót ilyen olajkút, de megengedték a kovbojoknak, hogy azok is használják. De ám egyszer az indiánok azt vették észre, hogy naprul napra kevesebben vannak. Mer a kovbojok mindig leütöttek egyet. Mer azt akarták, hogy az üvék legyen egészen a kút, hogy ük legyenek az urak! Na, akkor ászt az indiánok rájuk mentek a kovbojokra, ászt úgy megverték őket, hogy egy kovboj se maradt! – Ez nagyon jó film vót, ezt kétszer is megnéztem.

Ez a nővérem, akivel moziba szoktam menni, Mari – ez tiszta szőke. Befestette a haját szőkére, úgyhogy az tényleg nem néz ki cigánynak, egyáltalán! Annak se hájárul, se arcául, se a szava járásárul, semmijérül se lehet észrevenni, hogy cigány! Lehet, hogy egyszer én is befestetem szőkére a hajamat. Akkor egész olyan leszek én is, mintha magyar lennék.

Tisztelnek, becsülnek engem

Apám, ú fodrász vót. Színészfodrász is vót az apám, Szolnokon is dolgozott, dolgozott Pesten is, maszkír-fodrász is vót, ötven évet dolgozott. Még utána, mikor a fodrászságot az öreg letette, kapott egy kis nyugdíjat is, de csak dolgozott még mellé. Utána még elment Pestre is, építőiparba is dolgozott az öreg, hát sokat dolgozott, amíg bírt. Amúgy családirag jó vót, mindenféle szempontbul, büntetlen egyén vót velem együtt, senkit ű meg nem sértett, bíróságilag sehogy se vótunk mink, egyikőnk se, soha. Nahát, ugye, édesanyám se. Nagyon meg vótam én az édesanyámmal is elégedve, jó vót hozzánk, tisztelt, becsült bennünket, az élet a családja vót neki – és ezáltal se tudtam a szüleimet elhagyni én. Édesanyámnak tizenhárom gyermeke vót, de elhalálozott belüle hét, így maradtunk meg öten. Vagy hatan? Hatan maradtunk.

Hatan, ugye, mer öt testvérem vót. Szerettem mindet egyformán, mer mindnyájan egy apához tartoztunk. Mégis ezt a legkisebb testvéremet szerettem legjobban, aki a szénbányába vót tíz évig. Legkisebb – hát legkedvesebb, mindenütt így van. De minddel nagyon meg vótam azér én elégedve, nem veszekszünk, tiszteljük, becsüljük egymást.

Jelzem: apám, az magyar ember vót, magyar ember vót az én apám. Csak az édesanyám vót cigány származás. Jóképű cigányasszony vót abba az időbe, ahogy az apám mesélte. Bement az anyám az üzletbe ledajeroztatni a haját, apám dolgozta ki neki. Legény vót még, független. Megszerette, összekerültek. Jóképű cigányasszony, összekerültek, tizenhárom gyereket ösmert apámtul.

Megmaradtunk hatan. Van benne három fiú, és van benne három lány. Majd mikor az az idő eljött, a legidősebb néném elérte azt a bizonyos tizenhat-tizenhét évit, azt mondta neki apám:

– Fiam! Dolgozni akarsz, fiam?

– Dolgozni, apám!

– Így van, fiam, dolgozni kell, becsületessen élni, fiam! Megkeresed azt a kis pénzedet, fiam, amit ász hazahozol anyádnak is, meg ruházkodol is, fiam! Fogjad meg a munkát becsülettel!

Úgy is lett, ment a nővérem. Eljött az idő, hogy a másik lánytestvérem is odakerült, annak is azt mondta apám:

– Eddig, fiam, becsületessen fölneveltelek, de viszont most se küldelek el, fiam. Ha énnekem egy darab kenyér jut, nektek is jusson belüle fiam! Hanem viszont becsületessen kell élni, amint én is élek. Én dolgoztam mindig. Nektek fiam, úgy kell igyekezni, hogy tik is ilyenek legyetek!

Ugyan a harmadik lánytestvéremnek is – szépen mind a hárman dolgoztak. A bátyám – hát ű bizony nagyon keveset dolgozott, mer az a helyzet, hogy még a háború alatt szilánkot kapott a szíve alá, két szilánkot, ami bement neki a szívburkolatba. Orvosilag meg van állapítva, hogy neki most már egy év az élete. Útet nem akarta apám engedni.

– Fiam, itthon leszel, ingyen!

De csak elment, ű is dolgozott azért.

Eljött az én időm is, tizenöt éves lettem. Az ismerőseim sokan dolgoztak már, Fölnémetibe, gyárba, szerettem volna menni én is.

– Én szeretnék már elmenni dolgozni, apám!

– Fiam, tizenöt éves vagy még, kisfiam! Nem bírod még úgy az emberek között, fiam – aszondja –, a munkát!

– Hát – mondom – majd valamit csinállok. Azt mondta ott a brigádvezető, hogy zsákolni, satöbbi, ehhez hasonlók – csak kiprobálom!

– Jól van akkor, kisfiam! Eredj!

Nem félttem én tizenöt éves koromba a munkátul, úghogy meg is elégedett velem a

brigád. Habár nem végeztem el a dolgot még úgy, mint ők, de azért megszerettek. Eldolgoztam már vagy két hete.

– No, hogy megy a munka, fiam? – Jól.

– Maradsz?

– Maradok bizony, apám! Most hozom a fizetést! Hazahoztam a fizetést. Az első fizetést hazahoztam!

– Ennyit kaptam!

Hát a szüleimnek kiesett a szemiből a könnyű. Hogy most mán ezt is megérték, hogy ez a fiuk is hozott az anyjának egy kis pénzt, hogy dolgozik!

– No, fiam, meddig akarod a munkát folytatni?

– Apám! Amint te belém tanítottad, megmutattad áztat, hogy te hogy élsz, hogy dolgoztál nekünk, neveltél minket! Dolgoztál becsületessen, panasz nem vót rád soha, mindenki tisztelt-becsült; hát ugyan én is ezt akarom magamnak, apám!

És ez így ment ezidáig. Harmincadik évemet taposom, de ezidáig így ment ez. Dogoztam. Meg nem sértettem soha senkit. A munkahelyemen a munkatársaimat, munkavezetőmet, följobb valómat tisztelem, becsülöm. A pontos bejárást szeretem a munkába, mer úgy értékeli az embert. Bárhol vagyok, mindenkinek megadom a tiszteletet. Nem szeretem a túlzás ivást, nem szeretem a tömör embereket a kocsmába, ilyesmibe sose szerettem belekeveredni. Nem. Én mindig a rendes, a tiszta életet szerettem. Nehéz becsületessen élni, de bizony így a jó!

Akkor énnekem azt mondta apám:

– No, fiam! így akarsz, becsületessen dolgozni?

– Így dolgozok, apám! – mondom.

– Így dolgozzál, kisfiam! Ha meghalok is, ezt a szavamat megemlegeted: hogy becsületessen dolgozz, fiam. Akkor nem kell félned semmitül.

Most már ez az erős akarat belém tört, belém törekedett. Úgy, hogy így a jó.

Legelőször még Fölnémetibe kezdtem, tizenöt éves koromba. Ott dolgoztam nyóc hónapig gyárba, akkor eljöttem. Ugye, amilyen meggondolatlan a gyerek: a többi még játszott idehaza, a munka meg nehéz vót – eljöttem. Utána dolgoztam idehaza bizonyos ideig, úgy ászt elmentem, elkezdtem a vállalati munkáimat folytatni Pesten, egyhuzamba már akkor. Úgy voltam jó pár évig, onnan ászt lekerültem a szénbányába.

Az én öcsém ott vót már akkor mint vájár. Már úgy dolgozott mint munkavezető, egy műszakba kétezer ember dolgozott a kezín. Később a szívnagyobbodást megkapta a földalatti munkátul ő is, most Pesten dolgozik, vasbetonszerelő. Több szakmája is van ünéki, redőnyös is, meg a toronydaruról is letette most az iskoláját – akkor Tatabányán vót, szénbányába. Hazajött egyszer látogatóba az öcsém, ászt beszélgettünk. Na, milyen lehet az a szénbánya? Hát csak filmen láttam.

– Hát – aszondja a testvérem – nem rossz. Csak meg kell szokni.

– Mit szólnál – mondom –, ha én is lemennék?

– Semmi akadálya – aszondja. – Ha bírja a szervezeted orvosilag, gyere!

Na, jól van. Bedolgoztam elsejéig a vállalatomnál, ászt mondtam nekik, hogy elmegyek. A testvérem szénbányába dolgozik, én is megyek!

– Jól van, menjen – aszondja a munkavezetőm –, de majd nem vál be – aszondja –, és utána megín új munkahelyet választ?

– Megpróbálom – mondom.

Mielőtt még leszámoltam, bementem az üzemi orvoshoz. Privátilag megvizsgáltattam magamat, hogy a szervezetem bírná-e a földalatti szénbányát. Ezernyócszáz méteres függőleges aknába kellett menni, mondtam a nyomást, az öcsémtül tudtam, mondtam a melegséget, harminc, harminckettő, harmincöt fokig, esetleg negyvenig elmegy a melegség odalent. Ahogy megvizsgált az orvos, aszondja:

– Énszerintem, fiam – aszondja –, százszázalékos a földalatti munkára.

– Nagyon szépen köszönöm, főorvos úr! – Avval kifizettem, elmentem. Leszámoltam, leadtam a holmimat, a munkakönyvet kézhöz kaptam, kijelentkeztem, mentem Tatabányára. Ottan ásztt több orvoson keresztül kellett menni, de alkalmas vótam mindnél.

Hát ásztt egy nap lementem – nem vót érdekes. Mondjuk ugye annyibul vót problémás, hogy hirtelenjébe a szénbánya csupa sötétség, az ember csak a falakat látja. De nagyon jó munkahely vót, úgyhogy az ember nem látott odale szenet, csak épp a munkahelyen, védve vót mindentül, rendesen ki vót ácsolva. Mondják, hogy nahát milyen veszély van a bányába – hát vót, vót, de az emberen a szerencsétlenség idefönt is megakad. Úgy az építkezésen, vagy bár akárhol az ember vagy szögbe belelép, vagy téglá, ehhez hasonló, ha nem ügyel az ember magára, ugye – úgyhogy én az öt évemet ott dolgoztam, de nem volt énnekem még sérülésem se odalant. Nyóc napig próbaidő vót, bányajárás, a nyóc nap alatt megszoktam, úgyhogy utána ásztt bekerültem frontfejtésre. Az öcsémmel nem dolgoztam, mer egy-testvért nem engedtek egybe dolgozni, közvetlen vágatokba dolgoztunk egymáshoz.

Átlagjába mindég frontfejtésen dolgoztam, állandóan a szénkitermelésnél. Ezres meg ezerkétszáz gumiszalagra dolgoztunk. Jutott rám körülbelül olyan százötven-kétszáz mázsa szén mindég. Nem is vót baj, hát meg vótam elégedve a munkahelyemmel, jól dolgoztam, szerettek is, meg hát ugye kerestem is, a kaja is megvót, minden, megadtam magamnak a jobb kaját, italokat, satöbbi, szórakozás, ahogy ugye legényembernél megy ez. Most már bizony másképpen van, de akkor az ember úgy vót, hogy mindenhogy jól van, ugye. Megvót a jó munkahely, keresett az ember, megkapta minden két évbe még rá azt a kis pénzt, hát haza is juttattam egy kicsit a szüleimnek, de a többi csak abbul állt, hogy – szórakozás. Már mikor az ember ugye nős, akkor minden masabb, minden, akkor már az ember nem azon van, hogy nohát azt a kis pénzt zsebbe hordja, hanem hazaadja az ember. De hát akkor...! Nem is vót semmi baj, csak aztán az utolsó, ötödik évembe, ötödik évem vége felé – akkor érzettem, hogy hát fulladtam. Fogalmam sincs hozzá: vagy a tüdőre kaptam szilikózist, vagy ehhez hasonló valamit – mit csináljak? Elmentem orvoshoz. Mondom: elmegyek orvoshoz, nem-e valami bajom történt. Megkaptam a vizsgálatot, tüdőröntgent satöbbi, de nem vót a tüdőmnek semmi baja. Csak, ugye, a munkátul megkaptam a szívnagyobbodást. Két és fél ujjnyi szívnagyobbodást, sportszívet kaptam. Be is vittem a leletet mindjárt a munkaügyi osztályra, azt mondták rá:

– Fiam, hát sajnáljuk, mer jól dolgozott, és hiánytalanul dolgozott mindég, úgy a szállón, mint a munkahelyen meg voltunk magával elégedve mindenbe, de nem alkalmazhassuk most már fiam magát – aszondja – földalatti munkára, mer most már ugye érzi kicsit a szervezet.

– Érzem magam, most már érzem magam kicsit. Hát hiába is tagadnám – mondom –, hogy nem érzem, de viszont mikor lemegyek, akkor bizony – hát szóval érzem. Hát ezt meg kellett ugye, mondani.

– Úgyhogy – azt mondja – most már nincs más hátra, csak fönti munkahely.

– Fönti munkahely? Hát azt már, ugye, megtalálom közelebb is!

Onnét akkor így vissza fölmentem Pestre, építkezésre.

Az iskolai végzettségemmel úgy van ez: nekem hat általános iskolám van. Ugye: régebben jártam, a múltba. Nem nagyon törődtek akkor az emberrel, hogy hogy tanul, mint tanul. Cigánygyerek, ugye, hátulrul ültem, ha tanul, úgy is jó vót, ha nem tanul, úgy is jó vót, ha ment iskolába, ha nem ment, jó vót mindenhogyan. Akkor úgy vót, ha a hat iskolát kivégezte az ember, akkor mehetett tanulónak. Hát én úgy direkt külön tanulónak nem mentem, mer engemet az apám szabadított a fodrászszakmába. Dolgoztam is egy pár évet benne, a bányából is ahogy fölöttem, ott is üzletbe dolgoztam előbb, bányászokat nyírtam, meg a katonaságnál, ott is ezt végeztem, az újoncok ahogy jöttek, azokat nyírtam, tiszteteket is, minden. Bánya után haza is jöttem, be akartam menni a szövetkezetbe -ezerkettő-ezerháromszáz forint egy hónapba. Hát ugye, bánya után azt mondtam rá: Nekem ez nem

pénz. Föl vagyok szabadulva, igazolványomba benne van – hiába.

Falun a fodrászság gyenge. Most ezek a nagyobb hajak is itt vannak, nem nagyon nyíratkoznak a fiatalágok is, bevetődik tíz-tizenöt nyíratkozni egy nap, és négy forint vagy négy ötven egy nyírás – hát legjobban már az öregeknek való ez, nyugdíjasoknak jobban. Akik még énvelem fölszabadultak, idebent vótak a szövetkezetnél, azok is kiléptek, elmentek kubikra. Többet keresnek, négy-ötezerig, téeszekbe is négyezerig, mehetnek Pestre, minden. Úgyhogy én is fölmondtam vele. Ebbül nem bírom a családomat föltartani. Megfogtam a lapátot, így jobban megélek, jobb a pénz.

Tanulni én hiába szerettem vóna. Ami szakmám van is, az is mintha nem is vóna. Úgyhogy amit tanultam én, azt a katonaságnál tanultam csak. Hat általános iskolával bekerültem a honvédséghez, és odabe a két évem alatt jártam politikai iskolára. Hát ez egy olyan dolog, hogy errül beszélni nem lehet. Amit én a katonaságnál megtanultam, áztat el fogom én a sírba vinni. Azt én nem mondom el. Az egy katonai dolog, az titok. Mint belső naposi feladat vót ez a mi számunkra, mindnek, akinek ugye nem vót rangja. A belső körzetbe tartottuk a szolgálatunkat, és mivel én jól végeztem a szolgálatomat, szóbelileg és mindenhogyan, amit hát lehetett, ki tudtam magambul venni, a fölsőbb tisztjeimhez ugye, ami rám vonatkozott, föladatak, azokat rendessen leadtam, az adatokat is nekik, minden – így akkor tanulhattam. Hogy az ügyeletes-munkámat is elvégzettem – azt, ami már mondhatom hogy fötörzsörmestertül alhadnagyig lett vóna, de rám bízták ottan – kisebb adminisztrációs munkákba is besegítettem, amikor tudtam. Ugye, kissé kevesebb vót az iskolám, már valahogy hát mondjuk nagyobb számfejtések vagy ehhez hasonlók, amibe már így nagyobb szókiejtéssel köllött volna átdolgozni azt az iratokat, satöbbi meg minden, hát mondjuk ebbe a föltételekbe, ebbe már nem bírtam magamat fölmeríteni. De amúgy nagyon szerettem én katona is lenni, én meg vótam elégedve, meg egyébként is én aszondom, hogy aki nem katona, az nem is ember, énszerintem. Mikor már eljön az a bizonyos két év, itt vannak ezek a húszéves gyerekek, kérem szépen – hát mondhatom, hogy buták! Nem tudják áztat, hogy mi az a törvény. Hogy hogy köll a törvénytül védekezni. Vagy hogyan köll a törvénynek meghajolni. De mikor eljön az a két éve, kérem szépen, ottan emberré faragnak mindenkit. A két év alatt beleviszik azok a tiszték, kérem, a törvénynek a paragrafusát. Hogy mihöz lehet és mihöz nem lehet ragaszkodni egy fiatalembernek. Ez mindenkire ráfér – meg jó is az a katonaélet. Nekem is jó vót az a két év. Hazajöttem, azt mondta apám is:

– Fiam! Emberebb lettél! Rád fért! Emígy se vótál rossz, fiam, de most még emberebb lettél fiam!

– Ez – mondom – mindnyájunkra ráfér, apám! Mondták bent, hogy maradok-e tovább, ha leszerelek.

– Hát – mondom – most egyenlőre nem. Szeretek katonának lenni, katona vagyok míg élek, de – mondom – ott vannak a szüleim is meg minden, most elmegyek haza, és dolgozok.

Ez nekem második nősülésem most. Tízéves a kislányom, aki az első feleségemtül van, kétéves vót, ahogy itthagya az anyja. Egy kis négyzeteltérések fölmerültek köztünk – nem énnálam! Mer én harminc évemet megértem, de amit a szomszédokkal is tanúsíthatok: nem mondom azt, hogy nem iszom meg, ha akarom, azt az egy-két korsó sört, mer telik is a kis pénzembül – megiszom. De még részegen engemet nem látott senki se, hogy én óbégattam vóna, vagy megbecstelenítettem vóna valakit, szóval, vagy ehhez hasonló dologok – nem. Úgyhogy az eltérések, azok a feleségembül következtek. Elég az hozzá, hogy kinyitottam neki az ajtót, ászt azóta nem is láttam. És nem is érdekelne most már.

Úgy vótam akkor, egyedül a kislánnyal, két évig és nyóc hónapig. Építőiparba dogoztam, Pesten, a Hármasonnál. Egyik este bemegyek a szállóra, ránézek az asztalra – távirat. „Azonnal gyere, meghalt apád!” Úristen! Hát most gyüvök el otthonrul, hát ez nem lehet igaz! Még jól vót, nem beteg, semmi – és hirtelen meghalt. Megfült hirtelen, sajnos. Hazagyüvök, eltemettük. Visszamentem dógozni, másik héten megin kaptam egy másik

táviratot. De tíz nap leforgása alatt!

„Azonnal gyere, meghalt anyád.” Szép eredmény, jó sujtás rám! A Móricz Zsigmond körtérről egész be a Keletiig, addig mindég folyt a szememből a könnyű, a villamosok is majd elütöttek. Hazagyüttem, ráborultam az anyámra.

– Na, most már – mondom –, kedves anyám, ki neveli fel nekem a kis családomat?

Magam maradtam a házba. Akkor már a kislányom négyéves elmúlt. Az öcsémnek a feleséginek átadtam a kislányt, gondolja. Hát mit csináljak, ugye?

Két hónapig vót velük a kislányom. Hazagyüvök, látom: a gyerek nem úgy van, ahogy kellene, soványabb a lányom. Nem, is tudtam megfogni az eszemet, hogy hová tegyem, mit csináljak. Hát őszintén megmondva, nem úgy adtak a kislányomnak kosztot, mint kellett volna. Bevittem orvoshoz. Azt mondja nekem az orvos:

– Mondd csak, kisfiam! Ennek a kislánynak nem adtok ti enni? Azonnal lezáratlak, kisfiam! Lezáratlak, kisfiam, azonnal!

– Aranyos doktor úr – mondom –, nem vagyok idehaza! Pesten dolgozok. Az öcsémnek a feleséginek adtam oda, hogy vigyázzon a gyerekekre. Rendessen adok pénzt! Adok ötszázat, hatszáz forintot egy hétre, meg hetet is. Meg az mellett még mindég hozok valamit, vagy egy felpuolt tyúkot, vagy húst Pestről, ruházatot, mindent a kislánynak! Eggyes gyerek is, hát hogyne akarnék én gondoskodni róla! Aranyos doktor úr!

– Kisfiam, nagyon össze van szűkülve a gyomor a kislánynak, meg a belei!

– Nem tudok mást mondani, kedves doktor úr -mondom –, maga a doktor! Megállapította, hát ez az igaz. Ez az igaz, doktor úr, így van, ha maga mondja!

– Fiam, ha így megy tovább, nem kell neki egy hónap, és a kislány elpatkol!

Mit csináljak, mit csináljak ebbe a helyzetbe? Nohát, így lett ugye nekem ez a második nőülésem.

Ösmertem én már ezt a mostani feleségemet, hát helybéli vót, árva lány, meghalt az apja, fiatalabb is vót mint én, mer nyóc év van közöttünk, hát ösmertem. Tizenhat éves vót, már a tizenhatodik évit nálam tötötte. Már én övele, evvel a második feleségemmel, így beszélgettem, mikor hazajöttem, a kocsmá mellett laktak, ösmerős is vót, bementem, elbeszélgettem. Azt mondja egyszer nekem az anyja, az anyósom:

– Fiam – aszondja –, többet érne, ha te is megnősülnél, meg minden! – Szóval így elbeszélgetett velem.

– Nagyon helyes – mondom –, elsőbben így is vót a számításom. De bizony úgy áll a helyzetem, hogy viszont gondolom, hogy majd tán a következővel is úgy lesz, mint amavval vót! Bizony, az ember is így van, nemcsak az a nő. Hogyha csalódott, nagyon fél a következő élete sorsát is megpróbálni!

Hát ászt így, ászt többrül-többrül beszélgettünk ott a feleségem szülőjével, meg minden. Mondom: idősebb vagyok – nem érdekes, meggondoltabb ember vagyok már. Itt a kislányom – magam nem bírom, ű majd fölneveli nekem. No, jól van, legyen akkor! Fiatal vót még, nem lehetett megesküdni, a tizennyóc évit köllött neki betöteni előbb, két évig úgy éltem üvele, hitetlenül. Majd utána két évre polgárilag megesküdtünk, tanácsnál. És idáig szépen élünk. Nem sértettük még meg egymást, tiszteljük, becsüljük egyike a másikat. Öt gyermekem van ettül a feleségemtül, meg a nagylányom, az harmadik osztályos, nyolcadmagammal vagyok. Meg vagyok a feleségemmel elégedve, meg vagyok a sorsaimmal is elégedve, meg vagyok a keresetemmel is, az egész helyzetemmel meg vagyok elégedve, meg vagyok a kormányommal is elégedve, mindennel meg vagyok elégedve. Csak azt szeretném most már, ugye, hogy hát nagyobbak vónának a gyerekek is, hogy ugye többen keresnének. Meg ez a kis házam ha kész lenne már.

Pesten vótam jó pár évig, két évvel ezelőtt jöttem el Pestről, lejöttem Szolnokra dolgozni, itt húztam le most két évet Szolnokon, onnét meg most még közelebb jöttem. Mindég közelebb, így áaszt most már helybe vagyok. Én még mondhatom nem pihentem úgy, hogy

kijöttem volna a munkahelyemről, vagy hogy egyik munkahelyemet fölemelem, a másikat leteszem – olyat én még nem csináltam. Most is jogfolytonossággal jöttem el innen, egy napi kiesésem nem vót, mihelyt kijöttem, már tettem is le a munkakönyvem. És ettől a vállalatomtól is jobbadán csak a lakásom végett jöttem el. Mer ugye, így reggel is el tudok dolgozni a lakásomon, este is eltudok dolgozni, jobban van rá időm, hogy helybe vagyok. És meg is értették a vállalatomnál, aszondták, hogy ha arrul van szó, bármikor mehetek vissza. De itt is nagyon jó helyem van, megyei tanácsnál dolgozok itten is, szeretnek, meg vagyok elégedve, ösmerőseim, munkatársaim, munkavezetőim, minden – ásztt ugye dolgozik az ember becsületessen. Itten már kubikmunkát végzünk, viszont ez olyan, hogy ha a kubikmunkánk elfogy, a földmunkák vagy betonozások, ehhez hasonlók, akkor ugyancsak úgy besegítünk a kőműveseknek is, mint Szolnokon. Hát ugye, mindent meg kell csinálni az embernek egy vállalatnál. Egy hónapja lesz, hogy leszámoltam a régi vállalatomnál. Ugyan itt még fizetést nem kaptam, de a többi brigádok mondják, hogy talán majd jobb is lesz, mint amoda vót. Pontosán nem tudom még megmondani, hát állítólag kétezer-négyszáz, kétezer-ötszáz meglesz, vagy talán kétezer-hétszáz, nyersben. Ennyi nem vót meg odabenn, ezernyóc, ezerhét, ezerhat vót, meg ezerháromszáz, mondjuk egy évbe ha háromszor megvót ott a kétezer-nyócszáz. Változó vót. És soha nem vót szabad szombatom kérem szépen, és átlagjába mindég kétszázhusz órám vót, minden hónapba, itt meg ugye mindég szabad szombatom van. Jobb így, mer ugye az embernek még oda se kell azt a kis pénzt visszavinni, azt a kis hat forintot, nyóc forintot, mikor mennyit, ez ugye kiszámíthatatlan, mer vót, mikor még hat forint is esett egy napjára nekem odabenn! Vót, mikor még tíz forint is! Ez így ment! Most már ugye, ahogy majd megkapom a kupertámat, úgy egészbe tudom odaadni a családomnak, mer egyik részbe a vonatjegyet se nem fogják, másik részbe ebédelni is hazajárok, hát jobb, ugye. Négy után ugye, ment a vonat, és ugyancsak úgy este hat órákkor voltam itthon mindég, hát kissé fáradtságos vót ez a felkelés. így meg hát háromnegyed hétkor elmegyek itthonrul, itt vagyok, közelbe dolgozok, az állomás mellett, hétre ott vagyok. így ugye mindég el tudok reggel egy két-három órát végezni itthon, munka előtt; mondjuk ha négykor kezdek, akkor hat óráig végezem itthon a munkámat, vagy most, hogy már hosszabb a nap, három órákkor fölkelek, csinálom hatig. Akkor bemegyek, valamit harapok is, megyek a munkahelyre. Hét órákkor fölveszem a vállalati munkámat, folytatom ötig, öt után meg mindég tudok dolgozni nyóccig. Vót, amikor még kilencig is, mer ide húz az utcai villany, és valamit látok – szóval hát hat óra hosszát, hét óra hosszát, ennyit átlagjába mindég tudok a lakásomra fordítani.

Ugye, aprós gyerekeim vannak, hát ez az első, a lakásom. Hogy ugye lebúvó helyük legyen nekik. Ezt a tűzrevalós kamrát azér készítettem elő, még két éve, hogy majd ebbe pakolok bele a családdal – addig, amíg épülünk, itt lehessenek. Ezt a kis vályokomat, ezt saját én vertem magam a tavalyi évbe. Tízezer forintot plusz ki kellett volna adnom, hogyha más egyénnel verettem volna. Vagy, ugye, hogyha kint a Gödörnél verődik, akkor még rá a behozatala is, az is egy nyócvan forint mondjuk, a vontató óránként, nyilván emberekre is olyan száz-százötven, kétszáz forint, alább nem gyün egy ember napszámba, hát ez is mondjuk rá olyan tizenkét-tizenháromezer forintot elért volna plusz. Nahát így ezt is inkább magam végeztem, fizetett szabadságom alatt, a feleségemmel, és hát sajnos, ezáltal került a kisfiam, a Pistikém, ezáltal került be a kórházba. Mer hogy vályokot is vertünk, és ez a negyedik gyerek picit vót, így a kisgyerek leromolt, és megkapta a tüdőbetegséget. De hála az istennek, most már jól van, idehaza van már. Úgyhogy bizony akármilyen gyengén is vót a kosztunk néha a télen, bizony inkább nem ettünk, de neki meg kellett legyen az a diétás étel, amit a kórházi orvos megmondott, hogy hát mi kell a gyerekeknek. Hát egy jó orvos vót az. Fülvizsgálatokat is kapott a gyerek, jól van már, egészséges.

Ótépém énnekem még, hála az úristennek, nem vót, mer az a helyzet, hogy én a vállalatomtól apródonkint, lefogással megkaptam a faanyagot meg a cserepet. így hatszáz

forintjával fogták tülem minden hónapba a faanyag árát. Amit vállalatilag kiszámítottam, huszonhatezer, amit a vállalat éntülem lefogott idáig. Kiadásom ugye nagyon sok vót rája. Most már ami anyag kell az építkezéshez, az megvan, majdnem minden megvan.

Egybe vót a vályokom, meglett a faanyagom is – no akkor, kérem szépen, még lett egy nagy problémám. Az, ugye, hogy nem vót énnekem engedélyem ide építeni. Hogy ugye ide a Krakkóba, a cigánytelepre – magyarán megmondva – nem adnak ki engedélyt. Én meg, ugye, a törvény ellen nem is akarok dolgozni, egyáltalán! Kijött az a jobb idő, az április, azt mondtam akkor a feleségemnek:

– Na nézd, feleségem! Csurgunk-csepegünk, hajléktalanok vagyunk. Menjél be a tanácshoz, és az építési előadóhoz is menjél be fiam, és mondd el a panaszainkat, mondjad el, hogy állunk! Ugyancsak én is a panaszaimat fölmerítem odabent a vállalatomnál. Na menjél, fiam!

Bementem Szolnokra, elmondtam, mi a helyzet. Hogy most már segítsenek engemet a megyétül is az engedélyivel. Mer ha adják, ha nem adják, most már nincs mentség! Feleségem van, aprós gyerekeim, hát ennek menni köll, mer én az aprós gyerekeimet nem akarom hogy elszórjam a föld alá!

Bement a feleségem is a tanácsra, előadta a panaszait. Azt mondta az elnök elvtárs is, az építési előadó is:

– Minden további nélkül, asszonyom, fogjon az építkezéshez. Nagycsaládos anya, nem lehet magát leállítani.

És ugyancsak kint volt nálam a bizottság is, a szolnoki bizottság. Mer utána másnap már, hogy benn vót a feleségem, meg is kezdtem az építkezésemet. Akkor ászt kigyütt a megyétül a bizottság, úgy a rendőrség, tanácsstag, minden, nézték elsőb a többi lakásokat, utána meg bejöttek hozzám. Megmondtam nekik:

– Kérem szépen, én nem magamtul fogtam az építkezéshez, hanem errül tud a tanács. Mer ez az ügy már többszörösen föl van merítve maguk előtt. A feleségem már négyszer vagy ötször bement, és elmonda a véleményit, hogy mint vagyunk, hogy vagyunk.

De nem azér jöttek be, hogy talán leállították vóna az építkezésemet, nem. Hanem megnézték: hogy akarom, mint akarom, mivel több családom van, hogy elég nagy lesz-e, milyen megspórolt dolgaim vannak, satöbbi.

Még utána ugyancsak a megyénél is eljártam, vótam Forró elvtársnál is. Fölmerítettem úneki is a panaszomat, mondtam:

– Kérem szépen, a keresetem így és így áll. Meg vagyok a keresetemmel elégedve. De az a helyzet, ugye: sok családom van. Egyedül magam keresek, és így, ugye, kissé kellemetlen az is, hogy az ember kölcsönt fogjon magának. Vannak most már megspórolva ilyen kis dolgaim, amivel most már kezdeni tudnék, amit én a gyerekeimtül három éven keresztül meghúztam, úgy hasilag is, mint kórházilag. Ha nem lenne ez a megspórolt dolgaim, csak avval a kis gunyhós lakásommal lennék, ami vót, és úgy akarnának engem beletenni lakásba, azt mondanám: Kérem! Ha kétszázezer forintosba beletesznek, tegyenek! Majd dolgozok, megfizetem a bankba! – De így, ugye, ha most az én spórolásom után nem építhetek, ezt én az életbe soha nem tudnám elfelejteni. Nekem ez nagyon fájna. És nem is viselem el. Az aprós gyerekeimnek a megspórolásait, hogy nem tudtam neki az asztalra tenni, ami kell. És én most már benne vagyok, most én már csak úgy tudok megnyugodni, hogy akármilyen gunyhót húzok a keserves keresetembül, ászt abba belefekszenek.

Akkor azután, meg is kaptam a papírt. Föl is lett juttatva az engedélyem a megyéhez, minden, rendbe lett a dolog. Úgy mentem már a papírommal a nagy fatelepre, úgy adták ki az engedéllyel a faanyagomat meg a cserepemet, kedvezményes áron.

Április elejin kezdtem. Április elsejivel megkezdtem, úgyhogy május tizenhatodikán föl lett húzva a fal. Addig mindég a falat húztam, április elsejítül május tizenhatodikáig. Utána vártam rá még egy-két hetet, míg begyütt az előlegem, június negyediken föl vágattam a

faanyagot az ezer forint előlegemből, úgyhogy utána tegnap végeztem be a tetőt, tegnap este, ezidáig mindég csináltam a tetőt, két hétig. Mindent én csináltam, egyedül magam. Hogy reggel munka előtt, este munka után, szombat, vasárnap – így húztam falat, tetőt, mindent magam. Meg közbe a vállalati munkámat is rendessen elvégeztem. Most már ugyancsak így lesz jövő héten a lécezés. Holnap reggel megkapom azt a kis elszámolásomat a régi vállalatomtól, ahon leszámloltam, mer ott tizenkilencedikén van fizetés, az új vállalatomtól meg jövő pénteken jön az előleg. Csak délig adnak a telepen faanyagot meg léceket, délig van rendelés, hát így majd csak hétfőn megyek, pár kötet lécet fuvarossal az előlegemen hazahozatok, utána ászt este már lécezek. Most léchiányom van, ez a fölakadásom, most történetesen úgy hirtelenjébe köllene nekem olyan ezeröttszáz folyóméter léc. Mondjuk, forintjával is, az ezeröttszáz forint. Ennyi köllene még hirtelenjibe a tetőbe bele. Akkor ugyancsak köllene még úgy ezerkettőszázig a mennyezetbe bele. A szobákat lelécelni – majd úgy lesz bestukatúrozva. Ez még egy háromezer, háromezer-öttszáz forint. Még vagy száz darab kupa hiányom is van, zsúpkupák, a tetőre, hét forint ötvenével. Szög belement jó csomó, egy negyven kiló belement, az is tizenhárom forintjával, mire az ablakokat, ajtókat meg bírtam csinálni, negyven kiló belement. Hát hosszas, hosszas egy kicsit! Míg a léc meglesz, van munkám addig is, mer földkitermelés is köll még, hát vakolni is köll az épületet. Lesz még itten egy háromhónapos munka. Lelécezem, lecserepezem, bepucolom, bevakolom, utána ászt akkor már jobb lesz. Mire úgy lakhatóra kész leszek, hogy be akarnánk a családommal pakolni, az szeptember, október.

Hát mostan a helyzet énnálam az, hogy amíg a lakásom föl nem húzódik, addig bizony hát megfogom magamtól még azt a bizonyos pohár sört is. Mer bizony úgy van, hogy az ember ennyi családtól nem veheti el. És hát ruházatlanok is a gyerekek, meg minden. Mondjuk majd ha a lakásom rendbe lesz történetesen, akkor már masabb lesz. De mostan nagy kiadásom van még mindég. Bizony, a tél úgy ment le minálunk: reggel zsíroskenyér, ebédre zsíroskenyér, este megin zsíroskenyér. Ezer, ezerkettő, annyi mindenhogyan kell a kosztunkra. Van ugye az előleg, az ezer forint. Avval ugye úgy van az ember: abbul olyan háromszáz forintot, négyszáz forintot vagy kétszáz forintot bírok elszakítani vagy szögre, vagy lécre, vagy így ehhez hasonló valamire, mondjuk marad ugye, hat-hétszáz forintom a családnak. Van nyolcszázötven családi pótlékom, avval együtt kapok elszámolásba mondjuk kétezer-kettőszázat, kétezer-háromszázat, ekörül ha kijön az embernek, no, abbul is úgy ezeröttszázat ellopok. Most, mondjuk, még ez a két-háromszori kiadásom lesz, egy ezerkettőszáz, egy ezerháromszáz, egy háromezeröttszáz forint, utána ászt akkor már mindég jobban lesz. Masabb lesz már. Mer ugye, ha a cserepet ráteszem, megvakolom, utána már ászt csak jobban telik a gyerekeknek is egy kis ruházatra, így a kajára is jobban telik majd már az embernek. Most még a lakás, az a legelső az embernek – csak viszont kosztilag se teheti az ember, hogy hát teljesen végkimerülésig menjen az ember. Most már azér kis húsokra, ezekre-azokra mindég jobban fog telni a gyermekeimnek. Még mondjuk három-négy hónapig mindég gyenge lesz a ruházat is. Utána aztán jobb lesz már. És viszont ha megvakolom, kisimítom, lefestetem ezt a kis lakásomat, rátetem a villanyt, belülről is bepucolom – megmondom őszintén, hogy nagyjából, körülbelül mennyit is ér akkor az épületem. Olyan nyócvanezret. Nyócvanezer forintot.

Jelzem, nincs is ilyen lakás a telepen egy se, amilyen az enyim lesz, ha meglesz. Ugye, hát ez a telep kérem, énnekem a szomszédaim, ösmerőseim – hát ugye én meg vagyok elégedve üvelük is. Tiszteljük, becsüljük egymást, úgy cigányságba, mint magyarságba, mer én nem tudok különbséget tenni, meg nem is akarok. Úton-útfélen egymást ha meglássuk, köszönünk, úgyhogy meg vagyok én így utcailag, cigánytelepileg is nagyon elégedve. Nem is tudok én ebből más problémát mondani. Viszont ha már ennyire fölmerítettük a kérdést, hát mondjuk ebbe az értelemben: sok gyerekem van. Nyócadmagamra keresek. Ugyancsak ők is megtehették volna egy kis spórolás-dolgokkal, hogy meglenne nekik is ez a jobb lakásuk. Ha

azt akarták vóna.

Én, ugye, cigányfiúnak ösmerem magamat. De én mondhatom, hogy amér barna bőrű vagyok, bárhova menjek: nincs különbség! Úgyhogy engem mindenhol tisztelnek, becsülnek! Mer a múltba ez megvót: a múltba nagyon nagy hátránya vót a cigányságnak. Ha iskolába mentem, ha akárhová mentem, az úton: – Te büdös cigány! – így félre. Nem törődtek velünk, nem vót munka, nem vót ruha, nem vót ilyen kiemelés, mint most, hogy lakás, bútor, tévé, állandó munkát, kölcsönöket adnak, hogy szépen öltözünk, hogy nincs különbség. A kormányunk máma megadja azt a lehetőséget, hogy egyk ember úneki annyi, mint a másik. Ha barna a bőre, akkor is ugyanolyan, mint a másik. Mer ugyanúgy elvégzi azt a munkáját, mint az a másik. Hát ha segédmunkás, akkor ugye segédmunkásilag köll elvégezni neki azt a munkát, a vezetője kiadja neki, és levezeteti vele, és ő elvégzi. Mint en is, ugye, segédmunkás vagyok, de már ugye mondhatom, hogy több évet végig ledolgoztam, bizony már rám hagyja, rám bízza a munkavezető is, hogy ha pucolásba vagy vakolásba vagyunk, hát csináljam, vagy parkettesegítésekbe is, mer ugye az embernek már van egy kis gyakorlata, látta a többi szakemberektől, ászta tudja csinálni, ha kiadják neki, habár csak segédmunkás, és csak cigány. Elég az hozzá, hogy nagyon meg vagyunk a kormányunkkal elégedve, kérem szépen, mer kiemeli, kiemeli nagyon ezt a cigányságot, és ennek örülünk mink nagyon. Mer megadta most azt is, hogy a cigányságok pakoljanak be a magyarok közé, szétosztva, ugyanúgy éljenek, meg ugyanúgy dolgozzanak! És ugye, megy is a kormányunknak a jelentés a megyéktől, hogy ugyanúgy az a cigány is a vállalatoknál becsületessen elvégzi a munkáját, mint az a magyar ember. Meg hogyha tízezer vagy húszezer forint kölcsönöket vesz az a cigány család, rendessen, amennyi meg van szabva rája, áztat ugyanúgy adja vissza, becsületessen, minden hónapba, mint ha az a magyar ember fölveszi a negyven- vagy harmincezer forintját.

Mondhatom, hogy én még nem hallottam olyasmit, hogy nahát az egyk cigányt, vagy mondjuk a másik cigányt emez a magyar gyűlölte vóna. Mer ugye, meg van az ember már nevelve mind, úgy magamra, mind a másikra mondom eztet, a fölszabadulás után meg lettünk már nevelve, a kormányunk ugye nagyon fölvilágosított már bennünket. Kiiskoláztatta azt az aprós gyermekeket mindenhogyan. Úgyhogy ha egymás mellett elmennek, „szerbusz”, vagy „jó napot”, vagy „csókolom”, ha én bemegyek vagy a feleségem vagy a lányom megy be, köszönnek mindnek. Szóval én nem hallok mostan ilyesmit, hogy ezek a különbségek mennének, mint a múltba, a régibe, mikor annyira levolt tekintve a cigányság. Szóval ez már énszerintem megszűnt. A tanács is nagyon szereti mind a cigányságot, úgy a tanácsi dolgozóink, mint az elnökünk vagy a rendőség, mindenki, ugye, tisztelnek, becsülnek minket, szeretnek, úgyhogy hát nincsen semmi probléma a cigánysággal. Mondjuk az a kis ruhája úneki is ugyanúgy megvan, szépen öltözik, hát nem tud úgy belekötni az a magyar se már. Jelen pillanatban történetesen a házam most így van – jó. De föl fog épülni! És ha már pénzem van, nem érzem magamat rosszabbnak, mint az a magyar ember. Hogyha a családom meg akarja ezt vagy azt enni, vagy azt a kis rongyot megvenni, akkor ugyan én is megvehetem úgy a feleségemnek, mint az a másik magyar ember. Szóval nem érzem, nem érzem most már magam annyiba, hogy no hát, az föl van öltözve – talán én nem lehetek úgy? Lehetek, meg vagyok is olyan. Felöltözök, ugyanazt az ennivalót ugyanúgy megvásárolhatja a feleségem az üzletbe, mint amaz a másik. Úgyhogy nem kívánczok a máséra. Mer meg tudom én is ugyanazt venni. Ehhöz ugye csak becsületessen dolgozni kell!

Csak mivel ugye nálam még itt vót ez az építkezés, jelen pillanatba hát van nálam ez a kis kimerülés. Ugye, hat aprós gyermekem van, itt bizony mindennél elsőbb a lakás köll. Ha majd a lakásom meglesz, majd akkor föl akarok venni egy *tízezer* forintot, bútorra, erre-arra. Most már, hogy kész lesz, lefestem az ősszel, a villanyt bevezettetem, utána veszek föl tíz- vagy húszezer forintot. Beruházásra a gyermekeimnek. Utána szép nyugodtan azt még négyszázötven forintjával letörlesztgetem. Szeretnék akkor egy tévét a gyermekeimnek én is,

hát a nagylányom is itt van már, tízéves, meg hát én se vagyok még öreg, a feleségem se, hát egy hétezer-nyócszáz forintos tévét is akarnánk télire beállítani. Szeretem én is, a szomszédba van is tévé, jó filmeket is adnak, csak bizony úgy vótam, hogy dolgoztam kilencig este, reggel keltem háromkor, hát nem mentem el így. Meg hát, megmondom őszintén, a szórakozással úgy vagyok, hogy hatcsaládos apának nem köll már a szórakozás. Az olvasás is énnekem végtelen szenvedélyem, az újságot is rendszeresen veszem, meg hát a könyv, ha több időm nincs is, belenézek tíz percet. Különböző könyveket, ugye, a Verne Gyuláét is nagyon szerettem, vagy mondjuk, ezeket a hajós könyveket, tengeri könyveket – csak hát ugye az embernek előbb a lakása.

Apám nekem itt lakott, éppen ezen a helyen. Jobb vót még az a ház azér, mint amit innen elbontottam, mer még akkorába megcsináltatgatta ahogy tudta azt a házat, apám. De tönkrement, hát hetven évet laktak a kis gunyhóba az öregek, ugye. Nahát, kérem szépen, köszönöm azt az életet! Nagyon sokat a kukoricakásán meg a görhén éltünk. Meg a semmin. Meg ahogy a jegyes világ vót, hogy jegyre ettünk kenyeret – hát úristen az égbe, csak attul megmentsél minket! Nem vót az élet a mi számunkra, az a múlt élet, nem. Ruházatlan vótam, moziba se engedték be úgy az embert. Kilükték, aszondták, hogy tetves. Meg hogy cigány! Köptek az ember után. Úgyhogy arrul nem is szeretek, a régebbirül nem is szeretek beszélni. Mondhatom, hogy most és akkor: ég és föld különbség! Szóval még én nem vagyok párttag. De én érzem magamat azér olyan pártagnak, mint akinek pártkönyve van. Mer én úgy szeretem a helyzetemet. Én úgy szeretem a helyzetemet! Majd talán eljön még az idő, hogy párttag is lehetek. Csak szeretnék párttag lenni én is, bejárni gyűlésre, és szeretném ugyanazt hallani és tudni, amit a vezetőségeink.

Nahát ugye, előre nem nagyon tud beszélni az ember, mert hát bizony úgy vagyunk az étellel, hogy fene tudja, ha az ember lefekszik máma, holnap ugye lehet hogy föl se kel. De viszont mégis csak szeretnék előre nézni. Szeretném még én is áztat, hogy hát hat gyermekem van, szeretném ugye biztosra tudni az ű életüket. Itt van a nagylányom, tízéves, öt év múlva végzi a nyóc általános iskolát, eddig még jó eredménnyel. Hát szeretném ugye továbbadni a kislányomat, gimnáziumba. Ha már mondjuk az utolsó gimnáziumot végzi, már akkor ű tudja majd, hogy tovább mit szeretne. Meg ugyancsak szeretnék a többi gyermekeimnek is mindnek szakmát is adni, becsületessen fölnevelni űket, hogy legyenek olyan becsületesek, mint én vagyok. Ámbár hogy énnálam csákánylapát van. Ugye ezt szeretném, a családomat, még űket ki szeretném iskoláztatni, mer most már megvan a lehetőség, nem mint a múltba énnekem; megadta a kormányunk a lehetőséget mindenkinek, hogy ha azt akarja, utolsó pontig iskolázhat, tanulhat. Ebbe is, ugye, nagyon jó ez az élet minekünk. Nagyon jó, nagyon jó ez az élet nekünk, kérem!

Mást én ezenkívül nem is akarok. Most már csak a lakásomon függ minden. Mondhatom kérem szépen, hogy én legjobban errül szeretek most már csak beszélni. Mer a családom és a feleségem nagyon-nagyon szeretem, jobban, mint a régi legényéletem. Én csak egyrül tudok most már beszélni, hogy nagyon meg vagyok az étellel elégedve, a családommal, feleségemmel, öbenne van, a családomba, mindenem.

Harcol a két vér

Az én anyám magyar, székely-magyar. Pesten szolgált lánykorába. Sokszor elmesélte nekem, hogy hogy lettem én. Hazament egyszer a szüleit meglátogatni. És mikor visszatért Erdélyből Pestre, ment volna a testvéréhez ki Rákospalotára, úgy volt, hogy ott alszik. De olyan nagy eső lett, hogy nem tudott indulni, beállt egy kapualjba, ott várta, hogy elálljon az eső. És – hát ebből indult ki a dolog, ez a baleset. Mert ez egy baleset volt, hogy én születtem.

Ahogy beállt oda a kapu alá, és szakadt az eső, egyszer csak szaladt oda egy férfi – így meséli anyám. Egy nagyon helyes, kedves férfi, oda menekült ő is. És ugye, örült, hogy nem egyedül kell várni, lehet valakivel beszélgetni – beszélgettek. Jó sokáig esett az eső, késő este volt már, úgyhogy azt mondta a végén ez a férfi, aki nekem aztán az apám lett, azt mondta anyámnak:

– Kedves kislányom – aszondja –, maga most már ne menjen ki Rákospalotára, mer bizony az ilyenkor már veszélyes. Csavarognak arra olyan rossz fiúk, hogy magáról még a ruhát is letépi – azt mondja –, ne menjen! Van nekem egy nénikém, majd én magát oda elvezetem, és ott megalszik. Holnap aztán intézkedhet, hogy legyen állása.

És így is lett. Elvitte anyámat oda, de nem maradt vele, mert azt mondta, neki nem szabad kimaradni, rácsukta az ajtót, és elment. Azután jött csak haza a nénikéje, de nem haragudott, hogy anyám ott van, jóváhagyta a dolgot, és vetett anyámnak ágyat. Reggel korán megkieresztette anyámat, hogy mehessen Rákospalotára.

Lett aztán anyámnak hamarosan helye, állásba ment.

De ismeretségbe maradtak avval az emberrel, mer az érdeklődött a helyszerzőnél, és úgy felkereste anyámat. Úgy mondja anyám, hogy egy nagyon aranyos, jólelkű férfi volt. De mégse tartott soká az ismeretség, mer olyan helye volt anyámnak, hogy nem volt egyáltalán kimenője, kisgyerek mellett volt, és nem engedték el sose. Ott volt anyám állásba az utolsó időig, míg meg nem születtem. Akkor aztán pár hónapig menhelyen volt velem, onnan megkihelyezték ide Ladányba.

Tizenkettőbe volt ez, akkor születtem. Másik évbe – tizenhét hónapos voltam akkor – férjhez ment anyám. Özvegyember volt Balog Béla, idevaló napszámosember, nősülni akart, és anyámat ajánlották neki. Ő volt a mostohaapám haláláig – jó ember volt.

Pesten születtem a Rókus Kórházba, a Rózsák terén kereszteltek a görögkeleti templomba. Iskolába már itt jártam, sajnos csak három elemi. Lett még öt testvérem, és szegény ember volt a mostohaapám, korán el kellett menni itthonról. Kislányka voltam még, már kiadott anyám tanyára libát őrizni. Volt itt egy zsidó család, Báli pékmesterek, azokhoz kerültem aztán, mikor meg a lányuk férjhez ment Pestre egy Márkus nevű úriemberhez, elvittek engem is fel Pestre. Huszonhatba-huszonhétbe náluk voltam, másfél évet, de nagyon kíváncsoztam anyámhoz, mikor tizenöt éves lettem, visszajöttem Ladányba. Akkor már el tudtam járogatni a határba mezőgazdasági munkára, meg elmentem szerződött summásnak. Volt munkakönyvem is, de nyugdíjam még sincs utána, mer csak idejénymunka volt ez, és nem is fizettünk esztékát.

Harminckettőbe megint elmentem Pestre szolgálni. Nehéz volt – elmentem a helyszerzőhöz, de nagyon sok munkanélküli nő volt, én meg egy kis gyenge fizikumú lány voltam, hát nem kellettem, mindig ott maradtam, mert azér a pénzér lehetett erősebbet is találni. Ha lett egy hely, ott meg kellett maradni. Meg is maradtam – kaptam huszonnyolc pengőt, de azért a pénzért én teljesen önálló voltam, főzést, mosást, nagytakarítást, mindent én csináltam, meg még baba is volt. A fizetést meg mindig hazaküdtem, mer itthon nagy szegénység volt, és abba az időbe az volt még a szokás, hogy a gyerekek haza kerestek – ilyen természetes családi megegyezés volt ez.

Harmincháromba huszonegyedik éves voltam, akkor ismertem meg a férjemet, fenn Pesten. Ő pesti születésű, egy hadiözvegy asszonynak az egyetlen fia volt. Horvát József, zenészember volt, cigány. Két év van köztünk, ő tizennégyes, ő volt két évvel fiatalabb,

tizenkilenc se volt még, mikor megismerkedtünk.

Még utána egy nyárra hazakerültem megint. De már akkor mindig leveleztünk, meg hívott, csalt vissza a Horvát Pestre. És vissza is mentem, mert az itthoni körülmények is olyanok voltak – itt csak mezei munkába mehettem volna, de az se volt mindig, meg gyenge is voltam hozzá. Meg őmiatta is mentem. Mer mondhatom, hogy egy igazi szerelem volt ez, szerettük egymást mind a ketten.

Az anyja nagyon ellenezte a dolgunkat. Elsősorba azért, hogy ez az ellentét volt: hogy egyik cigány, másik magyar – hát ez ugye, a legnehezebb. De mink ezt az ellentétet nem éreztük, egyáltalán, se ő, se én. Mikor anyám megtudta, feljött Pestre ő is, sírt nagyon, haza akart hozni. De hát én nem jöttem haza. Akkor már nem hagytam el a férjemet.

Harminchárom augusztusba kivett engem a Horvát onnan, ahol szolgáltam, és hazavitt az édesanyjához lakni. Ott laktam akkor övelük – kilenc évig laktam az anyósommal. Harmincnégybe született egy kislányom – akkor még nem is voltunk megesküdvé. Mer nagyon szegények voltunk – a férjem meg igényes ember volt. Azt mondta: addig míg szépen nem tud felöltözni, ő addig nem megy megesküdni. Engem is csak úgy akart elvinni, hogy nagyon elegáns, nagyon csinos legyek – addig nem is vitt sehová se el. Hát nagyon szegények voltunk, mindig nagyon olcsó kis viselt ruhákba jártam, amikhez Pesten így hozzá tudtam jutni. De bizony nem is javult a helyzetünk. A férjemnek nem lett jobb munkája, én mellette tizenöt pengőér bejárónő voltam

– nagyon nehéz volt. Harmincötbe, tizenharmadik hónapos korába meghalt a kislányunk. Elvesztettük a gyerekünket, és akkor bizony nagyon szomorú lett az életünk.

Abba az időbe a zenészeket úgy szerződtették: napi bérre. A férjemnek egy pengő volt a napi fizetés – hát kevés nagyon. Mert ugye, hat fillér volt egy szappan, hat fillér vagy négy fillér egy kiló fa, huszonnégy fillér volt a szalonna – hát nem sok volt egy pengő. Na most ha ahhoz nem tudott valamit hozzákeresni, akkor már haza nem is nagyon hozhatott semmit.

– Gizikém – azt mondja –, nem kerestem hozzá, mer nem jött vendég. Éjfélkor megittam egy pikoló sört; vacsorát, azt nem fizettem, mert a főnök megkínált, de váltottam villamosjegyet, meg kapupénzt fizettem, úgyhogy nincsen pénz. Csak a holnapi pengő, ideadta a főnök előre. – Mer szerette a főnöke az uramat, még ez volt a szerencse, kiadta előre is a bérét, ha kérte. De akkor már ugye másnap nem volt.

Ezek ilyen idők voltak, nagyon nehéz idők. Mit tudott csinálni a férjem? Felvette a hegedűt, és elment udvarokba muzsikálni. Máshoz nem tud zenészember fogni. Délelőtt gyakorolt, és tíz óra után, mikor már nincsen takarítás, nem porolnak az udvarokba, elhívta egy barátját, és mentek ketten udvarozni, hogy nappal pótoljon valamit a keresethez. Tiltva volt ez, úgyhogy egyszer el is fogták, meg is büntették a férjemet ezér az udvarozásér.

Nagyon jó zenész volt pedig a férjem, prímás ember, nagyon szépen játszott, gyakorolt is rengeteget. De hiába, mer akkor nehéz volt nagyon a zenészélet. Az éttermek is nagyon rosszul mentek. Sok is volt a vendéglő, egyik a másik után, egymással szembe is, öt órakkor nyitottak reggel, a főnökök kiálltak, és úgy várták, úgy csalogatták a vendéget. Persze tartottak olyan csinosabb nőket is, akik az üzletet emelték, vitték egy kicsit. Na most, egy becsületes étterembe, ahol egy tisztességes főnök volt, aki nem tűrte el ezt a züllöttséget, nem akarta lejártni a vendéglőjét, ott persze nehezebb volt a megélhetés is. Az én férjem meg kényes ember volt, inkább mindig ilyen helyeken muzsikált, ahol a vendégek tisztességesen ki lettek szolgálva, a vendéglős nem tartott ilyen cekk-nőket – akkor aztán persze, ha nem jött be vendég, akkor nem volt kereset.

Ha már valaki benyitott, örültek a zenészek: hátha ez most szórakozni, mulatni akar, hátha lesz pénz. De mennyit csalódtak! Mer volt rá sok eset, hogy az ital folyt – de pénz meg nem volt. Megkövetelte a vendég a zenésztől, hogy igyon, de pénzt meg nem adott, italér kellett muzsikálni. Jött haza az uram:

– Gizikém – azt mondja –, ha akartam, ha nem, be vagyok csípve. Pénzt nem kaptam,

csak az ital folyt, ennyi volt.

Hát nagyon nehéz volt. Már egy intelligensebb embernek – én legjobban a férjemet tudom, de volt ilyen több is – nagyon fájt az is, mikor a vendég odaintette:

– Na, gyere ide, cigány!

Mer akkor ez volt, hogy így odahívták az asztalokhoz, ott muzsikáltatott magának a vendég, utána meg mentek tányérral, „asztaloztak”. De az én férjemet meg sértette ez a megszólítás! Átjön egyszer hozzám a férjemnek a kontrása, azt mondja:

– Nézze, Horvátné, én nem tudok a maga férjével muzsikálni. Az este is – azt mondja – szólt a vendég, hogy „cigány, gyere ide!”, a Józsi meg nem ment oda. Nem ment oda, hanem kikérte magának a megszólítást.

Hogyha primás úrnak szólította volna, vagy esetleg Horvátnak, vagy „József”, vagy „Józsikám”, akkor odament volna, de így nem. Mer ilyen érzékeny ember! De hát ugye – azt mondja –, lehet, hogy annál a vendégnél pénz volt. És én családos ember vagyok! Ha a maga férje ilyen könnyen otthagyja a vendéget, amér cigánynak szólítsa, akkor én éhenhalok a családommal együtt – azt mondja.

Szóval ez így volt. Mert az én férjembe annyira élt ez a fájdalom, ez a sértődés, hogy emiatt se tudott ő élni. Érzékeny ember volt, kényes ember, és ezért is értékelt engemet. Azt mondta: ő nem tudná azt megszokni, hogy cigány, nő legyen a felesége. Ilyen ellentétes érzelmű ember volt az én férjem. Mer ugye, az a harc a két vér között már öbenne megkezdődött.

Nagyon megkövetelte a pedánságot – vasalt fehér ing, a sötét öltöny lekefélve –, szépen rendbe kellett hoznom ötét mindig, úgy indult el este. A mostohaapósom, aki velünk lakott, olyan régifajta roma volt; és abba az időbe még megvolt ez a régi roma babona, hogy mikor este elment, akkor se vissza nem fordult, se nem köszönt, csak ahogy kilépett az ajtón, kicsit megemelte a kalapját, csak úgy éppen magának. Ugye a szerencsére, jó keresetre vártak mind ezek a zenészek, hát sok ilyen babonájuk volt. Az én férjem, az már egy modernebb, haladóbb ember volt, ő ezt már nem csinálta, ő szépen elköszönt, megcsókolt engemet, és úgy ment el. Az ajtóba még visszafordult, és úgy mondta:

– Hazajövök rendes időbe.

Úgyhogy mikor ezt elmulasztotta, mikor nem köszönt el tőlem, akkor már nekem mindig gyanús volt. És nem csalódtam, mer akkor tényleg nem jött haza. Olyankor kimaradt.

Mer volt, hogy kimaradt, szóval ez megvolt. Abba az időbe ugye úgy volt, hogy két órákkor zártak az éttermek, kettőkor ezek a csehók mind bezártak – de háromkor meg már nyitottak a kávéházak ezekbe a kis alvilági utcákba. És záróra után ezekbe volt a zenészeknek egy ilyen találkozóhelyük, ahol aztán megpihentek, kártyáztak, feketéztek, ittak. Hát ennem tudtam hol vannak ezek, mai napig se tudnám megmondani hogy hol találtam volna meg a férjemet mikor kimaradt, mer én nem mentem sose utána.

Mer anyósom úgy tanított, hogy nem kell a férfi után kutatni. Én ugye sírtam, ha kimaradt.

– Mit sírsz? – azt mondja anyósom. – Ne sírj, nem kell sírni! Majd jön az! Egy férfit sose kell evvel piszkálni, te csak csináljad a magad dolgát, ne törődj vele!

Mer abba az időbe a románknál az volt, ugye: az asszony csak háziasszony legyen, csak a kanál mellett, a házimunkába – ennyi volt. Az asszony ne menjen a férfi után – ez volt a szabály. Ezek a muzikusasszonyok nem adtak magukra, visszavonultan éltek, a férfit hagyni kellett menni, de viszont az asszonynak nem szabad volt sehova lépni. Úgyhogy ha nekem a férjem azt mondta, hogy – Na, új helyen vagyok, most gyere le, öltözzél, és gyere le utánam, hallgass meg engem! – hát ez nekem egy ünnep volt, mert ez nagyon ritka dolog volt még abba az időbe. Most már inkább megvan ez, ezeknél a pesti, intelligensebb románknál, hogy elhívják az asszonyokat is, meg most már ez ugye előkelőbben is történik, hát most már ezek a végzett, levizsgázott, kimondott jó zenészek, ezek azóta borzasztóan felfejlődtek. Ismerek sokat belőlük, alig várom hogy a rádióba muzsikáljanak, mer ismerem jól őket. Ismerem a

Horvát családot, akikbe van primás is, van kisbőgős is, meg van bőrkereskedő vejük, meg van még egy nagyon nagy tehetségű fiúk, ki is ment az azt hiszem külföldre, gitáros volt, akkor ismerem azt a nagy klarinétost, aki olyan sokszor szerepel, a Gyurkát, ismerem az egész családot, a feleségét is, név szerint Iczukának hívják, meg a lánya is Ica, annak is egy klarinétos lett a férje, aki a Honvéd Művészegyüttesbe játszott azután – szóval nagyon sokat ismertem. De őket se úgy, hogy összejártunk volna, mer az nem volt szokás. Inkább csak véletlenül, valahogy megismertem. Azóta már ezek;; családok is nagyon másképpen élnek, de akkor még bizony románoknál az volt a törvény, hogy az asszonynak otthon a helye. Mer nem volt meg valahogy az a bizalom egymás közt, ott állandóan a legnagyobb féltékenység uralkodott. Ott örökké vigyáztak az asszonyokra, őrizték őket erkölcsileg, mer soha nem volt biztos az a roma, hogy nem a testvérjével vagy a legjobb barátjával megy-e el a felesége. És ezer voltak az asszonyok ilyen egyszerű szegénységbe, elzárva otthon a lakba, mer azoknak így kellett lenni, mer másképp mindjárt megvolt a féltékenység.

De anyóssal jól megvoltunk. Indulatos asszony volt, eleinte nem volt könnyű helyzetem, sokat sírtam mikor megbántottak, meg nem ettem – de a férjem valahogy mindig helyrehozta, jóvátette a dolgot, pártolt engem, tán még olyankor is, ha az anyjának volt igaza. De azután már megismert engem az anyóssom, és megszeretett, utána már éppen hogy ő karolt fel engem, és ő vádolta a fiát, ha engem kellett védeni, sok esetben. Pedáns asszony volt az én anyóssom, egy tökéletes asszony, kitűnően főzött, a lakás olyan tiszta volt mint egy pohár, olyan padlót súrolt, mint egy gyúródeszka. Súrolt padló volt abban az időben ezekben a szegényebb pesti szobákba, súroltuk állandóan, hófehérre. Én is, mer én is dolgoztam vele örökké, kilenc éven keresztül, dolgoztam mellette szakadatlan. Mer énbennem megvolt az a korrektség, hogy megbecsültem az anyóssomat. Mer úgy gondoltam, hogy a férjem végett megkeli becsülnöm. Meg hogy a gyereket tűrje. És örültem neki, ha egy jó szót kaptam tőle. De megszeretett, és gyerekének fogadott el, és később már mondhatom, hogy ő, ő adott nekem erőt és gerincet ahhoz, hogy tartsak ki, a jó szavával, okos szavával ő adott nekem kitartást.

Harminchatba született a fiam, a József. Harmincnyolcra elvitték a férjemet katonának. Akkor töltötte a tényleges idejét – nagyon csinos katona volt, díszszázadba volt beosztva, az Üllői úton a Ferenc József Laktanyába szolgált. De mivel hadiözvegy asszonynak a fia volt, meg ott volt a kisgyerek is, családfenntartónak vették a férjemet, és egy év után leszerelték. Hivatkoztunk ugye a szegénységünkre – és hát valóban nagyon nehéz is volt nélküle, családi pótlékot is csak nagysokára kaptam, mivel még nem voltunk megesküdvé.

Egy év után hazajött a férjem, de bizony az életünk nagyon nehéz maradt így is. Anyóssom mindenbe segített, de ő is elvárta, hogy én is segítsek neki. Mint hadiözvegy asszony kapott iparendélyt virágárusításra – mentünk együtt, vásároltuk fel a virágot a nagyvásárcsarnokba, segitettem hazahozni, kikötözni, kivinni, árulni. Akkor ugye közös szobába laktunk. Anyóssom, meg mostohaapóssom, meg mink hárman a gyerekekkel – hozzá meg még anyóssom kiadott egy ágyat egy házaspárnak. Volt olyan időszak, mikor még énmellém is feküdt egy albérlő; mikor a férjem katona volt, azt mondta anyóssom, ő nem tarthassa fel a helyit, ne foglaljam magam az ágyat, fogadunk albérlőt, hozzájutunk így is valami pénzhez – ott aludt akkor énmeltemmel a bősöknyás tótfalusi kislány, vendéglői szolgálat, az Ilonka. Lehet, hogy ez egy indulat is volt az anyóssomtól, de hát én meg nagyon tudtam alkalmazkodni. De így aztán ugye nagyon kényelmetlen lett a házasságunk. A lefekvés is olyan kényes dolog volt, hogy ugye, ott az albérlő – a férjem meg ugye, egy nagyon igényes ember volt, és hát izléstelennek tartotta ezt hogy...–

És ez már nagy baj volt, ebből már nagy családi baj lett köztünk. Úgyhogy megint kimaradt a férjem, nagyon kezdett kimaradni. Kerthelységbe muzsikált akkor, sramlizenekart vezetett nyáron, és ez volt az az időszak, mikor az a nagyon nagy nyomor volt, nagyon nagy szegénység, hogy nyüzsögtek a nők az utcán. Amikor olyan nagy volt a munka nélkülség,

hogy ha egy szállást vagy egy vacsorát ígért valaki egy nőnek, akkor már elment vele az a munkanélküli nő, hogy ehessen valamit.

Úgyhogy akkor a férjem kapott egy betegséget. Egy nagyon csúnya betegségbe esett, nemi betegségbe. Nem tudom, hogy talán az erdélyi bevonuláskor kaphatta, vagy a délvidéki bevonuláson talán – mert akkor is behívták, azokba is részt vett; utólag sokat gondolkoztam rajta, hogy honnan is szerezhette és mikor, hogy menyinyi is lehet ennek a lappangási ideje – hát nem tudom. Leginkább mégiscsak Pesten szerezhette. Elég az hozzá, hogy betegek lettünk mind a ketten. És én akkor úgy határoztam, hogy el fogok ezer válni. Mer ez már törvénybe ütköző. És nagyon bántott engemet.

Haza is jöttem akkor anyámhoz. De mégse váltam el, pár hét után visszamentem megin hozzá. És ki is gyógyultunk szépen, ő is, én is, kezdeti volt még a betegség, meg lehetett állítani, habár a férjemé nagyon súlyos volt, és soká eltartott még. De talán az életét is ennek a betegségnek köszönhette, mer negyvenkettőbe megin behívták, és kivitték a századdal a Donhoz, mikor az a nagy harc volt ott, és evvel a betegséggel hozták vissza Kijevbe kórházba, és utána le is szerelték.

Negyvenháromba hazajött, de utána már egészséges volt. Közbe én, mint katonafeleség, hadigondozott, kaptam Augusztá-telepen a barakklakásokba egy kis szobát. Kilenc év után így lettünk külön az anyósomtól. Munkája persze megin nem nagyon volt a férjemnek, én jártam takarítani. Volt egy fényképes igazolványom mint hadigondozottnak, ha valami élelemér sorállás volt, vagy tüzelőt lehetett kapni, azzal az igazolvánnyal előremehettem, és így tudtam szerezni valamit.

Le lett bombázva Csepelen az olaj gyár, napokig égett, úgy emlékszem: este mindig bevilágított mindent. Odavitték akkor munkaszolgálatra a férjemet is, oltani a tüzet. Azokban az időkben már a zsidóságot meg a cigányságot is szedték össze, lehetett hallani. Egyik nap – akkor is Csepelen volt a férjem tüzet oltani – jött három civil hozzánk is. Szétnéztek a lakásunkba, megnéztek mindent, a szekrényeket belül is, avval elmentek. Kérdeztem hogy kit keresnek, nem szóltak rá semmit. Este hazajött a férjem, és mondom neki, hogy voltak itt. Azt mondta, bizonyára őt kereshették.

– Még szerencse – azt mondja –, hogy ide be vagyok osztva, ha itthon lettem volna, biztosan elvitték volna.

De pár napra rá jöttek újra. Akkor már otthon volt a férjem, és akkor el is vitték.

Csak jó egy hétre rá tudtam meg, hogy Inárckakucsra lett vive. Üzenni tudott valakitől, hogy Inárckakucson van, vigyek neki élelmet meg pokrócot meg valamit a feje alá.

Főztem rögtön ebédet, fogtam egy pokrócot meg egy kispárnát, és elindultam. Alsódbason kellett leszállni a vonatról, onnan meg gyalog tovább. Este volt már, mondták a vasutasok, hogy maradjak inkább az állomáson reggelig, de én nem hallgattam rájuk, elindultam az országúton. Már éjszaka volt, mire a faluba értem, megkerestem az iskolát, ott volt az útkanyar után, ahogy a vasutas magyarázta, odaértem – ott rám szólt a katona:

– Ki az?!

Hát én nagyon megijedtem, de aztán gondoltam, hogy biztos ő is félhet tőlem, mindjárt nyugalomba helyeztem magam, erős lettem, és feleltem neki, hogy ki vagyok.

– Mit keres itt? Mondom:

– A férjemhez jöttem.

– Hogy hívják a férjít? Mondom neki:

– Horvát Józsefnek.

– Hát – azt mondja – én váltás előtt vagyok, várja meg az új váltást. Akkor majd elintézik.

Vártam, sokáig vártam. Meglett végre a váltás, de az új katona meg azt mondta, hogy éjjel nem lehet ilyesmit intézni.

– Valahova húzódjon el – azt mondja –, és várja ki a reggelt. Mer ide nem lehet bejönni, és innen se mehet ki senki.

Továbbmentem a faluba, ilyen kis vidéki házakat láttam mindenhol, egyikbe bezörgettem. Egy idős házaspár lakott ott, megengedték, hogy a konyhába a kanapén megpihenjek. Nem aludtam, mer nem tudtam, fáradt is voltam, hozzá meg ideges, féltem is, meg vártam a reggelt. Hajnalba aztán felkeltem, mentem az iskolához, és akkor elvették tőlem a holmit, és odabenn átadták neki. De én nem láthattam a férjemet.

Az én férjem iskolázott primás ember volt, végzett, nem naturalista, úgyhogy kombinált zenekart is tudott vezetni, zongorás sramlizenekart – divat volt az abba az időbe, olyasmi, mint a mostani dzsessz. És volt akkoriba is már szövetség – most úgy mondjuk hogy szakszervezet, de akkor zenei szövetségnek nevezték -annak is tagja volt a férjem. És ennek révén tudott aztán hazakerülni. A Rác Zsiga, az a híres nagy primás, az szervezte meg valahogy, hogy aki hivatásos zenész, és a zenei működési engedélye megvan, azt kiengedik, nem viszik el. És így jutott akkor haza a férjem Ináreskakucsról.

Nem sokáig volt itthon, mer negyvennégybe megin behívót kapott, november tizenhetedikén. Utána aztán már csak egyszer jött haza pár órára, rongyosan, lyukas talpú, égett bakancsba, menni kellett rögtön tovább. Aztán előbb üzenetet hozott valaki, hogy Szentkirályszabadján fogságba esett. Utána meg – a jó isten tudja, hogyan – postán érkezett két papír is egyszerre. Egy dicsérő papír meg egy másik, egy bunteres, hogy fizessen be térítést a kincstári bakancsér, amit elégetett. Hát az volt az a bakancs, amit még láttam rajta. Hídörségbe volt és átfagyott, lement melegedni a bunkerba, közel tette a lábát a tűzhöz, elaludt, és megégett a bakancs – ő mesélte. Hát én csak sírtam akkor, sírtam, zokogtam, szorítottam magamhoz azt a papírt, úgy sírtam. Napokig úgy szorítottam – nem tudom, hogy mer pont azt a papirost, de nem tudtam elengedni, és egész mostanig megőriztem. Akkor azt hittem, nem látom többet a férjemet.

Az Augusztá-telepen lebombázták a kis szobánkat. Benn feküdt a lakásban a szomszéd háznak a keménye, tűzfala, az ágyunk ketté volt vágva, benne az ajtó, a varrógépem belesüllyedve a padlóba, a függönyöm a kocsit közepén a függönytartóval együtt – teljesen tönkrement a lakás. Ott laktunk a fiammal megint az anyósomnál, aztán meg egy kis bombasérült szobában az anyósom mellett. Akna érte, egy életveszélyes szoba volt, de én helyrehoztam, a szekrényemből csináltam rá ajtót, és lehetett lakni benne. Aztán, ahogy elindult újra az élet, kezdtem újra dolgozni járnival – romot hordani, takarítani, aztán építéshez meg vállalathoz – így neveltem a gyerekeimet.

Negyvennyócba úrnapiján jött meg a férjem. Már akkor tudtam hogy él, üzent, valahol Pest mellett állomásozott a szerelvényük, és onnan már megszökött valaki, és jött mondani:

– Horvátné, a férje a vonaton van.

És akkor úrnapiján meg is érkezett a Horvát, négyévi hadifogság után.

De hát akkor ő eg]' nagyon megtört ember volt. Nem is volt már valahogy a régi. Úgyhogy egy évet éltünk már csak együtt. Aztán elmaradtunk egymástól. Elment dolgozni, mint volt hadifoglyot elhelyezték Kőbányára egy gyárba, ahol drótot meg vaságyakat meg ilyesmiket csináltak. És ott megismert egy nőt. És azt mondta akkor nekem, hogy ő annyit, de annyit szenvedett, ő túlságos sokat szenvedett már, úgyhogy ő most megpróbál egészen új életet kezdeni, egészen előlről elkezdni mindent.

Hát ilyen volt az én életem sorsa. Ezeken mentem keresztül, ezt kellett énnekem átélni. Én mindig olyan helytálló voltam egész életembe, én mindig igyekeztem megtartani a családot, meg megtartani magamat is, meg igyekeztem jóvátenni még a rosszat is – de hát csak erre jutott az életem.

Ebbe az új rendszerbe, a demokráciába én tizenhét évet dolgoztam le. Először a laboratóriumi felszerelések gyárába voltam – világhírű gyár, ahol azok a legérzékenyebb műszerek készülnek. Nagyon szerettem azt a gyárat, ott voltam két évet. Onnan műhelybe kerültem, anyagmozgatónak. De azt nem bírtam fizikailag, mer emeletre is kellett a nyersanyagokat meg félkész anyagokat vinni, nem bírtam, beteg lettem. Még ott voltam két

évig egy könnyebb beosztásba, azután felmérő voltam a szabadkikötőbe, de otthagytam azt a helyemet is, és elmentem a vendéglátóiparba. Ott dolgoztam egészen ötvenhatig, akkor mentem át újra az építőiparba raktárosnak. Sokat dolgoztam. Kerékpárom volt, kerékpáron jártam ki a csepeli szabadkikötőbe, ott dolgoztam a dokkmunkásoknál, ahogy jöttek be a rönkfák a vízben, azokat kellett felmérni, köbölteni – szóval még akkor nem voltam ilyen idegállapotba, még tudtak használni. Mellette meg még politikai munkát is vállaltam. Jöttek a békekölcsönök; akkoriban nekem ötszázharminc volt az alapkeresetem, nem is hívtak, de bementem, jelentkeztem és jegyeztem, először százforintosot, a másodikba kétszázast meg háromezrőz kötvényt – mindig ki voltam a táblára téve, mivel jól jegyeztem a fizetésemhez képest. Akkor jöttek a koreai bélyegek – akkor már beosztottak ilyen népznevelőbe, hogy menjek oda az emberekhez, beszéljek. Nagyon nehéz volt ám abba az időbe, ezeket az alacsonyabb rendű munkásembereket szervezni, borzasztó nehéz! Vittem a kétforintos bélyegeket, ötförintos bélyegeket, mentem, magyaráztam, hogy ne is gondoljon politikára, csak gondoljon arra a rettenő szenvedésre, gondoljon a háborúra meg a kisgyermekre, a saját gyermekére. . .

És a párt megszeretett ezer az igazságos meglátásomér, haladó gondolkodásomér, és felkarolt engemet. Kaptam lakást is, egy üzlethelység lakást. A munkahelyemen a párton keresztül adtam be kérvényt, és a munkám után, a munkám megbecsülése után kaptáin egy üzlethelység lakást a Nagyfuvaros utcán. Elég jó nagy lakás volt, és ott laktunk aztán a fiammal.

Ötszázharminc forint volt a havi alapkeresetem, hát szűkös volt nagyon. Kilencven forint volt a lakbér, úgyhogy mire a villanyszámlát, szakszervezetet, békekölcsön-levonást kifizettem, sok nem maradt. De mégis én úgy akartam, hogy ne érezze a gyerek, hogy a másiknak azér van, mer apja van: igyekeztem a fiamat mindenbe ugyanúgy ellátni, meg ugyanúgy öltöztetni, mint ahogy a többinek jutott abba az időbe. Ha délelőttös voltam, délután szaladtam haza, főztem, mostam, takarítottam, hogy mire a fiam megjön, minden rendbe legyen. Ha éjszakás voltam, reggel már nem értem otthon, de minden elő volt készítve, és hagytunk legtöbbször levelet. Elég nagy baj volt ugye, mindenhogyan, hogy pontosan mikor legjobban szüksége lett volna apára, akkor nem volt apja – de én mindent elkövettem, hogy ő ne érezze ezt, hát amit tehettem, azt úgy gondolom megtettem.

A férjem közbe elment az anyjától is, elment lakni avval a nővel Dunakeszi mellé, Alagra. Még akkor én mindig éreztem valamit a férjem iránt, még mindig úgy gondoltam, hogy ha visszajön hozzám, én visszafogadom. De amikor született nekik egy kislányuk, akkor valahogy megváltoztam. A lelki érzelmeim ettől valahogy megváltoztak már.

Két évig voltak ők együtt, két évet élt a férjem avval a nővel. Közbe meghalt az apósom, mostohaapósom, akivel közös háztartásba élte le az anyósom az életét. Zenészember volt, jó kontrás, még a régi világból, kávéházakba muzsikált, de beteg ember volt, aszmás, és ötvenkettőbe meghalt. Rá két évre meghalt anyósom is. Hirtelen halt meg, hajnalba rosszul lett, és este tízkor már meghalt. Szél érte reggel, és kiabálni se nagyon tudott, mer a nyelvit is érte; akart volna szegény ajtót nyitni magára, de nem tudott elmászni az ajtóig, a házmester nyitotta ki valahogy az ajtót, és aztán ott találta anyósomat a földön. Engem a házmester értesített, átmentem mindjár a Kender utcába anyósomhoz, ágyba fektettem, kihívtam hozzá az orvost, de maradni nem tudtam, mer délutános műszakba voltam, kettőkor kezdenem kellett. Mire meg este visszaértem, anyósom már halva volt.

Úgyhogy akkor ez az utolsó kapocs is megszakadt kettőnk közt, és akkor én már úgy láttam, hogy nem is fogunk többé összekerülni a férjemmel. Elveszett anyósom lakása is, mer abba az időbe volt az a szigorú törvény, hogy ha a helyhatósági joga nem volt meg valakinek, akkor Budapesten nem tartózkodhatott, a férjem meg ugye Alagon lakott, és így ott is ragadt, vidéken rekedt már véglegesen. Utána sokáig nem is láttam, évekig nem tudtam róla, csak mikor ötvenhétbe a levelével felkeresett.

Angliából vette fel velem a kapcsolatot levélbe, ötvenhétbe. Akkor sokat írt, elég rendszeresen. Leírta, hogy hogy van, mit csinál, miből él. Nem zenész lett odakint már. írta egy időbe, hogy nagyon érdeklő őtet a hangszer, hogy zongorákat meg orgonákat hangol, abból keres. És így megvan neki a hét font heti jövedelem, ámbar az nem sok, mer ott nagyon drága a lakbér, négy fontot kell hetente kifizetni lakbérbe. Azután meg írta, hogy kapott segélyt, munkanélküli-segélyt. Meg panaszkodott sokat. Mer van neki egy nagyon csúnya betegsége, úgy mondják hogy isiás, ilyen reumaféle az. Még Oroszországba kapta, mikor a hó tetején aludtak, csak a sapkájuk volt a fejük alatt, és mikor az egyik oldala átfagyott, akkor fordult a másik oldalára a pusztában. És azóta minden évbe elfogja őt ez a derékfájdalom, hogy nem bír megmozdulni se. írta, hogy ez nagyon sokba kerül Angliába, mer ott nincsen esztéká, csak a saját költségére fekszik gipszágyba, meg kezelte magát árammal. Panaszkodott nagyon. Hogy milyen bizonytalan ott a megélhetés. Hogy nagyon akarna elhelyezkedni, de először csak az odavaló állampolgárt veszik fel, csak utána jöhet a bevándorolt. Vagy ha nem szimpatikus az a munkaerő, akkor nem veszik fel, meg akármikor el is küldhetik. Csak az ő leveléből tudtam én meg, hogy ő ötvenötbe Székesfehérváron még egyszer megnősült, harmadszor. És hogy mikor elment, akkor volt neki már egy kilenc hónapos, Horvát Gábor nevű kisfia. Hát ez engem megin nagyon felzaklatott ugye, de nem akartam kérdegetni róla semmit levélbe. Hogy most vajon azok is kimentek-e vele, vagy hogy azok kimentek, és ő meg azok után ment el – hát nem tudom. Habár ő mindig úgy írta, hogy egyedül van Angliába, nincsen odakinn senkije. Es azt írta, hogy „ártatlanul, csupán az emberi áradat sodort el engemet” – így írta. És az csendült ki a leveliből, hogy ő ezt egy fájó pontnak érzi, hogy ez neki nagyon fáj. Írta is mindig, hogy a levelem hogy vigasztalja lelkileg, hogy táplálja őtet. Úgyhogy egy időbe nagyon úgy éreztem, hogy szívesen hazajönne ő. De hát mit mondjak neki? Csak azt írhattam vissza, hogy „én nem küdtelek, és nem hívlak. Mer én a felelősséget nem tudom vállalni érted”. Hát ugye, nem ismerhettem én az ő körülményeit! Hogy ugye tényleg csak egy indulat vitte őt ki, tényleg csak az az emberi áradat sodorta, vagy pedig – hát nem tudom. Csak gondolom, hogy mégis leginkább így lehetett, mer nem tudom elhinni, hogy hűtlenségből hagyta volna itt a hazáját. Mer nagyon emlékszek én őrá, hogy mikor hazajött a hadifogságból, már akkor hogy mondta, magyarázta, hogy milyen jó ez a rendszer, mennyire igazságos ez a demokrácia. Őtet nem is érte semmi meglepetés, mer ő megismerte ezt a rendszert a Szovjetunióba, és mindjárt látta, hogy itt is úgy indul, úgy kezdődik minden, és előre meg is mondta már negyvennyolcban, hogy majd mi is munkát kapunk, nem lesz nálunk se munkanélküliség, hogy nagyon sok nő is dolgozni fog, mer az állam juttat majd elegendő munkát – ezt mind tudta már az én férjem. És ő ezt a rendszert szerette! És most a leveleiből én ugyanezt vettem ki, ugyanez a szeretet csendült ki a leveleiből, amiket odakintről írt. Hogy mégis mi űzte őt akkor ki – hát nem tudom.

Se a fiannál nem tudom.

Tanult a fiam muzsikálni, járattam zeneiskolába. Akarta már előbb az apja is tanítani, hogy legalább azt a tudást vegye át a gyerek, amit ő tud – de ez valahogy nem ment, mer örökké vitatkoztak.

– Aa – azt mondja –, én nem bajlódom evvel a gyerekekkel! Add oda ezt a gyereket inasnak, mer ez nem zenésznek való. Add inasnak!

Nahát, itt már láthattam ugye, hogy a két vér nem fér össze. Mondják rá sokan, hogy ugye félvér, korcs, semminek nem való, mer se zenész nem lett, se jó napszámos nem lett – nem is lehet, mer kétféle vére van. Hát ugye ez így butaság. De az való, hogy semmi mestersége nincs neki, a mai napig se.

Azután még, hogy elváltunk az urammal, tanult a fiam zeneiskolába, meg nagyon is szépen muzsikált, benne volt a Rajkó-zenekarba is. Vitték őket sok helyre, külföldre, nagyon híresek voltak, kinn voltak Csehszlovákiába meg Lengyelországba, Varsóba, mikor annak a gyönyörű, tornyos felhőkarcolónak az avatása volt. Nagyon szép zenekar volt, mind ezek az

apró kis rajkók nagyon aranyosak voltak – hát örültem, boldog voltam. Csak aztán ennek révén történt a kimenése is.

Éppen lakáscserébe voltam. A fiam zaklatott evvel mindig, hogy nagyon nyílt helyen van a lakásunk, hogy ez üzlethelység, nem alkalmas, és mondhatom, hogy az ő kedviér és az ő kezdeményezésére történt, hogy elcseréltem az üzlethelységet egy udvari lakásra a Lévai Oszkár utcába. Éppen költöztem, úgyhogy már az új helyen ért az ötvenhat. De már akkor csak engem magamat. A fiaméknak szerződésük volt a zenekarral, kinn voltak épp külföldön, és ott széjjel is oszlottak, nem jöttek haza.

Evvel aztán végleg le is tette a hegedűt. Nem muzsikált tovább, csak tizenkilenc éves koráig.

Először Ausztriába volt, Bécs mellett. Onnan ment Hamburgba, mer megtudta, hogy az édesapja Angliába van, és onnan szerette volna megközelíteni. De ez valahogy nem sikerült, nem tudtak összejönni, mer sokba is került volna az apjának, meg a garanciát se tudta még vállalni abba az időbe, úgyhogy Hamburgból aztán Kanadába ment inkább a fiam. Elment egész Alaszkáig – de ott meg a hideget nem bírta. Csontig fagyasztó éghajlat van ott, ködös, párás, magyar ember azt nem bírja – vissza is jött Olaszországba. Borzasztó fogékony az én fiam, nagyon jó a memóriája, hamar megtanulta a nyelvet. Előbb szakács mellett dolgozott, aztán boj lett egy hotelba – hát ott már kellett egy kicsikét beszélni is. A beszéd ment neki szépen, de szeretni nem tudta ő se azt a világot.

Ötvenhatba, ahogy a fiam elment, úgy maradtam egyedül, mint az ujjam.

Amikor én lány koromba a férjemet megismertem, akkor nem tudtam volna mást elfogadni. Ez egy lelki kérdés, ugye, énnálam ez a szeretetből indul ki, két ember közös dolga, énnálam ez csak a szereteten alapszik. Énnekem a férjemen kívül más ember nem kellett. De még azután se, mikor a férjem már nem volt, akkor se. Volt egy zenész, cigány ember, a férjemnek zenekartagja, jó barátja volt, legjobb barátja azt mondhatom – magamba voltam már, tizenhárom éves volt a fiam akkor, és meghalt ennek a Sándornak a felesége. Megoperálták, tojás nagyságú epekövet vettek ki belőle, és meghalt az asszony. És maradt három kis gyereke. Ez az ember szeretett volna engem feleségül venni.

– Horvátné – azt mondja –, énnékem legkedvesebb barátom volt a Jóska, a maga férje, én nagyon megbecsülöm magát, a fiának apa helyett apa leszek, gondolja meg! – azt mondja. – Én a Jóskát nagyon szerettem, azér is bízok magába. Özvegy lettem – azt mondja –, legyen a feleségem!

De azután meg megvágott avval, hogy: – Bizonyára a férjire vár még – azt mondja. – Szereti maga még a Józsit! Talán ezer nem is lenne nekem jó. Pedig ne higgye – azt mondja –, hogy visszajön, hűtlen lett már az magához! Nem jön az már vissza többet! – így megvágott. De hát abba az időbe nem is nagyon tudtam volna elképzelni én egy férjhezmenést. Nem tudtam volna, úgyhogy teljesen csak a gyerekeket neveltem, teljesen csak a fiamnak voltam.

Mikor a fiam kiment, utána kerültem újra ide haza, akkor jöttem le anyámhoz, azóta vagyok megin Ladányba. Itt mentem akkor megin férjhez, itt lettem Bodnár Ágostonné. Azt se én akartam, ő akarta nagyon. A fiatalkori szerelmem volt ő nekem, nagyon szeretttük egymást valamikor, még mikor a Horvátot nem ismertem, tizenöt voltam, ő tizenkilenc, napszámosgyerek, semmink nem volt, hát akkor nem lehetett – ő közbe özvegyen maradt, így vett el aztán. Mer neki senki, csak a Gizike, csak a Gizike!

De így történt: májusba megesküdtünk – december huszonkettedikén hirtelen meghalt. Csak ennyi volt.

Ugye, a fiam elment, akkor még nem is tudtam róla, így maradtam egyedül, anyám is maga volt – nem találtam én semmi más célját az életemnek, csak hogy itt legyek anyámmal. A pesti lakásomat fizettem még tavaszig, de mikor visszamentem, legnagyobb meglepetésemre már nem kaptam meg, kizárt a tanács. Akkor halt meg az apám is, mostohaapám –

eltemettetem, és eltökéltem: maradok itt anyámmal.

Édesanyám háza egy nagyon öreg ház volt, kis alacsony, nádtetős valami, hét helyen megtámasztva. A második férjemről csak egy kis ingóság maradt, azt pénzzé tettem, meg volt neki életbiztosítása, abból is egy bizonyos százalékot kaptam, tízezer-kilencszáz forintot csak, mivelhogy csak egy pár hónapig éltem vele, és volt már egy kis spórolt pénzem, meg dolgoztam is még akkor, jártam fel Pestre – így akkor nagy nehezen bele mertem fogni az építkezésbe.

Erre jött haza a fiam.

Volt egy ilyen rendelet, hogy akik haza akarnak jönni, azokat hazahozzák repülővel ingyen. Ő akart is jönni már abba az időbe, de ebből valahogy kiesett, úgyhogy csak utána tudott hazajutni a maga pénzén. Előbb Olaszországig. Háromhónapi keresete felelt meg a tizenkétezer forint értékű hajójegynek, így mondta. Dolgozott egy hotelba, szakács mellett, és ahogy keresett, vitte be az utazási irodába, rakták neki össze. Így jött vissza, ötvenkilencbe, úrnapiján. Pesten keresett engem, nem talált, úgy jött le Ladányba. Ünnepe volt, benn voltam a faluba, és a főtéren találkoztam vele, ott jött elém a fiam.

– Fiam, örülsz-e? – Hát én ugye nagyon örültem, nagyon örültem!

Mikor ő hazajött, csak azt mondtam, mindjárt arra kértem, hogy menjen el dolgozni. Dolgozzon, váltson takarékkönyvet, és rakja össze a pénzét. Először szedje össze magát, azután úgy kezdjen valamit. Mer én már éreztem azt, hogy hát féltetni kell őt. Tizenkilencedik éves volt, amikor elment, egész fiatal – egy anyának ugye mindig kicsi a fia –, de most már lehet hogy ismeri a szerelmet, hát igyekeztem volna azon, hogy hát ne hogy beleessen valami házasesetbe. Hogy először csak szerezzen magának. És azután nőszüljön csak meg, tisztességesen.

El is ment ő mindjárt dolgozni, azóta is mindig dolgozik a fiam. Hát eleinte még gyakran változtatta a munkahelyeket, érthető, hát igen nehéz volt, mivel a lakásunk Pesten megszűnt, úgy kellett feljárni, volt úgy hogy munkásszálláson voltunk, ő is, én is, hát közbe ugye kereste volna a jobbat – de azért dolgozott az én fiam, végig dolgozott. Csak közbe persze mégis megnősült.

Mondjuk – én nem elleneztem. Nem is kérdezett, hát így nem ellenezhettem. De talán nem is elleneztem volna, mer énnekem a menyem nagyon szimpatikus volt. Voltam is náluk Tápiógyörgyén, nagyon udvarias volt hozzám az édesanyja is, gyönyörű cigány család, nagyon egy harcias, derék édesanyja van, és nagyon is tekintélyes, szép család. Hát az édesapja már elég megtört, az anyja is egy elhízott asszony, fájnak a lábai, de a testvérjei nagyon szépek, Pesten laknak a fiúk, meg két szép asszonytestvér je van, és elég rendes a lakásuk, igényes emberek.

Hatvanhatig dolgoztam még én, akkor felmondtam, hazajöttem építeni. Bár ne tettem volna, mer nagyon megbántam! Kötve voltam, de nem volt rossz, szerettem, nagyon feltaláltam magam ott az építőiparba, bánom hogy nem vagyok már ott, mer a raktárkezelést most is bírnám még, és nagyon kért a főnököm akkor is:

– Gizike, ne menjen haza – azt mondja –, még bír maga dolgozni, ne építsen, maradjon! Tudja, hogy hatmillió értékű raktár van a keze alatt, és minden bizalmunk megvan, ne hagyjon itt minket! Segítünk magának mindenbe, ne menjen még, Gizike! Ne építsen, ne merjen belefogni! Be fog fürödni vele, nem lesz elég a pénze! Megbánja, ha elmegy!

De hát itt volt a sok anyag az udvaron, szanaszét pusztult, esett rá az eső, minden romlott, édesanyám egymaga őrizte a szemétdombot – építenem kellett.

Hazajöttem hatvanhat augusztus harmadikán, elkezdtem építeni a házat. Pár napra rá – talán négy sor volt az új házból építve – jött a fiam. Negyedmagával, az ötödik meg a hasba. Jött, hazajöttek. Nagy örömmel – mer a fiam, az borzasztó örült a háznak, nagyon boldog volt, nagyon szerette, na. Azóta már itt született nekik három kisbaba, itt lett már hetedmagával.

Nem is voltam itthon, mikor megjöttek, az anyámat találták, ő engedte be legelőször őket, még a rossz házba, anyám volt az a jólelkű. Habár nem is kérdezték őket, nem kérdezték, csak jöttek. Itt voltam akkor hat emberrel, két mester– és négy segédmunkásember, és akkor ott jön a családom. De hát akkor ne engedjem be? Hát milyen anya lettem volna én úgy? Most, hogy már így fordult a dolog, sokan mondták nekem: – MÉR engedte be? – Mondom: – Hát családom, gyerekek! Hát nincs énnekem senkim se, csak az anyám van meg ők, senki másom! – Hát nincs. Akik vannak is, a négy asszonytestvérem, féltestvérek, a Balog lányok, mind nagyon jól vannak, csak én vagyok köztük a szegény, én vagyok az özvegy, hát mire kellenék már nekik? És avval a gondolattal meg avval az érzéssel voltam, hogy nahát, most építetek egy házat, hát abba ők is elférnek, és szépen élünk majd együtt. Hiszen csak mi vagyunk egymásnak, más senkink sincs – hát akkor ne szeressem a családomat? Hát szerettem volna én!

Ha lehetne szeretni őket. Ha hagyták volna.

Azt mondta mindig a fiam: – Ez olyan ideális, anyám

– mert olyan jó kifejezései vannak a fiamnak –, olyan ideális itt a gyereknevelés! Kellemes – azt mondja –, mer kimehet a gyerek az utcára, nem zavarja semmi, esetleg figyelmeztessük, hogy ha jön egy motor, hogy el ne üsse, vagy ha nem tudunk felügyelni, bekössük a kaput, hogy ki ne menjenek a kicsik, de idebenn járhatnak szabadon. – Szóval nagyon örült a háznak a fiam.

Különben az én fiam már gyerekkorától kezdve soha nem volt társaságbeli ember. Van neki éppen egy pár barátja, de hogy így nyilvános helyre járna, vagy táncolni tudna, vágy valami – hát ilyesmi nem, egyáltalán nincs benne ez a hajlam. Családszerető inkább. Ilyen ő: itt hurcolja a gyerekeit a nyaka közt, levetkezik egy nadrágra, úgy játszik velük fél nap is, rajong a gyerekekér. Vigyáz a feleségire, őrzi a feleséginek az egészségét, kimossa a pelenkát, segít főzni, bevásárol – ilyen. Lehet, hogy ennek az is oka, hogy ugye a fiamba benne van a féltékenység. Hogy hát így mint fiatal házások féltik egymást, már így erkölcsileg ugye, és ezer inkább visszavonulnak, és így élnek. Mer ezek nyilvános helyre

– csak moziba esetleg, oda elmennek, de másfelé soha, sehova.

Járt a fiam dolgozni, szépen, rendesen eljárt, ha meg itthon volt este meg vasárnap, és a gyerekek hagyták, hát voltak neki itt könyvek, francia, angol, iskolakönyvek, mer nagyon fogott őrajta a nyelv, hajlamos volt rá, ez érdekelte, tanulta szépen a nyelviskolákat – szóval jó volt nagyon, eleinte jó volt. Csak viszont ha oda volt munkán, akkor már ugye a menyemmel kezdődött a baj.

Én úgy szerettem azt az asszonyt! Énnekem szimpatikus nagyon a menyem, és úgy tudnék vele érezni, mint ahogy a fiammal. És önála mégis megvolt az: éreztette velem, hogy én magyar nő vagyok. Ő éreztette! Nagyon megtanultam ezt, négy év alatt! Újra, másodszor már, mer a zenészek közt is ebbe éltem!

Nem húzott hozzám a menyem. Attól én nem kaptam meg azt az érzelmet, amit megérdemeltem volna. Amit egy anyósnak meg kellett volna kapni. Hogyha őbenne meglelt volna az az intelligencia, hogy márpedig nekem ez az asszony egy otthont biztosított, és énnekem, akárhogy is küzd a vérem ellene belsőleg, de őt nekem mégis meg kell becsülni, mer a gyerekeimet kell nézni, hogy otthona legyen – de ez nem volt meg benne. Nem húzott hozzám. Én szerettem volna, ha az én menyem elismerte volna, hogy az ő anyja, az ő egyszerű magyarasszony anyósa mindenét megosztotta a gyerekeivel, az unokáival – de nem, nem ismerte el. Ő semmibe nem tudott alkalmazkodni.

Éntőlem, ugye, sokat kaptak ők. Anyámmal dajkáltunk, mosdattunk, mostunk, megosztottuk azt a kis egyszerű ételt, amit főztünk – hát csak nyújtottunk nekik valamit. Húst venni nem mindig tudtam, nagyon ritkán csak, ha veszek is, inkább ilyen mirelit aprólékot, mer a hentesnél sort kell állni, ehhez jobban hozzájutok, úgyhogy énnálam a főzelékre, levesre, tejes ételekre, erre van a konyha beállítva – de nagyon szívesen ették a gyerekeim ezt

az én kosztomat, és kielégítő is volt, táplálós az étel, egészségesebb is talán, mint mondjuk az a drágább húsos-szaftos koszt. Szombatvasárnap, akkor igen! Akkor kifogástalan konyhát vezetett a menyem. Megvettek ugye egy nagy csomó húst, és abból csináltak pörköltet, vagy tyúkot vettek, hát ugye abból kellett már egy pár, hogy ki tudja elégíteni a családot – na de ezt is csak úgy bírták, hogy hét közbe meg én segítettem.

Segítettem, ahogy bírtam. Mikor a kisfiú megszületett, és háromhónapos lett, azt mondja a fiam:

– Milyen jó lenne most visszamenni Bözsinek a vállalathoz – azt mondja –, akkor meglenne a jogosultsága a gyermeksegélyre!

Azt mondtam rá: – Menjen! Hát menjen! – És ezt is megtettem! Elvállaltam a négy gyereket, azután meg elvállaltam az ötöt is, mikor meglett megint a kisbaba. Már azelőtt is úgy volt, hogy mire én megkaptam a nyugdíjat huszonhatodikán, már akkorra nekik régen nem volt pénzük. És majdnem mindig megfelezttem, ha tudták visszaadták, ha nem tudták, úgy is jó volt. Mikor meg a menyem dolgozni ment, háromszáz forintot adott a gyerekekre. Azt mondtam: Ne hozzuk a tejet a csarnokból, hadd egyen a baba tiszta, egészséges tehéntejet! Hordtuk inkább a szomszédból, négy ötvenér. Hát csak a tej majdnem száznegyven forint lett. Hát akkor a többi? De nem számoltam én azt – hát akartam is én segíteni őket. Csak hát a menyem nem szeretett érte.

Én a gyerekeket végtelenül szerettem. Én szültem volna boldogan még hatot is. És éreztem, felismertem azt is, hogy a férjem nagyon családszerető, hát szültem volna én – de nem lett több gyerekünk. És aztán borzasztó lelki krízisen mentem én át, amikor a férjem elhagyott, és másik asszony szült helyettem. És én még arra is hajlandó lettem volna, hogy a kislányával – Gyöngyikének hívták – visszafogadjam újra a férjemet. És amikor már külföldön volt a férjem, én kivettem magamhoz az államtól a kislányt, elhoztam ide nyaralni, meg is hosszabbítottam, itt tartottam volna végleg, de az állam nem adta. Mer szeretem a gyereket, nekem ha hat lett volna, még attól se féltem volna. Hát így lett nekem öt kicsi – örültem nekik végtelen. Józsika, Évike, Erika, azután Regina meg Florentina – nem is tudom, van-e olyan név, de hát ők annak keresztelték a legkisebbet, mindegy. És én nem bántam, hogy ennyi sok gyerek kell nekik, habár az anyagi körülmények nem voltak olyanok, meg hát a magatartásuk is olyan, hogy az már a gyerekek rovására megy – de mégis, még én vitatkoztam, mikor ment a menyem, hogy befekszik a kórházba, kikísértem a kapuba, úgy mondtam neki:

– Jól meggondoltad-e, Bözsi? Tudod, hogy milyen az urad! Te ezér ki fogsz tőle kapni! – mondom. – Ne menjél Szolnokra!

De ő megy, aszondja, ő ezt már nem tudja megvitatni az urával. Hogy mindig ezen van a harc közöttük, de ő nem bírja már, ő már nem bírja.

Jó, hát igaz, sok is az öt. Mer el lehet képzelni: ha le lesz kötve az anya, a férj meg segédmunkásbérér dolgozik, akkor hogyan tudnak boldogulni? De az én fiam nagyon ragaszkodik a családhoz. Én meg – hát én borzasztó szerettem a kicsiket.

Szerettem, gondoztam őket, de azért is csak haragot kaptam. Hogy elrontom a gyereket. Ugye: pár hónapos kicsi, ha sírt, én nem bírtam, felvettem, hurcoltam, szeretgettem – még ez is baj volt. Hogy kézhez szoktatom, felkapatom! Minden baj volt nekik!

Aztán már a fiam is olyan lett: nem szólt. Ugye, jólesett volna, hogy mikor hazajött Pestről, azt kérdezte volna: – Na anyám, hogy telt el rajtatok a hét? Jól voltatok? Bántott-e valaki? Bántottátok-e egymást? – De semmit se kérdezett soha. Én meg nem tudtam volna neki panaszkodni, a békeség okáért, hogy öközöttük meglegyen a békeség. Inkább türtem a rosszat, csak hogy ők békeségbe legyenek.

Pedig nem lettek ők egymással se békeségbe. Nem volt meg kettejük között az a kölcsönös bizalom. A fiatalasszony azt szerette volna, hogy inkább legyen itthon a férje, ne járjon Pestre. Dolgozzon itthon, és nevelje a gyermekeit – nahát, erre mondom én, hogy

valósággal lehúzta a fiamat az asszony! Azt akarta, hogy dolgozzon inkább idehaza, mer ha Pesten többet is keres, abba őneki semmi haszna nincs, mer neki abból tíz forintot se ad a fiam.

Adott-e, vagy nem adott – én nem tudom. Én úgy vettem észre, hogy a fiam mindig elszámolt a pénzzel. Nyilván valamit magánál fogott, útiköltséget, ilyesmit ugye, nem tudom befizetett-e ebédet, vagy maga kosztolta magát Pesten, pénzbe nem sok különbség, de mindegyik pénzbe kerül, és mindenesetre a fiam a pesti kosztón nagyon rosszul nézett ki. Akkor viszont a fiam is számoltatta a feleségit, számoltatta mindig, mer sose volt pénz, hát tán azt hihette, hogy Györgyére adja Bözsi, amit ő kqres. A menyem meg ötet szidta, itt kiabálta:

– Mer az anyjának keres, az anyjának adja a pénzt! Mondom neki:

– Nézzed, ne gondold, hogy nekünk adja, mer nekünk nem ad. Mink nem is kérünk, nem is kell, de nem is ad.

Hogy hogy számoltak, én nem tudom, mer mivelünk ők ezt nem közölték. Csak ha baj volt, akkor ugye már nekem is hallani kellett a kiabálást, a csúnya szavakat.

Mer nem tudott a menyem alkalmazkodni, meg nem is akart. Ugye, a fiam kiemelte őt abból a környezetből – nem mondom, rendes lakásuk van ott Györgyén a szüleinek, a ház is jó, egy nagy ablaka van az utcára, tisztességes, de mégiscsak közvetlen lagnak ott a többi cigány családdal – hát mondhatom, hogy a fiam őtet *kiemelte* onnan. És hát az kellett volna, hogy itt megpróbáljon alkalmazkodni. Hát neki kellett volna alkalmazkodni itt ebbe az utcába, ezekhez a régi öreg lakókhoz. Hát ötvenéves lakók, hatvanéves lakók vannak itt, hát ha százszor igaza van is, akkor se szabadna neki azokkal perbe állni! Ha az intelligenciája, kultúrája oda fejlődött volna, hogy ezt megértse! Feltűnően csinos a menyem, szép magas is, és így nézetre nagyon szép nő, hát megszerettethette volna ő magát könnyen. Ebbe az utcába egyedül volt csak zenészasszony, hát könnyen megszerették volna, és mondták volna: „Milyen kedves asszony ez, cigányasszony létire!” Ugye, jólesett volna. És lehetett volna! Ha ő alkalmazkodott volna. De ő kiállt a kerítéshez, úgy kiabált:

– Késre szedem a bűdös magyarokat! Gyűlölöm őket! Meggyilkolom őket!

Hogy a kisfiúval baj volt, hogy odament a kerítéshez:

– Márpedig az én gyerekem odamegy ahova akar, azt csinál, amit akar!

Ugye, másképp kellett volna. Hogy „Hát tényleg, mér mész oda? Igaza van a néninek! Tudod, hogy apádtól is kikapsz érte!” – így valahogy, ugye. Hogy szerényen alkalmazta volna magát. De nem. Kiállt a kapuba, úgy kiabált:

– Szeretném én azt látni!! Szeretném én azt látni!! A koldus parasztok!! – azt kiabálta. – Szégyellem, hogy itt lakok a koldus parasztok közt!!

Hát csak nem szabad volna ezt mondani! Hát még ha igaza is van, ezer őt akkor is elítélik! Hát tudnia kell, hogy ez van! Hát haladó gondolkodásúnak kell lenni, magáévá kell tenni ezt, ami most van, szépen, demokratikus formába fejezni ki magát!

Mióta ez a ház megvan, már én férjhez tudnék menni. Azóta már lett volna több is. De mindig az az érzés csap meg engem lelkileg, hogy gondolom: talán azér figyelnek fel rám ezek a független emberek, mer van ez a ház. Hát ők azt nem tudják, mer a lelkembe nem látnak, hogy én a gyerekeket nem zárom ki az öröklésből sehogyan se. Úgyhogy aztán nem lett soha semmi.

És mégis bánt a fiam engemet! Bánt! Pedig férjhez mehettem volna, de áldozatot hoztam a gyerekeimé! És akkor mégis bánt, erkölcsileg vádol engem a fiam.

Az úton is ha mentünk, itt is, vagy Pesten: „Csókolom, Horvát néni!” vagy: „Jó napot, Horvátné!” – hát ugye, ismernek. De a fiam rögtön:

– Mér köszönt ez neked? Mit akar ez tőled? – így. Huszonkét év óta vagyok a férjemtől külön. Hát ha férjhez már nem is mentem, de ugyan nem lett volna-e jogom, hogy legven egy szimpatikus partnerem? Ennyi évi özvegységbe! Ha lenne, erkölcsileg rossz lennék-e én

akkor?!

És a fiam mégis kivetett!

Közbe nekem a férjem megin írt, a Horvát, Angliából, többször is. Válaszoltam is rá. ír szépen, elég sűrűn; írja, hogy többször is elolvassa a leveletem, és milyen jó ez neki, meg így – szóval olyanformán, hogy talán esetleg ő még egyszer vissza is jönne ide énhozzám. Igen ám, de most itten egy borzasztó harc van! Mer most a fiam, ugye, örökösnek érzi magát. Mer építettem neki egy házat, már hagyok hátra valamit a családomra. Én már soká nem élhetek, meg anyám se, és akkor marad a ház. De hogyha most haza talál jönni az édesapja, akkor ugye ez is más! Akkor ugye közös élet történik, és közös lesz már az örökség – hát ez, ugye, megzavarhatta a nyugalmát. Azt mondja nekem a fiam:

– Úgyse tudsz vele élni, ha hazajön. Mer sokat fognak neki beszélni. Ellened.

– Nézd fiam – módodom –, egy hatvanéves ember már el tudja dönteni a sorsát. Őneki most már a lelkit az az érzés kell hogy áthassa, hogy hol tud élni, ott kinn vagy itt, és nem más gondolat!

Ez az asszony meg, ugye az ő maga módján, jó drasztikusan kifejezte magát, hogy miért kell nekem a férfi, miért szeretném, hogy a férjem hazajöjjön. Mer hogy énnekem ember kell még – de nem így, hanem másképp mondta, az ő nyelvén, szóval hát csak az erkölcstelen oldalát hozta ki a dolognak.

– Ide figyelj, Bözsi – mondom neki. – Majd meglátod egyszer még, hogy milyen ez az életkor. Mer pontosan arra jó ez a kor, hogy mindent rendesen meg tudjon gondolni az ember. De tudod is ezt te, te csak ezt azér mondd, mer már engem akkor meggyűlöltél, mikor még nem is ismertél. A fiamon keresztül, mer meggyűlöltetett engem veled. Hát mit beszélhetett neked a fiam énrólam, hogy így gyűlölsz?

Megszólított egyszer a fiam, azt mondja, adjam oda neki az apja címét.

– Nem adom, fiam! Nem adom! MÉR adjam?! Nem adtam neki. Nem akartam, hogy írjon az apjának.

De akkor mes; elkezdtek veszni a levelek. Elveszett, ahogy jött, nem is egy.

– Magának jött levél – azt mondja a fiatalasszony egy alkalommal –, de nem tudom, hova tettem!

– Jaj – mondom –, hát akkor most mi lesz? – Hát hogyne, hát megijedtem, hát ki tudja, mit írt az az ember, aztán most nincs a levél!

jó, majd meglesz az, megkeresi. Biztos a Józsi könyvei közt van. De nem lett meg, egyáltalán.

– Már nem is bármám – mondom – a tartalmát, csak a címe lenne meg! Lehet, hogy változott a cím, azt írta meg!

– Aa, mit akar vele – aszondja –, csak húsvéti üdvözet volt!

Közbe meg ők is a címet akarták, biztos!

Hát elveszett, ennyibe maradt. Szóltam a postán is, hogy én egy komoly levelet várok, közbe meg odaadják másnak, és elvész – de hát nem lehetett már semmit tenni. Veszekedni se mertem a menyemmel, mer olyan indulatos a fiam velünk szembe, hogy valósággal félünk tőle, még a jó szót se mertük mondani, nehogy megtámadjanak bennünket, hát akkor reklamálni ugye, nem lehet. Írtam akkor a férjemnek, hogy itt mik történtek. Aztán már azt se bántam, ha a fiam is ír. Oda is adtam neki a címet. Írjon amit akar, meg én is azt fogok írni, amit akarok. Nem baj. Most döntő érzésekbe fog majd a férjem esni, majd most küzd az érzelmekkel, mer majd kicsendül a levelekből a kétféle nézet. Én ezt mind függőbe hagyom. Most majd így kiderül a hűsége, a szeretete hozzánk, és tud majd dönteni. Nem tudom, hogy mit írt a fiam, hát bizonyára ellenem írt, lehet hogy meg is szomorítsa az apját, lehet hogy vissza is utasítsa, az is lehet hogy hívja – nem tudom. Lehet, hogy rosszul látom a fiam gondolatát? Nem tudom sokszor magam se.

Itt van nekem az útlevelem is. Mer már tíz éve hív ki engem a férjem, hogy menjek ki

hozzá. Na most ebbe a gyerekebe fölbredt a gondolat (hát énszerintem, én, az én egyszerű eszemmel így fogom fel!), azt gondolta magába a fiam, hogy hátha én kimegyek a férjemhez, és ott is maradok, és akkor ő már nyugodt örökségbe van. Tavaly még egyszer csak elém állt. Hogy én mér nem megyek. Hogy más az én helyembe milyen boldogan menne.

– Nézd, fiam – mondom neki –, énnekem már semmi célom avval, hogy én kimenjek. Engem már nem csábít a London, nem csábít az arany, nem csábít semmiféle vagyoni szerzés, én már ehhez öreg vagyok és gyenge, lelkileg fáradt. Én jelen pillanatba nem érzem azt, hogy erre valami vonzalmam lenne.

De hogy ilyen lehetőségre mások hogy szaladnának! Te meg megtehetnéd, és nem mész!

Hát gondolkoztam rajta, és gondoltam, hogy na mégis, hát egyszer az életembe világot látnék. Hogy esetleg két-három hétre elmennék. De hogy megyek ilyen fáradtan? Meg annyi sok repülőt eltérítenek, hát ilyenformán haljak meg? Szóval ilyen korba már mindenre gondol az ember, ugye. Meg én nem is voltam ahhoz szokva, hogy engem a vágy vigyen, ilyen feltörő valamire én nem voltam szokva. Nem, nem, hát el se tudtam képzelni, hogy mér mennék! Meg nyelvtudás nélkül, minden nélkül . . .

– Ne törődj velem, anyám – azt mondja –, megy az, meglátod! Nem lesz az olyan szörnyű nehéz utazás!

Hát jó. El is mentem be Szolnokra, még a fiam segített ki négyszáz forinttal, és úgy el is indítottam a dolgot. Ripropra meg is kaptam az útlevelet. Három hét, vendéglátásra Angliába, mehet! Csak még azt kérték az IBUSZ-nál, hogy a vízumhoz egy angol nyelvű garancialevelet küldjön nekem a férjem.

De az már nem sikerült. Jó sokára visszaválaszolt a férjem, hogy nem tudja megszerezni. Mer nincs most jelenleg hivatalos állásba, és nem is tud elhelyezkedni, így meg nem lehet.

– Na, így legalább nem kell menni – mondom. – Megszűnt a gondom! Tudod úgy is, hogy nem volt nagy vágyam, de hát megmutattam volna, hogy nem vagyok gyáva asszony, elmentem volna; most így jobb mégis.

A fiam meg bosszankodott, hogy én ilyen könnyen lemondok az útról. Hát ez egy nagy visszaesés volt neki. Meg akkor én jól láttam, hogy a gyerek engemet paterol. Hogy mennyire akarná, hogy menjek! Gondolhatja talán: lehet, hogy odaveszek – vagy mit tudom én. Vagy hát mér akarta volna, hogy menjek?! Vagy azért akarta, hogy hozzak onnan? Hát mit tudtam volna hozni? Hát szabályhoz van az is kötve! – Magam se tudom . . .

Mindenképp féltem. Őszintén szólva arra is gondoltam, hogy hát ha ez az ember így áll, ennyire van, hogy garancialevelet se tud szerezni, akkor körülbelül az lesz, hogy én elmegyek oda, és én fogok elhelyezkedni, én fogok majd dolgozni, és én fogok keresni rá. Mer hátha a nők könnyebben kaptak ott munkát. Hátha a férjem közbe nagyon megváltozott, és hátha csak erre akarna felhasználni! Itt elveszítem a nyugdíjamat, ott meg kezdek mindent előről – hát ehhez nem éreztem már elég erőt. Ott, idegenbe egy védtelen asszony leszek, a férjemmel szembe is – szóval valahogy nem volt meg a bizalmam. Őszintén megmondom: nem volt meg a bizalmam.

– Fiam – mondom –, nekem már ez késő. Mindenhogyan késő.

Aztán már nem is forszírozta többet a fiam se. Itt az útlevelem, éntőlem már elveszhet, már én nem használom.

Hát így voltunk a fiammal. így laktak itt négy éven keresztül. Hol rosszabb volt, hol jobb lett kicsit a helyzet, de azért lassankint mégis egyre inkább romlott, és a vége, az nagyon csúnya lett. Mer már a végén itt az utcában azt mondták, hogy ha ez így megy, hogy ha így zaklassa itt a csendet, a nyugalmat, és így fenyegeti itt az embereket, hogy már félni kell este az úton ha hazai önnök, akkor alá fognak írni, hogy ez a család ne lakjon itt. És én akkor már hiába mondtam, hogy ez nem így van, hogy az én fiam nem bánt senkit – mer akkorra már engem is fenyegettek, énrám is úgy kiabált a fiam, hogy az összes szomszédok hallották. Hát hiába cáfoltam, mer ezt el nem tagadhattam! Ha már ők így magukra hívták a figyelmet. Ha

már ők maguk így kikiabálták magukat. Ha én mégis mellettük álltam volna, igazságtalan is lett volna a dolog, de hát el se takarhattam volna már őket.

Itt az első szomszédba van egy kisfiú. És ez a kisfiú állítólag megcsúszlizta a kislányt, a középsőt, a Reginkát, hogy véres lett. A fiam épp itthon volt, és úgy, ahogy éppen volt öltözve, felkapta a gyereket, és vitte az orvoshoz. És látteleletet íratott róla. Úgyhogy ezvégett be is voltak aztán hívatva a szomszédok a rendőrségre meg a tanácshoz, amért a kisfiú megcsúszlizta a Reginkát. Pénteken jött csak haza az ember a munkából, hát persze hallotta hogy mi van, valamit persze szólt – na, akkor aztán a menyem átvette az ügyet, és szépen, ahogy szokta, az ő nyelvén elmondta, amit gondolt – szóval borzasztóan összevesztek.

A végén meg persze nekem lett baj. A legvégén én kaptam ki! Mer nem védtem őket.

Nem védtem őket, sőt még én figyelmeztettem a fiamat, hogy gondoljon meg mindent amit mond, mer – éppen választás után voltunk – ez a szomszédasszony éppen akkor lett megválasztva a körzetnek, hát nem lehet akárhogyan mondani. Nem lehet, és nem lehet, hát ezt meg kell érteni! De ők, ugye, nem értették. Pedig igazam volt, mer valóba evvel kapcsolatba lett kellemetlenség! De hát a fiam ezt nem érte fel ésszel, és csak énrám haragudott, engem gyaláztott, sértett, és még mikor kihallgatták, ott is énellem beszélt. Így akkor már én is bementem. Nehogy azt higgye a fiam, hogy én gyáván meghunyászkodom. Ha ő engem mert rágalmozni, akkor mért ne éntőlem hallják meg bent az igazságot, mért csak az ellenségtől? Bementem, és elmondtam a problémáimat. Csak keveset mondtam, jobbnak láttam ha tartózkodó vagyok, mer a fiamék már akkor olyan indulatosak voltak, hogy ha én őszintén mindent elmondtam volna, nem is tudom mit csináltak volna velünk. De még így is mindennek vége lett. Mer olyan nagy családi probléma történt itt ezután miköztünk, hogy mindennek vége lett. Úgyhogy életveszélyesen meg lettünk fenyegetve, életveszélyesen. A menyecske megígérte, hogy elsinkel bennünket, hogy megdögleszt.

– Meg-deg-lesz-tem! Meg-deg-lesz-tem! A saját házába meg-deg-lesz-tem! – itt kiabálta.

Meg olyan becsületsértéseket, hogy szörnyű volt. Ugye erkölcsileg annyira megbántott, hogy így már igazán nem szabadna, olyan csúnyákat kiabált, olyan csúnyákat, mint egy utcalány, de hát még egy utcalánynak, aki nyilvánosan abból él, aki az utcasarkon áll, még annak se szabad ilyeneket kiabálni az anyjára, még azt is megbüntetnék érte! De még anyámra is mondta, olyanokat, hogy anyám nekem se mondja el, máig se, hogy miket. – Aranyos kislányom – azt mondja –, ne kérdd, mer nem mondom el, hogy miket kiabált nekem a Bözsi. A lelkemen fekszik sok minden szava, de nem mondom el, mer jobb ha nem mondom. A sírba viszem

– azt mondja anyám. Hát ugye, becsületsértésér feljeleneném, de mit érek avval hogyha megbüntetik? Ugye a gyerekek rovására menne csak. Ha elzárnák, vagy tudom is én – hát csak a szegény gyerekek sínylik meg. Úgyhogy nem jelentettünk semmit. Csak a szívünk vérzett.

Akkor ezután el is mentek. Összepakoltak, elmentek szó nélkül, köszönés nélkül. Elmentek. Hát jobb lett így. Jobb lett. Én szerettem volna pedig – de hát nem lehetett. Most kérdezem én: van-e nekem bűnöm? Mi az én bűnöm? Az a bűnöm, hogy építtem egy házat. És az a bűnöm, hogy neveltem négy éven át a gyerekeket szeretettel. Én szerettem a tisztaságot, és láttam, hogy a menyem nem győzi a munkát, hát csináltam – mindent csináltam! Mostam, mosogattam, tűzrevalót készítettem, fát vágtam a menyemnek, vizet hordtam a mosáshoz, takarítottam, a gyerekeket elláttam, mindent, mindent! Éjjel-nappal a gyerekek mellett voltam – hát szerettem őket, értük tettem ... ha lett volna értelme. Ha lett volna értelme ...

Ez a négy év, ami az építkezéssel meg a gyerekneveléssel telt el, béke nélkül, ez a négy év nagyon nehéz volt rám. Úgy érzem, nagyon elgyengültem, fizikailag, idegileg, lelkileg, mindenhogyan, úgy érzem, hogy én ezt nem is bírtam volna tovább. Úgyhogy én meg is mondtam:

– Felelősségem tudatában kijelentem, törvénybe is, vagy bárhol hivatalos helyen, hogy én, amíg élek, többet velük nem lakok. Szerződést velük nem kötök, még egyszer őket be nem fogadom. Szívesen láttam őket, szeretettel, de hát nem azért építettem, hogy énnekem ezt a pár évetem tönkretegyék, hogy szándékosan az életemre törjenek, akarattal tegyenek a föld alá. Mink most már nem fogunk soká élni, úgyis hamar elpusztulunk, majd azután intézkedjenek, ahogy jónak lássák, akkor már úgyis övük a ház. De addig én velük nem lakok. – Én ezt a tanácsházán hivatalosan is kijelentettem.

Így, hogy elmentek, jobb azér. Én most már csak azt szeretném, hogy ha távol vagyunk is, csak szeressük egymást. Talán így jobban fog sikerülni – mer közlelről csak gyűlölni tudjuk egymást. így talán az ő részükről is jobb lesz: a nyugalom végett. Én amíg itt voltak is, könnyen tudtam volna békülni, ha csak egy jó szót szölt volna a fiam, tényleg, hogy „Anya, neked igazad van!”, csak ennyit, csak egy szöt, akkor már én arra rögtön válaszoltam volna anyai módon. De még a menyemmel is én olyan könnyen tudtam volna békülni, hát énnekem olyan szimpatikus volt, és gyerelem volt a gyerelem után! A gyerekek meg úgy hiányoznak, hogy nem láthatom őket, én betege vagyok! De hát jó, elmentek, jobb így – én is azt mondom már. Velük lakni már nem akarok. De haragot se tartok. A fiam egy zaklatott életü ember, és ezer elnézem neki, ami volt. És én továbbra is megbecsülöm őket, ha öök megbecsülnek engem.

Úrnapja volt, hogy a fiamék elmentek. Ez nekem olyan furcsa, olyan különös. Az édesapja, a férjem hazajött negyvennyolcbe úrnapiján, akkor futott be a hadivonat a ferencvárosi pályaudvarra. A fiam hazajött Olaszországból ötvenkilencbe, úrnapija volt akkor is, mikor szembejött velem a ládányi főtéren. És most elment tőlem újra úrnapiján – valahogy olyan csodálatos. Úrnapija – hát ugye, régebben egy ünnep volt ez. Ugye, régen eszerint, a vallás szerint tanítottak minket, mikor még kicsik voltunk; most már én ebbe nem hiszek, mióta jobban felismertem az életet, most már csak a természetbe hiszek, a cselekvésbe, abba, ami megtörténik. Hiszem, hogy felment az úrhajó, amit csodálatos eszü mérnökök felépítettek – ezt tudom, és ezt hiszem. Vallásos már nem vagyok. Csak ez azér mégis olyan különös nekem, hogy az én életembe minden fontos úr-napiján történt!

Most – megvagyunk anyámmal ketten. O már nem jár ki – nyolcvanhat éves asszony –, én eljárök dolgozni pár helyre, pár óra hosszára, betegek mellé, vagy egy műhelyt kitakarítani, vagy idősebb házaspár mellé egy napra, kimosni – eljárök napszámba. így mégse vagyok olyan egyedül, meg azér a pénzre is eléggé szükség van. Énnekem ugye. téli tüzelöutalványom sincsen, csak így veszegetem meg a tüzelöt; múlt hónapba is megvettem egy részét a téli szénnek, maradt utána száznegyven forint a nyugdíjamból – pótolni kell. így kapok egy napra ötven forintot vagy negyvenet – hát többet nem bírnak fizetni azok se, azok is idős nyugdíjasok. A negyven forint mellé adnak ebédet, akkor délután hazajövök, úgy főzök estére magunknak. Megvagyunk.

Hogy azután a férjem, ugye, az öreg Horvát, hogy vele hogy lesz még, mint lesz – hát ez még lehet hogy hátravan az életemből. Lehet, hogy ő még egyszer hazajön. Sokat gondolkoztam én ezen, és erre is gondoltam: hogyha valóba hazajön, nem-e ugródeszkának használna föl engem? Hogy mondjuk ugye én legyen egy garancia neki. Egy kapcsolat itt Magyarországon, aki kell ahhoz, hogy őt újra visszaeresszék. Nem tudom. Csak azér mégis azt hiszem, hogy ha ennyi év után, hatvanéves korára a szíve még ide húz, akkor mégiscsak komolyan gondolkodik. Ez már, ugye, nem szerelem, nem az az ifjúkori bohém érzelem, hanem az élet tapasztalata. Hogy neki már az életkörülménye hozta ezt, hogy levonja az ítéletet, hogy azt írja: „A három közül te voltál az igazi.” „Te voltál az igazi, Gizikém” – ezt írja; hát ez mégis jólesett nekem, és bízök benne. Bízök, még most is nagyon bízök az ő gondolkodásába! Mer arra is nagyon jól emlékszek, hogy akkor, mikor hazajött a négyévi hadifogság után, ő már nekem mindent el tudott előre mondani, hogy hogy lesz. Már akkor el tudott sorolni mindent, ami azóta lett. Mer minden, amit ő akkor mondott, az itt

Magyarországon mind valóra vált! Ő ezt már tudta! ő magyarázta el nekem, hogy a Szovjetunióba ez a rendszer a munkásérdekeket szolgálja – ő tudta, pedig akkor még a Szovjetunió is szegényebb volt, háborút viselt, ugye, és mi meg még semmit nem tudtunk, amikor ő hazajött. Hát erre én nagyon emlékszek. És ezer is bízik nagyon a férjembe. Úgyhogy lehet, hogy ő még majd hazajön, lehet, hogy ez még hátravan az életemből.

Az én életem nem volt könnyű. Végig azt látom benne, hogy harcolt a két vér. Amikor férjhez mentem, bizony ritka dolog volt még, hogy magyar lány zenészhez menjen, még akkor nagyon feltűnő volt az. Nagyon elítéltek akkor érte, még a saját anyám is. Összetette a két kezét, úgy sírt, úgy kért, hogy ne menjek cigányhoz férjhez. Hogy a cigány, az nem a magyarhoz való. „Az isten áldjon meg – azt mondta anyám –, hát a cigány, az egészen más ember!” És nem tudtam megmagyarázni neki, hogy hát borzasztó nagy különbség van köztük is! Persze hogy van még lemaradóit. Van még iskolázatlan. De ha már ezt a korosztályt nézzük, a fiamékat, már ezekből mennyi sok felfejlődött! Menynyi van, aki évek óta állandóan dolgozik, eljár Pestre, meg sokat el is ragadott már a főváros, mer tanult, már tud valamit! Például itten is ismerek egyet, cigányasszonynak a fia, félvér, szőke fiú, családos már, de olyan gyönyörű családja van, olyan egy ápolt, szép felesége, kiöltözve, jómódba! Ez is: gázfűtési szerelő lett, mindene megvan! Most már fel van tárva a fiatalok előtt a lehetőség, ma már a tehetsége, tudása szerint lehet abból a cigányból mérnök, katonatiszt, autóbusszvezető, orvos, akármi. A férjemnek volt egy cimbalmosa, fiatal gyerek. És ma műszerész. Műszerész lett! És sétáltassa este a kutyáját. Úriember! Tiszta úriember lett! És sokan, sokan!

Hát persze, ugye, nem könnyű dolog ez, mégse. Mer megvan a hibájuk is a romáknak, nagyon megvan. Az a bizalmatlanság! Az a nagy hibájuk nekik. Ahogy a menyemmel is voltam ugye – hogy ő nem húzott hozzám soha szeretettel. Hogy én magyar létemre jobban szerettem őtet, cigány létére, mint ő minket. Mer én nem a faji különbség szerint néztem őtet, nem, hát arról szó se volt – de ő viszont úgy nézett engemet. Vagy ott van például a fiam. Hogy önála be volt vezetve, hogy ő egyáltalán nem barátkozott senkivel. Senkivel a világon! A fiamnak ugye, megvan a véleménye arról, hogy a magyar milyen, meg megvan a véleménye arról is, hogy a cigány milyen – hát nem beszélt ő senkivel. Nekik emberük nincsen. El vannak zárkózva, ők csak magukba élnek.

Jött most a szomszéd utcába egy házaspár, cigány házaspár, megvettek tizenötezerért egy öreg házat egy nénitől, oda fognak építeni. Egy csöpp kis vékony ember! Nagyon gyenge, kicsi – de olyan nagy élet van benne! Megvették a házat, de már le is bontották, veszegetik az anyagot, látom, már ássa is az ember az alapot – megállok ott az utcán, mondom neki:

– Örülök – mondom –, nagyon kellemes helyre jöttek, majd biztosan jól fogják itt érezni magukat!

– Igen – azt mondja –, mink mindenkit meg fogunk itt becsülni – azt mondja –, és megadjuk a kellő tiszteletet. És annyit el is várunk mink is – azt mondja az ember.

– Igen – mondom –, hát így is kell. Hányan vannak – kérdezem tőle –, hány családdal jöttek?

Elsorolta akkor, hogy három családja van, nemrég ment férjhez a tizenhat éves lánya, most lett meg a kicsijük.

– Oó – mondom –, majd boldogok lesznek a gyerekek, örülnek majd a háznak, a kertnek!

Azt mondja rá az ember:

– Nem. Hát ide nem jöhet a vejem.

– Hogyhogy? – mondom. – Hát a roma család összetartó!

– Nem – azt mondja. – Énhozzám nem jöhet. Az nem olyan!

Na. Hát ilyenek.

Én ettől függetlenül szeretem őket, szeretem a romákat, mer én a magam résziről nem tudok különbséget tenni. Meg ők is szeretnek engem, szívesen köszönnek nekem, ismernek,

tudják hogy ki vagyok, ismerték ugye a férjemet is, és én a faluba is, ha találkozunk, szívesen beszélgetek velük, mer szeretem őket. Kinn a telepen is csak a Gizikét kell emlegetni, mindjárt tudják ki az, és mondják, hogy „bár a fia volna olyan, mint a Gizike, olyan barátságos, és nem megvető” -így mondják.

Szeretem őket – hát ugye, köztük éltem majd az egész életemet. Engem már az egész életem oda kapcsol öhozzájuk, érzem már magamba is, hogy harcol a két vér, mer én már oda is tartozok. És ha mondjuk őket sértik, akkor az nekem fáj. Mint mikor engem magamat sérténének, úgy fáj.

Mer sokszor sértik őket. Hogy itt a téeszből kiszorul minden cigány, ez is úgy kezdődött, hogy azt mondta a magyar: ő nem iszik egy kannából a cigánnyal. Hogy vigyenek külön vizet a cigányoknak, mer a magyarok nem isznak velük. A cigány meg érzékeny, hát fáj neki ez a szó. Lehet, hogy akinek mondták, éppen olyan tiszta, mint az a magyar ember – és mégis ezt mondták neki. Hát ez fáj! Vagy egy másik dolog: itt most egy nagy harc van az egész községbe. Mer akarnák betelepíteni a telepről a családokat. Most felkarolnák őket, kapnának kölcsönt az új törvény szerint, és ami eladó ház van idebenn, azt megvehetnék. De viszont a falu meg nem akarja őket engedni. Szerdán benn voltam a piacon, ott hallom, beszélgetnek az asszonyok, azt mondja az egyik:

– Megyünk a tanácshoz – azt mondja –, jönnek a szomszédok is. Mer oda akar jönni lakni egy cigány elejbünk – azt mondja –, de nem fogjuk engedni!

Én ugye pont úgy vagyok öltözve, mint akárki parasztasszony a faluba, és nem vették észre énrólam, hogy felfigyeltem/erre. De én *úgy* felindultam! *Úgy* áthatott engem az az érzés! Hogy hát – nem is tudom megmagyarázni. „Egy cigány! De nem engedjük ám! Megyünk a tanácshoz!”

Úgyhogy nagyon odahúz engem a szívem öhozzájuk – pedig tudom a hibáikat is, nagyon jól tudom. Mer ott van első sorba az iskolázatlanságuk, második sorba meg a hanyagságuk. Mer hanyagok, rámondhassuk. Ha megtehetné is, hogy tiszta legyen, akkor se teszi meg, mer a rossz beosztása, a hanyagsága nem engedi. És ugye, most már legtöbbször dolgozik, de hát van aztán olyan is, akit úgy kell elvinni erővel dolgozni, mer otthagyja a munkát, megtagadja, inkább csavarog. Ha meg hozzájut a pénzhez, megissza, akkor utána beteg – akkor azért nem dolgozik. És így nem jut se enivalóra, se tisztaságra, semmire se jut. Mer nincsen beosztása, mer ész nélkül van!

A harmadik meg az, hogy a cigánynak önkényes törvénye van. Az nem ismer törvényt, önkényes törvénye van. Ők nem igazodnak. Ők passzívok. Mer ők az erősebbek! Úgyhogy a magyarnak kell valamit tenni, csak a magyar tehet valamit velük szembe, mer ők nem tesznek. Ha az sort áll, őt igenis ki kell szolgálni, előbb mint a másikat! Ott a magyar le van kussolva! És énnekem a húszéves házaseletem után, meg a családomon keresztül is az a tapasztalatom, hogy hamarabb húz a magyar hozzájuk, mint ők a magyarhoz. Ok azt mondták ezelőtt is, meg most is így mondják, hogy a magyarnak hét bőre van; ha hatot lehúznak, egy még mindig marad – így mondták, mindig így mondták a zenészek. Meg hogy a cigánynak úgy kell a magyar, ha ad!. Ha már nem tud adni, akkor nem kell. Megveti, kicsúfolja, szidja, elátkozza a magyart, ha nem az ő kedvire cselekszik.

Szóval nagyon-nagyon nehéz velük. És ehhez iskola kell, ehhez nekik tanulniuk kell, ebbe csak az segít. Őnekik nagyon nagy szükségük van arra, hogy tanítsák, iskoláztassák, gyűlésekre bevonják őket, erre nagyon-nagyon nagy súlyt kell fektetni majd. Pia majd az értelmesebb része észreveszi, hogy övelük törődnek, őket valóba segíteni akarják, akkor majd oda orientálódik, ahova szeretnénk. Amit a párt meg az új kormányrendelet hozott, az nagyon szép – csak még meg is kell valósítani. Én bízok is benne, hogy megvalósul, mer még idáig amit a párt elhatározott, az mind valóra vált – még a férjem hívta fel nekem a figyelmemet erre, de valóba így is van: még eddig minden valóra vált! Mondjuk majd övelük egy kicsit nehezebb dolog lesz ez, de azért én ebbe is bízok. Persze máról holnapra nem megy, és ez egy

nagyon komoly munka lesz, mer egy óriási nagy változásnak kell történni, egészen a lélektől! És ott lesz ez könnyebb, ahol kulturáltabbak. Ahol már iskolázottabbak. Ezeket a tájékozottabb embereket lehet jobban bevonni ebbe. Az a kulturálatlanabb része, akik nem tudják felfogni ezt, azokkal nehezebb lesz. Úgyhogy ezer mondom, hogy tanítani, iskoláztatni kell őket, ez a legfontosabb. És azokat a női személyeket is, akikkel eddig senki nem törődött, akik csak otthon ültek. Nehogy azt a cigány embert, aki már tanult valamit, fejlődött, eljár már dolgozni városba, és tisztességesen helytáll, nehogy megint visszahúzza az az asszony az ő elmaradott régi világukba.

És mindenhogyan a magyaroknak kell kezdeni ezt a munkát, ezt a tanítást. És nekik kell gondoskodni arról, hogy igaz legyen, amit huszonöt éve éneklünk, hogy „bár a bőre barna vagy fehér”, hogy „egyenlő az ember, mennyi munkát végez, annyit ér!”. És nem így, hogy „nem jöhet ide lakni! megyünk a tanácshoz!” – hanem úgy venni, hogy az is egy ember!

És amennyire most tanítják, nevelik őket, hát az bizony még nem elég. Nagyon soknál nem elég! Megyek keresztül egyik nap a Hősök terén, át a parkon a templomnál, és ott van négy kis cigánygyerek. Én akartam kérdezni őket, hogy mit csinálnak a parkba a rózsatövek közt – de akkorra épp odaért egy tanár. Az aztán fülön fogta, haptákba vágta őket. – Ki vagy? Melyik vagy? Melyik iskolába jársz? Hányadikos vagy? Mér vagy itt? Mikor kell tanulnod? – így sorba kikérdezte mind a négyet. A végén aztán kettőt elküldött a napközibe, kettőt meg a külső iskolába.

– Tik ketten mentek ki a külső iskolába – azt mondja –, de úgy szedjétek a lábatokat, hogy tíz perc múlva odatelefonálok, hogy ott vagytok-e!

Avval elment. Én meg leültem egy padra, onnan nézem: a gyerekek maradnak, nem mennek sehová.

– Hát – mondom – siessetek, mer a tanár úr telefonál, és tik nem értek oda addigra!

És mit felelt rá? Azt feleli:

– Magának meg mi köze hozzá?

Na. Harmadik osztályos gyerek! Most kérdezem: hát valóba nincs közöm hozzá? Ha így, anyai nyelven mondom neki: „Kisfiam, el vagy késve már...” De nem. „Mi köze hozzá?” – és elindulnak amarra, a Gödör felé csavarogni. Hát váratlanul ért, meg rosszulesett nagyon ez a szó. És hát akkor ezek szerint mit tanulnak az iskolába?! Mit tanulnak ezek az iskolába, ha így felel vissza nekem?! Ha ilyen borzasztóan el vannak maradva?! Ha akkor odaálltam volna megmagyarázni, hogy –

– Hát kisfiam, te a szocializmusba élsz; teérted történik minden itten, a te jó életedér; teérted dolgozik az édesapád, az édesanyád, teérted fárad a tanár, teérted szépül a község! Te a jövőnek a megbecsült embere leszel, tekintélyes ember, lehet belőled mérnök is vagy orvos, ha akarod, ha tanulsz...de hát ugye, ha ezt így elmondom neki, esetleg azt mondta volna rá:

– Biztosan ez az asszony nincs észnél. Vagy nem normális. Hogy énnekem így beszél!

Mer fel se tudná fogni, amit mondok. .Annyira visszamaradott! Akkor, ugye, hol van az, amire nagy szükség volna, hogy az iskolába ne csak betű szerint tanuljanak! Hanem hogy mellette még értsék meg a mostani gazdasági tervezést, a haladó gondolkozást is. Mondjuk hogy lássák legalább a községen belüli tervezést. Hogy – tik hogy látjátok, gyerekek, ezt a mi községünket? Mit gondoltok, hogy hogy lehetne szépíteni? Tudjátok-e, hogy ez meg az most miér épül így? – Valahogy így hozzáférközni a gyerekhez, megnyitni a gondolkozását, rávinni valami előrelátásra, így valahogy!

Itt van a mi templomunk. Szép, értékes, régi, most volt nemrégén aranyozva, lehet, hogy majd egyszer műemléknek is veszik. Megyek egy alkalommal a Főtéren, ott beszélget két ismerős gyerek, cigányfiú. Nézi az egyik a templomot, azt mondja:

– Jaj de csúnya épület! De csúnya!

– Mér csúnya? – mondom neki. – Hát ha már azt nem is tiszteled benne, hogy szent dolog, de hát maga az épület, hát mennyi művészies munka van azon! Hát így fogd fel – mondom –,

értékelj benne azt a művészetet, azt a munkát! Valamikor nagyon régen készült, de akkor is voltak, látod, művészek, akik ilyen gyönyörű apróra meg tudták formálni. Pedig látod, akkor nem volt gép, nem volt daru, semmi nem volt még, hanem csak két ember vitt egy nagy követ, úgy hordták össze, kéz által épült. Van-e most vállalkozó, aki ilyen meredek tetőt felépítsen, felhordja rá kézzel a palát? Hát ezt értékelni kell! Hát mi benne a csúnya?

Így próbáltam ott tanítani a gyereket. Nagyobb gyerek volt, már dolgozni jár, kamasz gyerek, tizenhét-tizennyolc éves. Hallgatta, nem szólt rá semmit, nem tudom mit gondolt. Nem tudom.

Utószó helyett

Kedves Kálmán!

Először is köszönöm neked, hogy elolvastad ezt a könyvet, részletesen megírtad valamennyi észrevételedet, és nem takargattad azokat a pontokat sem, ahol nem értesz egyet velem. Szükségem volt a véleményedre, hiszen Te, mint a kérdés iránt érdeklődő fiatal értelmiségi, részletesen és széles látószögből átfogva ismered ezeket a kérdéseket, és mint cigány értelmiségi, belülről is ismered őket – így számos kiigazítással, az én külső nézőpontomhoz képest új szemponttal lehetsz segítségemre, amikor most egy cigányokról szóló könyvet akarok az olvasók elé tenni. Ezért kértem a véleményed – ha számítottam is rá, hogy sok dologban csak kemény viták után tudunk majd egyetérteni. Számítottam erre is, hiszen már sokszor vitatkoztunk eddig is ezekről a kérdésekről – de számítok arra is, hogy a vita közelebb hozza egymáshoz a kettőnk képét, mert eddigi vitáink során is örömmel tapasztaltam már ezt a közeledést. Lássuk tehát vitatnivalóinkat! Hosszú leveledet, részletes véleménynyilvánításodat azzal tudom méltóan viszonzni, hogy pontról pontra válaszolok.

„320 000 cigány él ma Magyarországon – írod. – Ez igen nagy szám az arányokat tekintve is (minden harmincadik magyar ember cigány!), és egyre növekvő szám is (minden tizenötödik magyar újszülött cigány, tizenöt év múlva minden huszonkettedik magyar ember cigány lesz), de az arányokat nem nézve is óriási tömeg: ha kézenfogva láncba állnának, Mátészalkától Sopronig érne a lánc! Gondolod, hogy *ennyi* embert képviseltethetsz, bemutatathatsz *kilenc*?”

Ebben nincs vitánk, ezt valóban nem gondolhatom. Tudom, hogy lehetetlenre vállalkoztam, amikor kilenc cigányt – minden harminckétezrediknél is kevesebbet! -vezettem be a reflektor fénykörébe, hogy velük *a cigányokat* mutassam be. Másképp fogalmazva: ez a könyv vékony, sovány. Igazad van, ha úgy látod: nem remélhető, hogy ilyen kevés betűvel minden fontosat elmondhatok a cigányokról. De hogy a lehetőségek határáig mégis megtegyem ami tehető, igyekeztem olyan embereket választani, akik minél népesebb, jellemzőbb típusokat képviselnek és minél gazdagabb, kifejezőbb dokumentumot nyújtanak a cigányok világának egy-egy szeletéről. Te is tudod, mennyit forgolódtam már cigányok között, hogy több százzal beszélgettem már, hogy hatvannál több cigány szája elé tartottam már a magnó mikrofonját – hogy tehát van választékom a választáshoz, s ha tudtam is, hogy teljességre nem törhetek ebben a könyvben, igyekeztem a kevéssel is minél többet nyújtani.

De Te több konkrét ponton hibásnak mondd a választásomat – és ebben már vitatkoznunk kell. „Mért volt fontos a kilenc közé besorakoztatnod a bűnözőt is?”, kérzed. „Hát annyira jellemző ez a figura? Talán cigányok közt több a bűnöző, mint nem-cigányok közt? Te is sokszor hallhattad már a balvéleményt: »a cigányok mind tolvajok«, hát nem gondolod, hogy K. Miklós rajzával csak még több tápot adsz e kártékony hiedelemnek?”

Nos, nem gondolom. Inkább azt remélem, feleseltem az igaztalan váddal, a kártékony hiedelemmel, amikor azt mondtam: íme, egy cigány bűnöző; bűnözővé lett, mert azok az életkörülmények, amelyek a legtöbb cigánynak jutottak, könnyen vezethetnek erre az útra (könnyen, de nem mindig Í, mert S. Zsiga nagyon más, tisztessége éppen K. Miklós mellett fénylik oly tisztaszépen!) – Hogy cigányok közt több-e a bűnöző, mint nem-cigányok közt, arról a statisztikák nem tudósítanak. Sejttem mégis, hogy több lehet, mert így logikus: a nehéz szociális körülmények, a kenyértelen telepi élet és a kitasztottság elég természetes következménye ez is. De éppen ezért fontos felismerni és végiggondolni, hogy nem a cigány „vére” viszi a bűnözésbe a cigányt, és hogy ez az út is csak egy út, általában semmiképp nem jellemzi a cigányokat. Nem is hiszem, hogy igazán eltérne a véleményünk ebben a kérdésben. Tudod jól, hogy a bűnöző K. Miklós bűnei alapján én éppúgy nem akarok minden cigányt a vádlottak padjára ültetni, mint ahogy Te sem azonosulsz a bűnöző K. Miklóssal csak azért,

mert cigány.

Nemcsak a bűnöző portréjánál, hanem végig a könyv egészén az volt a szándékom, hogy ne szépítsek a valóságon. Neked bevallom: egy igen ravasz meggondolás vezetett ebben. Az tudniillik, hogy minden szépítés hitelrontás. Ha eltagadom a taszító vonásokat, hogy tegyem hihetővé a szépet?

Mert persze nemcsak a bűnöző alakja az egyetlen kérdéses pont a portrék sorában, számos egyéb dolog is taszít. Nemcsak engem, téged is, és az olvasót is taszítani fogja az a nagyon is gyakori jelenség, ahogy a téglaházban lakó cigány már elkülöníti magát a putrilakótól, a magyar cigány siet megmagyarázni, hogy ő nem olyan vadember, mint az árokszátony dinnyét evő, döggödörben guberáló, hamiskártyás oláh-cigány, hogy teknővájó román cigánnyal ő soha szóba nem áll – és így tovább. Magyarozható jelenség ez, hiszen talán mindenfajta emelkedés természetes velejárója, hogy minden fél lépés után elhatároljuk magunkat lefelé. Elég természetes viselkedés ez, de semmiképp nem rokonszenves. Fájdalmas torzulás a szolidaritás feladása, amely kiúttalan, kettéhasadt tudatállapotba vezet – s emellett számottevően akadályozza is az alul rekedtek előrejutását, hiszen hathatósan terjeszti a legigaztalanabb, elítélő véleményeket róluk. Mégis úgy vélem, hogy a cigánykérdés áttekintésekor meg kell ismerkednünk ezzel az elszomorító jelenséggel is, és ezért nem tisztogattam meg még talán legkedvesebb „pozitív hősöm”, S. Zsiga arcképét sem az efféle tisztátalanságoktól. „De ha erről írsz, miért nem írsz akkor a cigány tanítókról is, akik hallatlan erőfeszítéssel, a putriból értelmiségi sorba emelkedve sem azon dolgoznak, hogy diplomájukat a maguk kiemelkedése javára kamatoztassák, hanem tiszta hittel vállalva eredetüket, övéik felemelésére szánják életüket?” – kéred számon leveledben. Nem felejtettem el őket, Kálmán, nem felejtettem el őket. Nem jutott azonban hely például a cigány üzemigazgatónak sem (Te meséltél róla, emlékszem, nagyon keserűen), aki letagadja cigányságát, és nem vesz fel a rábizott üzembe cigány munkásokat. Vagy nem jutott hely a N.-i zongoratanárnőnek sem, akit, mivel cigány, *de* rendes ember, nem szabad megsértenünk azzal, hogy jelenlétében a *cigány* szót kiejtjük.

Én persze nem ítélem meg *olyan* sötéten az effajta „árulásokat”, mint Te. Megvan annak is az érthető oka, hogy például egy népszámlálás alkalmával olyan kevesen vallják magukat cigánynak. Gondold meg: alig harminc évvel azután, hogy csukaszürke és khaki egyenruhás katonák haláltáborokba terelték és halomra géppuskázták őket, pusztán csak a cigányságuk címén! Persze hogy súlyos tudatzavar harminc évet téveszteni – de hát jelentős részben írástudatlan vagy alig írástudó emberekről van szó, akik nem kevesebbet, mint az életükért aggódnak! Nem tudom felejtetni az öreg nénit a kis dunántúli cigánytelepen – a putri előtt rakott tüzeckénél főzött. Köszöntöttem és megkérdeztem: – Ugye, maguk románcigányok? – Szándékom szerint barátságosan és tisztelettel szoltam hozzá, és mégis zavartan láttam, hogy szép arcán végigrándul a félelem. Őt most rajtakapták. És így, a putri előtti tűznél, reménytelen is a tagadás.

– Igen – mondta –, azok vagyunk. Miért? Mit akarnak megint a cigányokkal? – Apja, anyja, férje, két gyereke jeltelen tömegsírbán fekszik, mondta el később. Bizalmatlansága felengedett, helyette megeredtek a könnyek. Harminc év az emlékezésnek nem is olyan nagy idő! De nem is kell visszamennünk harminc évnnyit a magyarozatért. Amikor abban a somogyi faluban (Te is tudod, melyikről beszélek) ma sem szabad belépni a kocsmába olyan embernek, aki cigány. Nem érthető így, hogy nagyon sokan tagadni igyekezzenek inkább rossz emlékű származásukat? Nehezen várhatod emberektől, hogy öntudatot faragjanak olyasmiből, ami környezetük szótárában a gúny és a megvetés jogcíme. Tudod jól, hogy én sem rokonszenvezem a Sz.-i cigány fiatalasszonnyal, aki szőkére festeti haját, de a múltat és a jelent ismerve meg kell értenem menekülő gesztusát.

Kifogásolod, hogy kilenc arcképem egyike sem ábrázol oláh-cigányt. „A magyarországi cigányok háromnegyed része csak magyarul beszélő magyar cigány, nyolc százaléka román

anyanyelvű román cigány, és egyötöde cigányul beszélő ún. oláh cigány – idézed az 1971. évi felmérés adatait. – Mi az oka annak – folytatod –, hogy ezeket az arányokat nem is próbáltad tükröztetni ebben az arcképcsarnokban? A konzervgyári munkáslány és a testvérét kereső asszony románcigányok, de a hagyományos foglalkozások (csengőöntés, üstfoltozás, szegkovácsolás) boldogabb világából jött oláh cigányok közül egyet sem találtam könyvedben. Pedig...” – és sorolod azt a számtalan színt és szépséget, amely éppen őket jellemzi. Igazad van a hiány felelőjével. Sok egymást keresztező szempontra ügyeltem a válogatásnál: hogy megszólaltassak falusi és városi, teleplakó és beköltözött, dunántúli, alföldi és budapesti cigányt, nőt és férfit, fiatalot és öreget egyaránt – de nem csak arról van szó, hogy a sok szempont közt veszett volna el az oláh cigány figurája, hanem egyszerűen egy gyakorlati körülményről. A nyelvi távolság tette nehezen megközelíthetővé. Ha beszélnek is magyarul az oláh cigányok, anyanyelvük emlőitől messze kerülve általában kevéssé képesek magyar szavakkal megjeleníteni életüket. Hasonló okokból nem tudtam megszólaltatni a cigány életformák skálájának egyik fontos pólusát, a nyomortelepek mélypontját. Meséltem már neked az Ö.-i telep asszonyairól, akik nem tudják, hány évesek, nem ismerik az órát, a hét napjait, a hónapokat – saját szavaikkal nem beszélhettem az ő életükről, mert nincsenek szavaik életük leírásához. Megjegyzésed mégis helyénvaló volt, megérdemel ez a kérdés legalább egy lábjegyzetet.

„És hogy lehet – írod tovább –, hogy a szűkös válogatásba, amelyben egyeden oláh cigánynak sem jutott hely, becsúszott viszont egy asszony, aki semmilyen cigány?” Megmagyarázom. H.-né képét nemcsak azért helyeztem a cigányportrék közé, mert minden szavával a cigánykérdésről beszél (ilyen okkal sok érdekes nemcigány szöveget is válogathattam volna: a parasztasszonyt, aki göregáboros anekdoták tucatjaiban éneklie meg a rossz ízű karikatúrává torzított, tyúktolvaj cigányt, a falusi iskolaigazgatót, aki szögesdrót mögé, munkatáborba terelné és sterilizálná a cigányokat, hogy megszűnjön „a magyarságot fenyegető veszedelem”, a kultúrost, aki a cigányok szépségétől megbűvölve szerény életét a cigányok tanítására szánta, a belvárosi úriasszonyt, aki a kolduló cigánygyerekek láttán rendőrért kiált). Hanem mert H.-nét mint cigányt ismertem meg. Amikor megérkeztem J. községbe, kérdezősködtem: kik laknak itt cigányok? És válaszul felsorolták többek mellett H.-nét is. Nem mintha nem tudták volna róla, hogy székely-magyar anyától született. De cigány ember elvált felesége, cigány fiának anyja, és cigány unokáinak nagyanyja – s ezzel környezete szemében cigánnyá tette magát. És gondold csak meg: van-e megbízhatóbb kritériuma annak, hogy valaki cigány, mint környezetének véleménye? „Mi az, hogy *cigány*? Szerinted mi tesz valakit cigánnyá?” – kérdezed leveledben. Felelek: cigány az, akit környezete cigánynak tekint. És ez nem fából vaskarika, nem valami szellemeskedő logikai bukfenec! Mert bárki életére valóban és mélyen meghatározó körülmény, ha környezete cigánynak tartja. És jobb meghatározás valóban nem áll rendelkezésünkre. Abból, ugye, szerinted sem lehet kiindulni, hogy ki tartja *magát* cigánynak. Akkor viszont miből induljunk ki? „Hát nem egy *fajta* a cigányság? Barna bőrével, fekete hajával, testének jól felismerhető indiai vonásaival nem embertanilag meghatározott embercsoport?” – kérdezed. Wölfinger Jenő jut eszembe, a „ringlises” cigány – egy búcsúban ismerkedtünk meg –, lángvörös hajával, szeplős arcával, lencsöke, kék szemű (cigány) feleségével, hét (cigány) gyerekével és a nyolcvanéves, magyarul alig tudó, német anyanyelvű (cigány) nagypapával; egy kereken guruló céllövöldében laknak, és nem próbálják letagadni cigányságukat, mert reménytelen vállalkozás lenne. Vagy más példa: előttem áll az íróasztalom Tamás eljegyzési fényképe (nincs még két hete, hogy elcsentem tőle); vidám és ünnepélyes pillanatkép egy cigány-magyar vegyesházasság kedvesen zürzavaros előkészületeiből – de ha valaki csak ennyit tud, és nem ismeri őket, bizony Zsóka szép arcán vélheti felismerni a cigány vonásokat, míg Tamás (aki pedig de büszke a cigány fejére! – szerintem egyszerűen beképzeli magának) hát ugye, amolyan gádzsó. Valahogy így állunk ezzel az embertani meghatározottsággal. És ha

nem így állnánk, nemigen lehetett volna szó cigány tömegeknek a magyar környezetbe való beolvadásáról – ami pedig a XIX. század előtti időkre nézve nagy valószínűséggel feltételezhető –, sem pedig a mai cigány üzemvezető kísérletéről, hogy letagadja származását. Azt hiszem, az embertani karakter a cigányság esetében korántsem az az átléphetetlen kör, aminek sokan vélik, vagy mint például az amerikai négek esetében. Nem tudok tehát okosabbat tenni, mint elfogadni a magyarnak született H.-né cigányságát.

„És az etnikai meghatározottság, az egy néphez tartozás köteléke? A kultúra azonos elemei, a hagyományok összekötő szálai?” – kérdezed. Hát ismétljük el a sokat hallott történetet! Valamikor az első évezred második felében, talán az i. sz. VI. században, talán Északnyugat-Indiából, ismeretlen okokból elindult egy csoportnyi ember Európa felé. Megpihentek Perzsiában, a kisázsiai Örményországban, megálltak Görögországban, és nem tudjuk, hol mindenütt még, míg aztán a XV. században Európa úgyszólván valamennyi országában feltűntek. De mozgásuk, amelynek során nyelvük, kultúrájuk és embertani összetételük alaposan megváltozott, ezzel még nem ért véget. Az első, középkori hullám cigányságából Nyugat-Európában az első nagy cigányirtások után alig maradt hírmondó, a Balkán és Kelet-Európa azonban új meg új hullámokban lökte az időközben átformált cigány csoportokat nyugatra. Ahol a különböző hullámok találkoztak, már nem ismerték meg egymást – ahogy Magyarországon sem ismerik meg egymást a középkortól itt élő, magyar nyelvű „romungrok”, a XVIII-XIX. században Romániából érkező, cigány nyelvű „oláh cigányok” és a zömben a XIX. században, délről jött, román nyelvű teknővájók. Hogy a mai utódok mennyire azonosak még az Indiából elindult ősökkel, bizony nagyon is vitatható; de hogy a mai cigányok az indiai eredet emlékét sem őrizték meg, az tény. A tudományos kutatás rendelkezik módszerekkel, amelyekkel embercsoportok eredetét megközelítő pontossággal megfejtetheti, ez az *eredet* azonban nem mindig jelent a jelen szintjén is meghatározó közösséget. A közös eredet közösségéből a mai cigány utódokra alig is maradt több, mint a környezetükben máig folyamatos egyformasággal fogalmazott minősítés: „ezek cigányok” – én csak ebben tudom látni a cigányság létező vagy nem létező közösségének legfőbb meghatározóját. Idegenségüket mindvégig megőriztette velük az elutasító környezet, ez a közös idegenség azonban aligha tarthatta meg a világgá szóródott utódokat valamiféle misztikus azonosság közösségében.

„De hát kik is akkor voltaképpen a mai cigányok?” Ne folytassuk a búj ócska-játékot. Még a vita kedvéért sem tagadom, hogy meghatározó jegyeik sorában mégiscsak van szerepe a közös eredetnek, mint embertani karakternek és mint kulturális örökségnek is. Ha a pesti utcán cigányokkal találkozom, megismerem őket én is, ha nem arcvonásaikról, akkor mozgásukról, gesztusaikról, és nem a taxisofőrtől kérdezem meg, hogy ezek cigányok-e. „Ha Garcia Lorca cigányrománcait olvasom” – írod –, az enyéimre ismerem, pedig mekkora távolság innen Spanyolországi És gondolom, ha Bari Károly verseit spanyolra fordítanák, a spanyol cigányok is felismernék bennük a rokon világot.” Találó érvelés, nem is próbálom cáfolni, csak annyit tennék hozzá: a spanyol-magyar futballmeccsen a spanyol cigányok mégis a spanyol csapatnak szurkolnak, s a magyar cigányok a magyar csapatnak, még akkor is, ha a spanyol jobbhátvéd cigány.

Más szóval: nem hiszem, hogy az embertani és a közös eredetből származó etnikai-kulturális meghatározók a legdöntőbbek a mai cigányság közösségében. Tudnék egy ennél fontosabbat is – és furcsa, hogy erre hosszú leveledben alig is célzói! Ha figyelmesen elolvasod a kilenc portrét, fel kell tűnjön: valahányszor egy cigány *a pénz* szót használja, egy jelzöt is tesz eléje, és pedig mindig ugyanazt a jelzöt: *kis* pénz. A szegénységet, vagy precízebben szólva a szociális meghatározottságot szeretném itt a figyelmedbe idézni, azt a tényt, hogy ha a Magyarországon cigánynak tartott 320 ezer ember életkörülményeit megvizsgáljuk, kitűnik, hogy túlnyomó többségük a legalacsonyabb jövedelmű rétegbe tartozik. Ahogy van szőke, kék szemű cigány, úgy van „gazdag” cigány is – világjáró

muzsikások vagy szakmájukat mesterfokon értő, exportcégeknél alkalmazott hajdani lókupecsek, Mercedesszel utazó vásárló kereskedők személyében mind a ketten ismerünk ilyeneket is – a szegénységből is van tehát kivétel, de inkább csak azok a, bizonyos, a szabályt erősítő esetek. Hogy csak egyetlen tényt hozzak fel a szegénységről szólva: 1971-ben a magyarországi cigányoknak kétharmad része élt cigánytelepen, azaz – hivatalos kifejezéssel élve – a szociális követelményeknek meg nem felelő körülmények között, ami azonban nem jelenti azt, hogy a további szerencsés egyharmadnak, a nem-cigány településeken szétszórva élőknek kivétel nélkül folyóvíz és villany jutott volna. Sok oka van ennek a szegénységnek, jórészt történeti okok. Hogy a cigányságot szinte Európába érkezésének pillanatától a társadalmi munkamegosztás épületének legalsó szintjére, pincéjébe szorította a társadalom, a legmegvetettebb és legrosszabbul fizetett munkákra. Hogy a magyarországi cigányságot a XVIII. századtól kezdődően száműzték az életigényeknek csak minimumára berendezhető, elkülönített telepekre. Hogy kirekesztették a cigányságot a művelődésnek, a tanulásnak a mindennapi élethez is nélkülözhetetlen minimumából is. S ha az évszázadok folyamán a földig nyomták a cigányságot, egyhamar felnőni onnan bizony nem könnyű. A visszahúzó örvény bűvös körforgása nehezen enged. Micsoda bűvös kör ez is: a sok gyerek! Mint szívósan továbbélő szokás, következménye a szegénységnek – és egyúttal oka is a szegénység újratermelésének. A magyarországi cigányság termékenysége 1971-ben több mint kétszerese az országos átlagnak, aminek következtében száz cigány kenyérkeresőre 224 kenyérfogyasztó jut, míg az országos átlag szerint száz keresőre csak 82 fogyasztó – azt hiszem, ez az összehasonlítás olyan tömören kifejezi a cigányság jelen helyzetét, hogy a további magyarizálás szinte felesleges. És ezért gondolom, hogy bár kétségtelenül belejátszik a képbe a faji kérdés is, és a kulturális tradíciók színei is, a cigánykérdés magvát mégiscsak a szűkebb értelemben szociális kérdések jelentik.

Szorosan ide kapcsolódva hadd tisztázzak még két félreértést. Te nem gyanúsítottál velem, de mások hihetik, hogy a cigányok iránti érdeklődésem valamiféle stiláris romantikából ered. Hiszen manapság még divat is minden, ami folklór, és egy bizonyos divatpiacon szinte már sikk cigánynak lenni. Amikor azonban a cigánykérdés szociális magvára igyekszem irányítani a figyelmet, talán nem is kell külön elhatárolnom magamat a cigányromantikától. Mert bizony a szegénységnek kevés a romantikája, a szegénység világa szerencsétlen terep a romantikus széplélek számára.

És szorosán ide tartozik az is, hogy ha én nekilátok a cigányság nézőpontjait keresve feltárni a cigánykérdés gondjait – vagy ha úgy tetszik: „a cigányság ügye mellett köteleztem el magam” –, az nem jelenti, hogy „beálltam cigánynak”. Mert úgy hiszem, a cigánykérdés korántsem csak a cigányok kérdése. Ha akarnám, sem tudnám már tagadni, hogy szeretem és félttem a cigányokat, hogy drukkerük vagyok – de rajtuk kívül társadalmunk egészét is félttem, a lemaradtak szegénységének sokarcú gondjától és a rossz lelkiismerettől.

Fontos kérdést teszel fel leveled végén: „Mi a megítélésed – írod –, javul-e jelenleg a cigányok helyzete? Vagy romlik?” Nagyon nehéz egyértelmű választ adni, de kitérni sem szeretnék. Mondhatnám, hogy javul.

Sorolhatnám a tényeket, számokat: hogy hány cigány család költözött putriból emberi lakásba az elmúlt harminc évben, hogy a bizonytalan megélhetési források helyett máig úgyszólván minden keresőképes cigány férfi állandó munkahelyhez jutott, vagy felsorakoztathatnám a beiskolázás, és általában az iskolázás helyzetének javulását bizonyító dokumentumokat. Vagy szűkebben a jelenre figyelve: elmondhatnám, hogy az utolsó három évben számos szociális intézkedés született általában a sokgyerekes családok – nemcsak cigányok – támogatására, s hogy ez milyen sokat jelent a cigányság szempontjából, vagy hogy a házasségeiket mostanában kezdő fiataloknál több cigány csoportban, rétegben már csökken a gyermekáldás, s ez is milyen kedvezően befolyásolja a viszonyokat – s így tovább. Mégis mindehhez hozzá kell tenni, hogy a helyzet még korántsem kielégítő. És hogy míg

több, régebben kulcskérdésnek számító részprobléma lassan a megoldás felé halad, közben váratlanul új problémák is támadnak. Szóval hogy a feladat a cigánykérdést tekintve sem olyan egyszerű, mint azt az ötvenes években hinni lehetett. Ki hitte volna akkoriban, hogy például a cigánysággal szembeni előítéletek ilyen makacsul továbbélnék majd! Számomra úgy tűnik különben, hogy az utóbbi években még erősödtek is ezek az előítéletek – a telepről beköltözőkkel szemben konokul védekeznek a falu. Az ötvenes években káprázatosan gyorsan megtörtént a cigány férfiak munkába állítása – hatalmas eredmény volt ez, óriási lendületet adott, és megszülte a megoldásba vetett hitet! –, de továbblépni, ezt a lendületet kihasználni már nehezebbnek bizonyult. A férfiak teljes foglalkoztatásának megoldásával (a nők foglalkoztatása a magas gyerek számmal is összefüggő okokból már nehezebben megoldható kérdés) a nagy lendület erő tartaléka is kimerült, a fejlődés korábbi üteme így már nem tartható, és féltő, hogy ezzel veszélybe kerülhet a fejlődésbe, megoldásba vetett hit is. A dolgok persze ma is mozdulnak előre – de ha a fejlődés nem elég gyors, a húsz évvel ezelőttnél lassúbb, könnyen megtorpanásként élhetik át a türelmetlen érdekeltek. Azért is, mert a cigány sem a negyven évvel ezelőtti éhezéshez viszonyít már, hanem a nem-cigány kortársakhoz. Ha pedig a cigányság helyzete javul ugyan, de nem annyira, hogy a nem-cigány társadalomtól elválasztó szakadék csökkenne, akkor nehéz ezt a javulást valódi fejlődésnek látni. Mennyi erőfeszítés történt a cigányság iskoláztatása érdekében, és mennyi részeredménnyel dicsekedhetünk! De nézd meg az általános iskolát a cigánytelep közelében: az ötödik osztályban találsz meg összetorlódva a cigánygyerekeket, akik tovább már nem jutnak, mert kinövik az iskoláskort. Szakmunkásokká tehát soha nem lehetnek. Márpedig az állandóan emelkedő követelmények mellett ma már nemcsak akkor kerül hátrányos helyzetbe a cigány, ha analfabéta marad, hanem akkor is, ha tömegesen megragad a segédmunkásszinten. Levelemben gyakran hivatkozol arra a valóban örvendetes tényre, hogy vannak már fiatal cigány értelmiségiek. Igazad van – de elegendő-e, Kálmán? Ha ebben az országban minden harmincadik ember cigány, vajon cigány-e minden harmincadik műszaki értelmiségi? Vagy minden harmincadik orvos cigány? És a skála másik végén: vajon száz építőipari segédmunkás közül vagy száz utcaseprő közül csak három cigány? Te fiatal műszaki értelmiségi vagy; vajon annyi munkádba került-e ezt elérni, mint a többi fiatal műszaki értelmiséginek? Te tudod legjobban, hogy sokszorosan többé. Telepről indulva képtelenül nehéz előrejutni ezeken az utakon! Márpedig telepek vannak. Nagyon sok cigány család költözött be a telepről, akár csak az utóbbi tíz év alatt is – de ezzel a telepek lakóinak száma nem csökkent, mert a beköltözés a szaporodással már nem tudott lépést tartani. A telepek életviszonyai pedig egyre romlanak, a légkör egyre mérgezetlenebb. Ismerjük a régies, erdőszéli telepeket, a „tisztességben nyomorgó” cigány családok patyolattiszta hajlékaival – az új, városszéli telepek nem ilyenek. Miközben a beköltözőitekből létrejön egy polgári arculatú cigány réteg, a telepek nem kevesbedő lakóinak élete nem, vagy alig szépül. – Nekirugaszkodtam a válasznak, de bizony nem sokra jutottam: az adatok ellentmondók, a játszma nyitott. Egy azonban bizonyos: ha csak egy félórára elaludni hagyjuk a cigánykérdés gondját, a helyzet azonnal romolhat. Talán ezért van szükség cigányokról szóló könyvekre is.

A „mozgalomról” még, amelyről annyi vitánk volt már. Nem sok bizalmam van hozzá, nem sok jót várok tőle. Arról a mozgalomról beszélek, amely cigány zászlót és himnuszt szerkeszt, és amely csakis cigányban és nem-cigányban gondolkodik, eléggé hasonlóan a cigányirtó fajvédőkhöz. Félek, hogy egy ilyenfajta mozgalom inkább csak eltakarja az igazi célokat, semmint hogy közelebb hozná őket. Én sokak szemében „gyanús” vagyok cigány barátaim miatt; vállalom, de hát feltétlenül szükséges, elkerülhetetlen, hogy olyan helyzet jöjjön létre, amelyben Te is gyanússá leszel cigány barátaid szemében, magyar barátaid miatt? S ha ez bekövetkezne – nagyon nem kívánom! –, tudod-e vállalni? Félek, hogy csak egy tudathasadás feloldhatatlan szenvedésébe keverednétek ezzel. De azt hiszem, hogy túl néhány – egyébként érthetően türelmetlen – cigány értelmiségi körén, nincs is realitása az ilyenfajta

mozgalmaknak. A cigány nyelvű sajtónak például, amikor Magyarországon csak 65 ezer ember beszél cigányul, azok is több, nagyon is távoli nyelvjárásban, és közülük is csak legfeljebb minden negyedik-ötödik írástudó az újságolvasás szintjén. De tágabb értelemben sincs realitása ennek a mozgalomnak: S. Zsiga és O. Aranka világának realitásait ismerve, nagyon tudom, hogy ők nem igényelnek ilyen mozgalmakat, a leghalványabb érdeklődés erejéig sem. Még ha meg is veted őket érte: mozgalom helyett el vannak foglalva legegységibb egzisztenciális gondjaikkal, a kenyérkereset és az integráció mindennapi problémáival. Segíteni is inkább ezekben a gondokban kellene nekik. Éppen világuk ilyen realitásait szerettem volna ezzel a könyvvel is feltárni, nem egy embert emberrel szembeállító mozgalom szolgálatában, hanem a közeledésért, azért a békéért, amelyben a cigányok is elérhetik az emberi lét köznormák megszabta szintjeit, de közben megőrizhetik és szegény nélkül viselhetik cigány karakterük szép vonásait is.

A cigányok sokfélék. Ha össze lehet foglalni egy könyv mondandóját egyetlen mondatban, így foglalom össze: a cigányok sokfélék. Leírtam őket *ilyennek*, és ellenkezőleg, *olyannak* is, mindenféleképpen, hogy rámutassak erre a fontos tényre: *sokfélék*. Hogy ellene dolgozzak mindenfajta hamisító általánosításnak, hogy megértessem: egyenként lehet csak minősíteni őket, a tisztákat tisztáknak, a lustákat lustáknak, az éheseket éheseknek, a bűnözőket bűnözőknek, a szépeket szépeknek – mert emberek lévén, joguk van végre levetni a C betűt és minden egyéb rájuk ütött általános értelmű bélyeget.

Remélem, hogy sikerült közelebb hoznunk a kettőnk gondolatrendszerét – ha valóban így van, azt onnan fogom megtudni, hogy ajánlod ezt a könyvet cigány és magyar barátainak. Abbahagyom – talán túl sokat is beszéltem egy ilyen vékony könyvről. – Meleg barátsággal köszönt:

Zsolt

Ui. Húsvétkor voltunk lent B.-ben, Magdi nagyon szép meséket vett fel magnóra. Magyarul mondta őket Lulu néni, de közben több helyen is önfeledten átváltott cigányra, és – bár Magdi már nagyot haladt a cigánytanulásban – sok mindent nem sikerül kisilabizálni a felvételtől. Kérlek szépen, hogy alkalomadtán ugorj fel és légy a tolmácsunk! Üdv.

Budapest, 1975. május.

Tartalom

[Dolgozok a két kezem által](#)

[Hello, zsoké!](#)

[A testvéreimet kerese](#)

[Tizenegyszer büntetve](#)

[Dalolni szerettem](#)

[Cigánynak se könnyű lenni](#)

[Szókére festem a hajamat](#)

[Tisztelnék, becsülnek engem](#)

[Harcol a két vér](#)

[Utószó helyett](#)

Felelős kiadó: Szilvász György
Felelős szerkesztő: Fazekas László
Műszaki vezető: Gonda Pál
Képszerkesztő: Zigány Edit
Műszaki szerkesztő: Gergely István
14 800 példány, 12,4 (A/5) ív, MSZ 5601-59
76. 60 592 Petőfi Nyomda, Kecskemét
IF 2559 -e -7678